

MENNESKETS ONDSKAB OG LIVETS GODHED

LØGSTRUPS FILOSOFI OM TILVÆRELSEN

MENNESKETS ONDSKAB OG LIVETS GODHED

LØGSTRUPS FILOSOFI OM TILVÆRELSEN

AARHUS UNIVERSITET

Menneskets ondskab og livets godhed
– Løgstrups filosofi om tilværelsen
Udgivet af Det Teologiske Fagmiljø
Faculty of Arts
Aarhus Universitet

Redaktører: Bjørn Rabjerg og René Dybdal Pedersen
Korrektur: Bente Langballe Kejser
Design og tryk: Kristian Larsen, Datagraf A/S
Bogen er sat med AU Pasata og Georgia
ISBN: 978-87-993982-2-5
1. udgave, 1. oplag, 2011

I forhold til enkelte af bogens billeder er det ikke lykkedes redaktørerne at identificere eller komme i kontakt med de respektive fotografer. Skulle de ophavsretlige ejere af disse billeder ønske det, vil der blive kompenseret efter gældende tariffer.

Forsidemotiv:
Gravering af ukendt kunstner fra Camille Flammarions
"L'atmosphère: météorologie populaire " (1888).
Farvelægning af Hugo Heikenwaelder, www.heikenwaelder.at

Knud Ejler Løgstrup (1905–1981)

At vise tillid og udlevere sig, at nære en naturlig kærlighed er godhed. I den forstand hører godheden vort menneskeliv til, skønt vi er onde. Begge dele gælder fuldt ud, så der ikke kan gøres et regnskab ud deraf. Skønt det ofte nok sker, når det hedder: "noget" godt er der altså ved mennesket! Hvortil kun er at sige: Nej, der er ikke! I den tale om, at der da er "noget" godt ved mennesket, vil man nemlig trække fra ondskaben og lægge til godheden – på den enkeltes egen konto! Som om tilliden og den naturlige kærlighed ikke var skænket mennesket, men var dets egne bedrifter og hørte hjemme på selvets konto.
("Den etiske fordring" (1956), s. 161)

INDHOLD

Forord 10
K.E. Løgstrup: Biografisk oversigt 14

INTRODUKTION
K.E. Løgstrup. Dansk religionsfilosofi i det 20. århundrede.
Af Bjørn Rabjerg 18

DEL 1: ETIK 38
1.1 Et krav om kærlighed. *Af Anna Bank Jeppesen* 48
1.2. Når Gud går i vejen. Om der gives en særlig kristen etik.
Af Carla Nielsen 58
1.3 Selvfølgelig er der en kristen etik. *Af Ulrik Becker Nissen* .. 68
1.4 Du holder altid noget af svinets liv i din hånd.
Løgstrup og bioetikken. *Af Jes Harfeld* 76

DEL 2: METAFYSIK 88
2.1 Tillid fra universet. *Af Svend Andersen* 96
2.2. Dagen derpå. Hippien, døden og den religiøse tydning.
Af Lone Slot Nielsen 105
2.3. Den grusomme Gud. Løgstrup og det ondes problem.
Af Maria Møller 114

DEL 3: LØGSTRUP I DET 21. ÅRHUNDREDE ..122
3.1. Hvorfor er der noget og ikke intet? Om troen på den
skabende og opretholdende gud. *Af Bo Grymer* 125
3.2. Hvad skal kirken ifølge Løgstrup? *Af Kjeld Slot Nielsen* .. 136
3.3. Litteraturen, løgnen og livet. *Af David Bugge* 144
3.4. Rettens pris. *Af Kees van Kooten Niekerk* 153
3.5. At affinde sig med pluralisme er åndelig dovenskab.
Løgstrup og det multireligiøse. *Af Viggo Mortensen* 162

APPENDIKS
Løgstrup Arkivet. *Af Kees van Kooten Niekerk* 173
Bogens brug/ideer til læsning. *Af Bjørn Rabjerg* 177
Litteratur 180
Forfattere 182

Forord

Af Bjørn Rabjerg og René Dybdal

Bogens målsætning og relevans

Den danske filosof og teolog K.E. Løgstrup (1905-1981) havde stor indflydelse på dansk tænkning i det 20. århundrede og må sammen med Niels Bohr ses som den største danske tænker siden Søren Kierkegaard. I denne bog gør forskere fra Teologi på Aarhus Universitet Løgstrups tænkning tilgængelig i en række korte artikler, der viser forskellige sider af hans forfatterskab. Bidragene er inddelt i tre hoveddele. Del 1 omhandler Løgstrups etik. Del 2 fokuserer på Løgstrups metafysik, og del 3 sætter fokus på Løgstrups forfatterskab i et nutidigt perspektiv. Som det første indledes bogen med en introduktion til Løgstrups liv, tænkning og samtid. Desuden indledes hver hoveddel med en kort introduktion til det pågældende tema.

Nutidsperspektivet begrænser sig imidlertid ikke kun til bogens 3. del, da alle artiklerne er skrevet med aktualitet for øje. F.eks. er spørgsmålet om, hvorvidt der findes en fællesmenneskelig etik, eller om etikken er relativ, meget aktuel i det globaliserede samfund (og dette er et underliggende tema i hele del 1). Bioetik er et nyt og meget aktuelt område inden for såvel etikken som den offentlige debat i det hele taget (og tages op i kapitel 1.4), og spørgsmål omkring det religiøse

og menneskets stilling i livet og universet (del 2) har stadig betydning og relevans for de fleste mennesker i dag – også selvom folkekirkens medlemstal gennem de seneste årtier har været faldende.

Som med al god tænkning står også Løgstrups tænkning til diskussion, hvad ikke mindst bogens forfattere og redaktører er bevidste om. Hensigten med bogen er derfor ikke at "sælge" eller "missionere" Løgstrup, men derimod på videnskabelig basis at introducere til aspekter af Løgstrups tænkning, fordi hans tanker stadig rummer relevante perspektiver, som er frugtbare i dagens debatter om etik, kultur og religion. Løgstrups tænkning rækker imidlertid langt videre end disse områder og har i de senere årtier haft indflydelse på så forskellige områder som dansk litteratur, filosofi, sygepleje og selvfølgelig teologi. Denne spændvidde illustreres også af, at bogens bidragsydere kommer fra forskellige fagområder, nemlig teologi, religionsvidenskab og filosofi. De fleste af forfatterne hører hjemme inden for Løgstrup-forskningsmiljøet, men enkelte er blevet bedt om at bidrage, fordi de har ekspertise inden for andre forskningsområder, som er relevante ud fra nutidsperspektivet. En oversigt over forfatterne og deres forskningsområder kan findes bag i bogen.

Løgstrups tænkning er ikke altid letforståelig, og sproget kan ofte være svært tilgængeligt. Ungdomsvennen Hal Koch sagde på et tidspunkt, at hos Løgstrup kører sproget ikke på skinnerne, men på svellerne! Der er derfor blevet lagt en stor arbejdsindsats fra forfatternes side i at gøre tankerne tilgængelige og relevante – uden dog at fordreje dem.

Løgstrups tænkning er et stort og væsentligt bidrag til dansk kultur og åndsliv, og derfor er det vigtigt, at den ikke forsvin-

der i glemmebogen for kun at komme frem i små, isolerede forskningsmiljøer og -projekter. Derfor håber vi, at denne udgivelse vil bidrage både med spændende perspektiver i diskussionskredse, studiegrupper og i andre undervisnings- eller studiesammenhænge, og at den vil bidrage til at holde Løgstrup-forskningen aktuel og levende.

Et godt billedmateriale er vigtigt – især i formidlingssammenhænge. Vi vil derfor gerne sige tak til de personer, der enten som privatpersoner eller på vegne af institutioner eller andre har givet tilladelse til, at vi har kunnet bruge det meget varierede billedmateriale, man kan finde i bogen.

God arbejdslyst!

K.E. Løgstrup: Biografisk oversigt

1905: Født (2. september) på Vesterbro, København

1923: Student fra Metropolitanskolen (gik i klasse med Hans Scherfig – *"Det forsømte forår"*)

1923–1930: Læser teologi ved Københavns Universitet
– Følger samtidig forelæsninger på filosofi, bl.a. Frithiof Brandts gennemgang af Kants *"Kritik der reinen Vernunft"*

1930–1935: Studieophold ved universiteter i Tyskland og Frankrig
– Følger Heideggers forelæsninger over *"Sein und Zeit"*

1932: Modtager Københavns Universitets guldmedalje for prisopgaven *"En Fremstilling og Vurdering af Max Scheler's: »Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik«"*

1935: Vender tilbage til Danmark. Gift med Rosemarie Pauly. Bliver en del af Tidehverv

1936–1943: Sognepræst i sognene Sandager og Holevad på Vestfyn

1940–1943: Brevveksling med Hal Koch om samarbejdspolitikken under krigen

1943: Dr.theol. på disputatsen *"Den erkendelsesteoretiske Konflikt mellem den transcendental-filosofiske Idealisme og Teologien"*
– Professor i etik og religionsfilosofi ved Aarhus Universitet

1944: Går under jorden pga. modstandsarbejde

1948–1953: Knytter sig til kredsen omkring *"Heretica"*

1956: Udgiver hovedværket *"Den etiske fordring"*

1961: Medlem af Det Danske Akademi (Selskab med virke for dansk ånd og sprog, især inden for litteraturen)

1961: Brud med Tidehverv (efterfulgt 1964 af endeligt brud)

1968: Udgiver *"Opgør med Kierkegaard"*, som er kulminationen på kritikken af Kierkegaard, Tidehverv og eksistensteologien

1972: Udgiver *"Norm og spontaneitet"*

1975: Pensioneres

1976: Udgiver *"Vidde og prægnans"* den første af fire planlagte bøger under den samlende titel *"Metafysik"*

1978: Udgiver bind 4 af metafysikken, *"Skabelse og tilintetgørelse"*

1981: Dør (20. november) i sit hjem i Hyllested på Djursland

1983-84: De efterladte manuskripter til metafysikbindene ”*Kunst og erkendelse*” samt ”*Ophav og omgivelse*” udgives posthumt
– ”*Kunst og erkendelse*” må antages at foreligge nogenlunde som Løgstrup havde planlagt, da det er en samling af tidligere udgivne artikler
– ”*Ophav og omgivelse*” er fragmentarisk og ufærdig

1995: Officiel åbning af Løgstrup arkivet 1. september på Aarhus Universitet:
www.teo.au.dk/forskning/aktuelt/loegstrup

2007: Forlaget KLIM begynder udgivelsen af ”Løgstrup biblioteket”, som er Løgstrups samlede værker med tilhørende kommentarbind:
www.klim.dk/logstrup_biblioteket.htm

INTRODUKTION

K.E. Løgstrup: Dansk religionsfilosofi i det 20. århundrede

Af Bjørn Rabjerg

Menneskets ondskab

Susanne Biers Oscar-vindende film "Hævnen" er ikke kun en beretning om nogle begivenheder i og omkring to drenges liv i det langelandske skolemiljø. Filmen er også en tematisk

PLAKAT: NORDISK FILM

"Hævnen" vandt både Golden Globe og Oscar i 2011 for bedste udenlandske film. Den tematiserer hævn som et træk ved mennesket, der viser sig i en række forskellige forhold og situationer. Som sådan tegner filmen et pessimistisk billede af mennesket.

HÆVNEN

"Hævnen" handler om to drenge: Elias, der bliver drillet af en flok bøller anført af Sofus, og Christian, der en dag starter i samme klasse og bliver Elias' ven. Christian er vokset op i udlandet, og han ved, at som ny dreng i klassen, skal man bide fra sig med det samme. Derfor går han hårdt til Sofus, hvorefter både Elias og Christian kan være i fred. Elias' far (Anton) er læge og opholder sig i lange perioder i Afrika.

Katastrofen indtræffer, da Elias' far kommer i klammeri med slagsbroderen Lars (spillet af Kim Bodnia). Drengene bliver bange for Lars, og for at berolige dem tager Anton dem med ud og konfronterer Lars. Det ender med, at Lars slår Anton, som bogstaveligt talt vender den anden kind til. Han forsøger at vise drengene, at vold ikke er en løsning, men især Christian (som jo netop ved, at vold har hjulpet ham og Elias med at få ro i klassen) kan ikke forlige sig med, at Lars har slået Anton og dermed i Christians øjne har vundet. Derfor beslutter de to drenge at hævne sig på Lars...

behandling af hævn: hævn som handling, motiv og som fænomen med typiske træk. Hævn går igen i mange relationer i filmen. Mest åbenlys er den hævn, som er tæt på at koste den ene af drengene, Elias, livet og dermed gøre vennen Christian meddelagtig i drab. Det er også oplagt, at der er hævn på spil, når Christian overfalder Sofus, den lokale tyran i skolens drengemafia. Men hævn optræder også andre steder, f.eks. i forholdet mellem Elias' mor og faren Anton, hvor hans utroskab medfører, at hun lægger ham på is – er det en straf? Til

FOTOS: PER ARNESEN/NORDISK FILM

I "Hævnen" tyranniseres Elias (t.v.) af en gruppe drenge anført af Sofus (t.h.). Først da Christian bruger vold mod Sofus og truer ham med en kniv, løser situationen sig.

Drengene Christian (bagerst t.v.) og Elias (bagerst t.h.) er vidner til, at Elias' far, Anton, (t.h.) overfaldes af Lars (t.v.). Dette overfald udløser de begivenheder, som filmen kulminerer med.

og med Anton, som fremstilles som det store ideal, er bekendt med hævnfølelsen. Ikke i konfrontationen med voldsmanden spillet af Kim Bodnia. Her eksemplificerer han udtrykkeligt, at hævn ikke er noget, man skal efterstræbe – at det er uværdigt. Men han falder for hævnfølelsen, når han som læge i Afrika overgiver morderen og sadisten "Big Man" til dem, der vil slå ham ihjel. Set i dette perspektiv er "Hævnen" en skildring af menneskets forbundethed med hævnfølelsen: dens alt for menneskelige karakter. Mennesket er et væsen, der hævner sig, og som uvægerligt befinder sig i situationer, hvor hævnfølelsen dukker op. Som sådan leverer filmen en dyster karakteristik af mennesket – dog med det lys tændt, at det midt i denne hævngerrighed er muligt at kæmpe imod, hvilket vi ser hos Anton – også selv om han bukker under alligevel.

De store begivenheder i det 20. århundrede kan ses som en langt mere omfattende karakteristik af menneskets ondskab, end vi finder i "Hævnen": verdenskrigene, *depressionen* med arbejdsløshed og mennesker der mister alt – og de handlinger der opstår på baggrund af dette. Dertil kommer det ubegribelige omfang af ofrene for Stalins regime (op mod 40 millioner mennesker dræbt), koncentrationslejrene, Stasi-Tysklands systematiske undergravning af mellemmenneskelige tillidsrelationer, folkemord i Rwanda og Kosovo, og man kunne blive ved…

Stående samleje kan føre til dans

Den danske tænker K.E. Løgstrup blev født ind i denne tid, da han kom til verden på Vesterbro i 1905. Endnu var det nye århundrede forholdsvis uskyldsrent, men forude lå en brydningstid, hvor den store tiltro til mennesket, som endnu var almindelig på dette tidspunkt, blev erstattet af en gennemgri-

HUMAN OPTIMISME OG HUMAN PESSIMISME.
Begrebet human optimisme dækker over den tanke, at mennesket faktisk rummer noget godt, f.eks. at det gennem enten kulturel dannelse eller kristen tro er i stand til at forbedre sig og således tilnærme sig Gud. Jesus opfattes som et ideal, som mennesket skal forsøge at efterleve – et projekt, der godt nok er umuligt, men som kan mislykkes i større eller mindre grad.

Hvis man ser den humane optimisme som en stor ballon, så var især Første Verdenskrig den nål, som for mange intellektuelle punkterede ballonen, og med Anden Verdenskrig gentog erfaringen sig. Historien lod dermed til gang på gang at demonstrere en human pessimisme: at enhver tiltro til menneskets godhed var håbløst naiv og ren og skær ønsketænkning. Samtidig rejste der sig også en skepsis over for tanken om en skabergud: Hvordan kan en god gud stå bag en sådan verden?

Den humane pessimisme findes også hos Løgstrup, hvilket bl.a. ses i titlen på en artikel fra 1936: "Enhver moralsk tanke er en bagtanke" – mennesker bruger moral som redskab; vi har altid en bagtanke med det, vi gør, og derfor er moral i sig selv umoralsk!

bende skepsis: *Human optimisme* blev allerede i Løgstrups unge år afløst af *human pessimisme*. Løgstrups tænkning afspejler de omvæltninger i den politiske, kunstneriske, teologiske og filosofiske historie, som udfoldede sig i det 20. århundrede.

Da han tiltrådte som professor i etik og religionsfilosofi på

Det Teologiske Fakultet i Aarhus i 1943, var Løgstrup i det store hele ukendt, men i de følgende knap 40 år blev han en omdiskuteret tænker i dansk kulturliv. I dag ser mange ham som den største danske tænker siden Søren Kierkegaard – også selvom han er mindre kendt.

Løgstrup voksede op i det indremissionske miljø i København. Tidens kristendom var præget af moralistisk teologi, hvor man forbandt kristendom med at leve på en særlig moralsk måde. Tanken, som stadig findes i pietistiske og missionske kredse i dag, var groft sagt, at det at være kristen indebærer at efterleve en særlig kristen moral, som er præget af påbud

FOTO: HANS LARSEN

Løgstrup blev en omdiskuteret tænker i dansk kulturliv. I dag ser mange ham som den største danske tænker siden Søren Kierkegaard – også selvom han er mindre kendt. I 1974 hædredes han med Amalienborg-prisen.

(det dydige) og forbud (det syndige). Sangeren Johnny Madsen har illustreret det missionske miljø således: "Oppe i Thyborøn har Indre Mission nu forbudt stående samleje… fordi det kan føre til dans", hvorved han sarkastisk vender forholdet mellem dans og samleje på hovedet. At være kristen er at leve et moralsk liv. Underforstået: Gud holder med sit "øje i det høje" opsyn med menneskene og giver gode karakterer til dem, der lever på en særlig god måde, og dumper dem, som ikke gør. Gud går ifølge denne kristendomsopfattelse op i, om vi spiller kort, beder aftenbøn, danser, hører popmusik eller tænker upassende tanker. Livet er det ultimative reality show: uden dårlig lyd og begrænsede kameravinkler.

Gud er alt! Jeg er intet! Du er en idiot!

Løgstrup læste teologi ved Københavns Universitet i 1920'erne. Forinden havde han fået sin studentereksamen ved Metropolitanskolen, hvor han bl.a. gik i klasse med forfatteren Hans Scherfig. Fra Scherfig kender vi lidt til forholdene gennem romanen "Det forsømte forår". I disse gymnasieår mødte Løgstrup også Hal Koch, som senere blev en fremtrædende samfundsdebattør. De udviklede et livslangt venskab, som under krigen blev sat på prøve pga. deres store uenighed omkring samarbejdspolitikken med nazisterne. Denne problematik er tema i kapitel 3.4.

Ved siden af teologien fulgte Løgstrup mange forelæsninger på filosofistudiet. Helt afgørende var mødet med Immanuel Kants filosofi. Hos Kant fandt Løgstrup en tankegang, som han var fundamentalt uenig i, og som store dele af hans tænkning kan ses som et opgør med. Løgstrup skrev senere, at det var i mødet med Kant, at han gik fra barn til voksen:

Endnu i første gymnasieklasse legede jeg med tinsoldater sammen med en klassekammerat. Han drev det siden til at blive general, mens jeg uden synderlig overgang gik fra tinsoldaterne til filosofien. Når jeg bagefter tænker på det, må jeg have været utrolig fængslet af filosofien, da det ikke svækkede min interesse det mindste, at jeg intet forstod – og jeg vidste at jeg intet forstod. Årevis. Eller for at være helt nøjagtig fire år, to år i skolen og to år på Københavns Universitet. Hvad det var at læse og arbejde grundigt opdagede jeg først i mit tredje studieår. Da var jeg gået til Frithiof Brandts gennemgang af "Kritik der reinen Vernunft" i to semestre (den varede fire) og måtte konstatere, at jeg ikke havde begrebet en pift. Så blev jeg stædig, begyndte forfra, svor at lige meget hvor lang tid det skulle tage mig, forstå det ville jeg, og det til bunds. Har jeg lært at arbejde grundigt skylder jeg Kant det, hans skolastiske begrebsapparat og urimelige syntaks.
("Solidaritet og kærlighed" (1987), s. 147)

Efter sin teologiuddannelse tog Løgstrup bl.a. til Tyskland, hvor han opholdt sig i længere perioder i årene 1930-35. Her studerede han bl.a. under den måske største filosof i det 20. århundrede, Martin Heidegger. Løgstrup var altså i Tyskland under Hitlers magtovertagelse i 1933, hvilket han også skrev om, da han kom tilbage til Danmark.

Inspirationen fra Tyskland satte en forandring i gang i Løgstrups forhold til filosofi og teologi. Da han vendte hjem til Danmark og blev præst, brød han med sin missionske barnetro og blev en del af den teologiske bevægelse *Tidehverv*.

Tidehvervsbevægelsen var udtryk for det kirkelige nybrud, som bredte sig efter Første Verdenskrig og var et opgør med den etablerede teologi og dens humane optimisme. Tidehverv var kraftigt inspireret af den schweiziske teolog Karl Barth, som med Første Verdenskrig og rædslerne i skyttegravene på nethinden kraftigt betonede menneskets ondskab og egoisme (den humane pessimisme): Når tingene kan gå så galt,

ASGER JORN 1959: "DEN FORUROLIGENDE ÆLLING". FOTO: LARS BAY/MUSEUM JORN

Asger Jorn (1914-1973) udtrykker med "Den foruroligende ælling" den ændrede livs- og tilværelsesopfattelse, som kendetegnede midten af det 20. århundrede. I sine "modifikationer" overmalede Asger Jorn en række romantisk prægede malerier for netop at vise, at den tid, hvor man kunne se romantisk på livet og tilværelsen, var forbi. "Den foruroligende ælling" er altså ikke længere en grim ælling, som bliver til en smuk svane. I stedet fremstår den som overdimensioneret og monstrøs, og i form minder den om en paddehattesky.

som Første Verdenskrig var vidnesbyrd om, så må man som ansvarligt menneske genoverveje idéen om menneskets gode vilje. Den eneste konklusion, man kan drage, er ifølge Barth (og også Løgstrup på dette tidspunkt), at livet er gennemsyret af menneskers egoisme. Over for dette står det hinsidige gudsrige, hvor mening, sandhed og godhed hører til. Tidehverv tog tankegangen til sig, og den parodieres i spydig form af deres kritikere i sloganet: *Gud er alt! Jeg er intet! Du er en idiot!* Det sidste havde at gøre med de sprogligt set brutale personopgør, som Tidehverv også stod for.

Barths helt store inspiration var i øvrigt en anden dansker, Søren Kierkegaard, og hans formulering om den uendelige forskel på mennesket og Gud: Hvor Gud er evig er mennesket forgængeligt, hvor Gud er almægtig er mennesket afmægtigt, hvor Gud er sand er mennesket falskt, hvor Gud er god er mennesket ondt…

Hvis moral kan føre til det onde, hvad er så godt?

Løgstrup tilsluttede sig altså Tidehverv i midten af 1930'erne, og det pessimistiske syn på mennesket fastholdt han livet igennem. Men én konsekvens ved Tidehvervs teologi havde han svært ved at affinde sig med, nemlig at hvor gudsriget (det hinsides) måtte ses som det gode, så måtte nødvendigvis tilværelsen (det jordiske liv der jo var gennemsyret af menneskers ondskab) være uden egentlig værdi.

Allerede i 1930'erne finder vi passager i Løgstrups prædikener, hvor han betoner det jordiske liv som værdifuldt. Men denne værdi overser vi ifølge Løgstrup pga. vores selvoptagethed. Dette harmonerede imidlertid dårligt med Tidehverv og med tidens tænkning i det hele taget, for da Anden Verdenskrig

brød ud, og da krigsrøgen begyndte at lægge sig, trådte uhyrligheder som koncentrationslejrene frem. I det klima var det svært at få øje på tilværelsens værdifuldhed, og det prægede de næste mange års danske og internationale kultur, hvor eksistentialisme og ateisme for alvor satte sig igennem: Hvis Gud går op i, om mennesker handler rigtigt eller forkert, skulle han så ikke få pudset brillerne? Hvad betyder det, om man spiller kort, danser, beder aftenbøn osv.? Er det ikke komplet latterligt at holde fast i disse tanker, når millioner af mennesker bliver dræbt? Historien dokumenterede jo, at forestillingen om, at en god Gud har skabt verden, er absurd. Dette budskab fandt man hos *eksistentialister* som Jean Paul Sartre, Albert Camus og herhjemme Peter Seeberg.

Løgstrup tager spørgsmålet om livets godhed og værdifuldhed op i den bog, som udkom 11 år efter krigens afslutning: hans hovedværk "Den etiske fordring". Bogen er en analyse af nogle få, men centrale forhold ved livet, især *tillid, kærlighed* og *etik*. Et essentielt træk ved livet er ifølge Løgstrups analyse, at vi har magt over hinanden. Hver gang vi giver os i kast med livet med andre mennesker, udleverer vi os i deres magt – godt nok i varierende grad, men aldrig helt uden risiko. Vi ser det i helt almindelige situationer, som f.eks. hvis en elev deltager mundtligt i timen. Her har klassekammeraterne og læreren en magt over eleven, og den kan komme til udtryk gennem deres reaktioner (fnisen, himlende øjne, sarkastisk klappen eller anerkendende nikken). Gennem vores reaktioner påvirker vi hinandens humør og indstilling til livet. Løgstrup kalder det for *interdependens*, hvilket betyder, at vi er gensidigt afhængige af hinanden. Her afslører vores adfærd ifølge Løgstrup, at vi grundliggende lever i en tillid til livet og til andre mennesker,

for hvis vi ikke havde denne grundliggende tillid, ville vi slet ikke turde udlevere os. Selvfølgelig er der ikke tale om den slags tillid, som man igennem lang og tro tjeneste som ven har *gjort sig fortjent til*. Den findes også, men det er ikke den, Løgstrup er interesseret i. Nej, hvis man som Løgstrup forstår mennesket som et helt igennem egoistisk væsen, så er det jo mærkeligt, at mellemmenneskelige relationer alligevel lykkes: Vi *går ud* imellem andre mennesker, spørger om vej og indgår i fællesskaber. Selvom vi kan være utroligt mistroiske over for andre mennesker, så bæres vores mellemmenneskelige liv af en fundamental tillid, uden hvilken mennesker aldrig ville vove sig uden for en dør. Hvis den tillid forsvinder, så ødelægges mennesket som socialt væsen. Det er måske netop dette, som kan ske i forbindelse med mobning: at man helt mister tilliden til sine medmennesker.

Hermed er vi kommet til Løgstrups analyse af *etikken*, som er tema for bogens 1. del. I samfundet hersker der altid en *moral* i form af normer for, hvordan vi skal opføre os. Eksempler er de bibelske: Du må ikke lyve eller bedrive hor. Andre er politisk/juridiske: Du må ikke snyde i skat. Igen andre er snævert kulturelle: Man skal have ytringsfrihed og selvbestemmelse, så længe man ikke skader andre. Men bag om disse moralske normer ligger noget andet – det etiske –, som de formulerede normer forsøger at "knytte til" ved. Denne etik lyder, at i ethvert møde med andre mennesker står vi i valget mellem at drage omsorg for det andet menneske eller at være ligeglade med det og bare tage vare på os selv. Dette valg er *det etiske valg*: Vi ved, at vi *bør* vælge det ene. Derved afslører den etiske fordring (fordring betyder *krav*), hvad der er godt og ondt. Det gode er at drage omsorg, mens det onde er

at ødelægge eller være ligeglad med det andet menneske. Hvis en elev altså klapper sarkastisk i timen som reaktion på noget, en anden har sagt, så *bør* vi andre bruge vores magt ved at reagere i den situation. Den etiske fordring er med andre ord bevidstheden om, at menneskets forhold til andre er afgørende, og at der i disse forhold er en fare for, at der begås et overgreb. I kapitel 1.1 gøres der grundigere rede for den etiske fordring og dens karaktertræk, mens Løgstrups tanker om varetagelse af det sårbare i kapitel 1.4 sættes i forbindelse med naturen og dyrene – den såkaldte bioetik.

Det er vigtigt for Løgstrups projekt, at etikken (det egentlige gode og onde: hhv. omsorg og ødelæggelse) kan adskilles fra moralen (samfundets idealer, normer og værdier). Hvorfor mon? Jo, Løgstrup havde jo netop været vidne til, hvordan et samfunds normer, idealer og værdier kunne lede til de forfærdeligste ting, sådan som det skete i Tyskland. Løgstrups tænkning rummer dermed en *kritik af ideologier*: Ideologierne er udtryk for menneskers snæversyn og fører til overgreb. Når overbevisninger og holdninger sættes i et ideologisk system, så stivner de og bliver en selvstændig "ting" – en sag –, som *står imellem* mennesker. En ideologi, som indebærer, at man skal hjælpe andre og ikke må stjæle eller lyve, er dybest set forkastelig og asocial! Hvorfor? Fordi når man handler efter sådanne idealer, så glemmer man det andet menneske og husker i stedet sin ideologi! Tænk selv over det: Hvem handler godt? Er det den person, som hjælper dig af hensyn til *dig*, som det unikke menneske *du* er? Eller den som lever efter en ideologi (et princip) om, at man skal hjælpe andre? Løgstrup er ikke i tvivl. Det er det personlige forhold, der er vigtigt. At være ideologisk er et udtryk for egoisme, for at følge idealer

handler ikke først og fremmest om ens forhold til andre, men om forholdet til ens idealer – altså om ens forhold til sig selv. Er jeg selvopofrende? En god kristen? Ærlig? At stille spørgsmålet ud fra en ideologi er narcissistisk: Man går op i, hvordan man tager sig ud – hvordan man lever op til nogle idealer, som man har sat sig. Fokus fjernes fra det andet menneske og rettes direkte tilbage på det, man selv går op i. Vi kan lade os *vejlede* af normer og principper, når vi forsøger at handle til den andens bedste, men de må ikke blive et system, som vi handler på baggrund af, og som vi har valgt *på forhånd* i mødet med den anden. Løgstrup retter også denne kritik imod tanken om en særligt kristelig etik, hvilket er tema i kapitel 1.2. I kapitel 1.3 indvendes det over for Løgstrups kritik, at den er for grovkornet i sin opfattelse af, hvad kristen etik er – og at den måske i sig selv kan ses som en form for kristelig etik.

Når Løgstrup siger, at etikken er noget andet end de moralske og ideologiske normer, som vi kender fra samfundet, så er det altså et forsøg på at redde etikken i en verden, hvor moralen er gået fallit. Selvom vore moralsystemer kan føre til forfærdelige ting, så betyder det ikke, at der ikke er etik i betydningen godt og ondt, rigtigt og forkert.

Menneskelivets godhed

Ideologi- og moralkritikken i *Den etiske fordring* er så stærk, at den næsten river hele Løgstrups menneskesyn med sig. Løgstrup havde som nævnt mistet tiltroen til mennesket, og det viser sig ved, at menneskets ondskab ifølge ham nærmest gennemsyrer hele tilværelsen. Men hvis mennesket er ondt, hvor kommer tillid og barmhjertighed så fra? Hvis vi alle er egoister, hvorfra kommer kærligheden så? Hvordan kan det

være, at vi faktisk lever i mellemmenneskelige forhold, *som ofte lykkes*? Hvorfor melder den etiske fordring sig ikke som en dårlig samvittighed i ethvert møde med andre mennesker, men kun i nogle af dem? Denne optagethed af menneskets forhold til sin omverden viser, at Løgstrup må ses som en *modernistisk* tænker, og Løgstrup knyttede sig da også til modernismen i dens første fase, bl.a. gennem kredsen omkring tidsskriftet *Heretica*. Modernisterne var optagede af den tilværelse, som opstod efter Anden Verdenskrig: *Hvordan finde mening i en verden, der med al sin grusomhed ser meningsløs ud?* Eksistentialisterne og modernisterne finder svaret i mennesket. Mennesket må hæve sig op over verdens meningsløshed og *selv skabe* mening og værdi (som Sisyfos gør det hos Camus, eller Baby Doll i Zack Snyders film "Sucker Punch"). Løgstrup stiller også spørgsmålet om verdens mening, men hans svar går den modsatte vej. Her bevæger vi os ind på det område af Løgstrups tænkning, som hører under metafysikken, og som er fællestema for bogens 2. del.

Løgstrups svar er, at det gode i livet (kærligheden, tilliden osv.) ikke kommer fra mennesket, men fra livet selv. Løgstrup kalder fænomener som tillid og kærlighed for *livsytringer*. De er *udtryk* for eller *ytringer* af livet selv. Ligesom tilværelsen rummer "fysiologiske" livsnødvendigheder (mad, drikke, varme, ilt osv.), rummer tilværelsen også "emotionelle" livsnødvendigheder (kærlighed, tillid, barmhjertighed, skønhed osv.). "Vi lever på det, som vi ikke skylder os selv". Både de fysiologiske og de emotionelle livsnødvendigheder "bærer vores liv", og uden dem ville vi bukke under. Løgstrups begreb om *de suveræne livsytringer* behandles i kapitel 2.1. Men hvad betyder det, at f.eks. tillid og kærlighed ikke kommer fra mig,

men fra livet? Jo, tag f.eks. kærligheden: Hvad sker der, når vi føler kærlighed? Kan jeg takke mig selv for min kærlighed til min kæreste eller mit barn – eller deres kærlighed til mig? Nej, kærlighed rammer os udefra. Når kærligheden "slår ned", så gribes vi af den, og i kærlighedshandlingen handler vi til den andens bedste uden at tage hensyn til os selv. Selvfølgelig er det ikke altid sådan. Kærlighed kan ødelægges af egoisme, og den kan være ulykkelig, men også den ulykkelige kærlighed er i sit udgangspunkt god: Den rummer løftet om noget godt – løftet indfries bare ikke (måske fordi den ikke gengældes, eller fordi den anden ikke tager vare på én). Kærligheden rammer mig og "overtager" mig så at sige – man "falder i kærlighed", som det hedder på engelsk, hvad enten man vil det eller ej. Det er ikke en beslutning, man tager, men noget der overgår én. Løgstrup siger om livsytringerne, at de er *suveræne*, idet man ikke kan gardere sig mod dem eller beherske dem. "I don't want to fall in love with you" synger Chris Isaak og kalder kærligheden for "wicked" i sangen "Wicked game". Her er kærligheden truende, og sangen ender med linjen "nobody loves noone", men det er den skuffede kærlighed, der taler, og skuffelsen skyldes, at der er så meget på spil i kærligheden – fordi den lover så meget godt, hvis bare den opfyldes. Er det ikke netop det forhold, vi kender fra ulykkelig kærlighed? At smerten skyldes savnet af det, som kunne have været, hvis den anden gengældte vores kærlighed?

Kunst er sandhed, Gud er grusom

De suveræne livsytringer sikrer, at tilværelsen hænger sammen og ikke ødelægges af mennesket. Tilværelsens sammenhæng er truet af menneskets ondskab, men menneskelivets egen godhed (livsytringerne) yder modstand og "bærer" tilværelsen. Hermed

er vi nået frem til Løgstrups *skabelsesteologiske* og *-filosofiske* projekt: gennem filosofien og hverdagslivet at pege på alt det, der viser, at tilværelsen er værdifuld. At den kan forstås som noget, der er skabt, som han udtrykker det. Livsytringerne er nemlig med til at rejse spørgsmålet om, *hvorfor* tilværelsen rummer træk som bl.a. kærlighed, tillid og barmhjertighed. De giver anledning til *en religiøs tydning*, som Løgstrup kalder det. Det behandles i kapitel 2.2. Her er det vigtigt at pointere, at Løgstrup ikke leder efter et *bevis* for, at Gud eksisterer! Han er interesseret i at pege på de træk ved tilværelsen, som kan *fortolkes* religiøst. Troen har ifølge Løgstrup med fornuften og forståelsen at gøre, for kristendommen skal ses som en "meningsramme", som vi kan forsøge at forstå tilværelsen ud fra. "Tro uden forståelse er ikke tro, men tvang", skriver han i "Den etiske fordring": Vi er nødt til at forholde os intellektuelt til det, vi tror på; ellers underkaster vi os et tankesæt, som vi tager på os ved at sætte vores intellekt til side. Her kritiserer Løgstrup direkte det kierkegaardske udsagn om, at troen er som et spring ud på 70.000 favne vand – altså at man som troende skal efterlade sit intellekt og kaste sig ud i troen, hvor man ikke kan bunde. Som kristen tænker forholder Løgstrup sig derfor også til spørgsmålet om, hvilken rolle Gud og kirken kan spille i moderne menneskers liv. Dette tages op i kapitel 3.1 og 3.2, hvor Løgstrup sættes i forbindelse med hhv. Thorkild Grosbøll-sagen og bamsedåb. Disse to kapitler indleder bogens 3. og sidste del, som fokuserer på Løgstrups tænkning i en aktuel sammenhæng.

Én måde at pege på livets værdifuldhed findes i kunsten: Et digt kan skildre kærligheden, så dens vigtighed træder frem

for os; et maleri kan skildre naturen, så dens skønhed glæder os; en roman kan beskrive forholdet mellem mennesker, så vi bliver opmærksomme på værdien ved livet, samfundet, venskabet osv., som vi ellers ikke tænkte over. Men kunsten kan også afsløre tilværelsens forfærdelige sider. Teksten og musikken i "Wicked game" afslører den ulykkelige kærlighed som et træk ved tilværelsen, og "Hævnen" afdækker hævnens og menneskets natur. Kunsten handler for Løgstrup ikke kun om at pege på skønheden: Den har en vigtig og helt unik evne til at vise os tilværelsens vilkår – både de smukke og de hæslige. Kunst rummer erkendelse; vi bliver klogere på livet gennem kunsten. Kunsten viser os virkeligheden. Men dermed kan kunsten også være svær at håndtere, som vi ser i kapitel 3.3.

Kunsten vidner også om noget andet, som vi finder i "Hævnen": Som vi har set, opfatter Løgstrup mennesket som ondt, mens det gode skyldes det skabte liv (livsytringerne). Men ikke al lidelse i verden kan føres tilbage til menneskets handlinger! I "Hævnen" ser vi mange eksempler på menneskers ondskab. F.eks. skærer "Big Man" maven op på gravide kvinder. Lægen Anton forsøger at redde kvindernes liv, men størstedelen af hans arbejde indebærer at behandle mennesker for sygdomme, fejlernæring og lignende. Sygdom, tørke og oversvømmelse, naturkatastrofer som tsunamien i Sydøst-asien eller jordskælvet på Haiti er alle eksempler på grusomme træk ved tilværelsen, som vi ikke kan give mennesket skylden for, men som inden for en religiøs kontekst snarere peger på Guds grusomhed. Kapitel 2.3 stiller spørgsmålet, hvordan Gud kan være god, når den skabte verden i sig selv rummer lidelse.

* * *

K.E. Løgstrup døde i 1981 i en alder af 76 år, og på hans skrivebord lå papirer fremme, som han var ved at skrive på. Han blev på den måde ikke færdig med sin filosofi. Men Løgstrups tænkning er heller ikke noget, man bliver færdig med, for modsat mange andre tænkere opbyggede Løgstrup ikke et færdigt system. Han tænkte over livet og dets hændelser. Hans tænkning er en refleksion over, hvad det vil sige at være menneske, hvad der er godt og ondt, hvad der giver mening, og hvad der ikke gør. Siden Løgstrup døde, har samfundet ændret sig markant. Hvor Løgstrup levede i en forholdsvis sammenhængende og ensartet kultur, er der i dag ikke kun én religion og én kultur, der tegner samfundsdannelsen. Kapitel 3.5 rejser på denne baggrund spørgsmålet, hvordan Løgstrup kan siges at være aktuel i dag.

I det følgende forsøger forskere ved Teologi i Aarhus at give et lille indblik i disse tanker.

DEL 1

ETIK

Indledning

Af Bjørn Rabjerg

CALVIN AND HOBBES © BILL WATTERSON. DISTR. BY UNIVERSAL UCLICK. 2011 REPRINTED WITH PERMISSION. EUROPA PRESS.

En helt afgørende problematik inden for den gren af den filosofiske etik, som kaldes metaetikken, er forsøget på at begrunde etiske sandheder, som gælder for alle, og som dermed ikke kun er relative til den, der taler.

Etik er det område i filosofien, hvor man beskæftiger sig med spørgsmålet om, hvordan mennesker *bør* opføre sig over for sine omgivelser. Traditionelt set og væsentligst bliver begrebet *omgivelser* forstået som *andre mennesker*, men det kan også indbefatte dyr og natur.

Helt grundlæggende må man spørge, om etiske udsagn overhovedet handler om andet end ens egen subjektive opfattelse: Altså om "Man må ikke lyve" i virkeligheden kun betyder

”Jeg (og evt. andre) synes, at man ikke skal lyve”. Her er der to mulige svar: *Absolutisten* mener, at etiske udsagn er sande eller falske *for alle*, mens *skepticisten* siger det modsatte: at der *ikke* findes etiske udsagn, som er sande eller falske for alle.

Hvis skeptikeren har ret, er der ikke mere at sige om etikken, end at den i sidste ende er en smagssag – enten for hver enkelt person eller for hver enkelt samfundsgruppering. Den mest udbredte form for skepticisme i vore dage er kulturrelativismen, som går ud på, at etiske udsagns sandhed er relative til den kultur, de stammer fra. Vi kan for eksempel i vores kultur (hvor ejendomsret er en central rettighed) hævde, at det er etisk forkert at stjæle, mens man i en anden kultur med lige stor ret kan hævde, at man gerne må stjæle. Denne tanke kan virke tiltalende, men den har også vanskeligheder forbundet med sig: For mange er det svært at forlige sig med tanken om, at bare fordi vi i vores kultur synes, at voldtægt, mord eller incest er forkert, så skulle det være helt i orden i en anden kultur – eller måske ligefrem prisværdigt! Er der ikke

KULTURRELATIVISME.
I ”Fostbrødre saga” fortælles der om Thorgeir, som en dag kommer forbi en fårehyrde, der står og læner sig op ad sin kæp. Uden den store omtanke trækker Thorgeir sit sværd, hugger hovedet af manden og begiver sig videre! Efterfølgende bliver han af sine mænd bedt om en forklaring. Thorgeirs begrundelse er, ”at manden stod så godt for hug”. Scenen bruges ofte som illustration af kulturrelativismen, hvor man i datidens Island havde værdier, som vidnede om et

mere råt samfund med en anden moral, end vi kender fra Danmark i dag. Ifølge kulturrelativisterne kan vi ikke gå ind i deres kultur og tale om, at deres værdier var forkerte eller dårligere, end dem vi har.

Som en sidebemærkning er det imidlertid interessant, at sagaen faktisk fremstiller Thorgeir som en tvivlsom helt, idet den indirekte rejser spørgsmålet, om man overhovedet kan være en helt, når man åbenlyst gør ting, som er etisk forkerte. Thorgeir var således allerede fredløs på det tidspunkt, hvor han dræber den uheldige fårehyrde, så mere fremmede er de islandske værdier i 1000-tallet altså ikke i forhold til vore. Faktisk ligner den etiske vurdering i forhold til Thorgeir vor egen, og eksemplet ender med at blive et eksempel, der taler imod kulturrelativisme...

nogen etiske udsagn, som er sande – uanset hvilken kultur man kommer fra? Denne problematik er central inden for den del af etikken, som man kalder *metaetik*.

Men hvis nu *absolutisten* faktisk har ret i, at nogle etiske udsagn med rette kan hævdes at være sande (som f.eks. at incest – uanset kultur og andre forhold – er etisk forkasteligt), så må vi begrunde dette på en eller anden måde. Her bevæger vi os ind i det område inden for etikken, som kaldes *normativ etik*, hvor der basalt set er tre forskellige muligheder for at begrunde en etik:

1) I *pligtetikken* antager man som udgangspunkt, at bestemte handlinger er rigtige eller forkerte i sig selv (f.eks.

”Du må ikke slå ihjel”), og man lægger vægt på det *sindelag* eller *motiv*, som ligger bag en handling, når man vurderer, om en handling er etisk prisværdig eller forkastelig.
2) *Konsekventialisten* lægger derimod vægten på handlingens konsekvenser. En handlings etiske værdi vurderes på de konsekvenser, som handlingen medfører.
3) *Dydsetikken* vurderer i udgangspunktet ikke *handlinger*, men *personer*, idet den lægger vægten på *hvem du er*, og ikke på *hvad du gør*. Det gode er for dydsetikeren, at man er et ansvarligt menneske, som påtager sig og udfylder den plads, som man indtager i en større sammenhæng – f.eks. som borger i et samfund.

METAETIK OG NORMATIV ETIK.
Metaetik omhandler bl.a. spørgsmålet om, hvad etiske udsagn handler om – om der er etiske sandheder eller ej (hhv. *absolutisme* og *skepticisme*), hvorimod normativ etik er forsøget på at formulere *etiske teorier*, som skal vise os, hvad der er det rigtige eller forkerte at gøre. Man kan altså sige, at den normative etik opererer inden for absolutismens antagelse om, at der rent faktisk findes etiske sandheder.

I den normative etik er der tre grundliggende retninger:
1. I *pligtetikken* lægges vægten på sindelaget bag eller motivet for en handling. Det er dette sindelag eller motiv, der afgør, om en handling vurderes som god eller ej – også selvom handlingen måske ender med at have uheldige konsekvenser. Som navnet antyder, har det historisk set

især været *pligtfølelsen*, som pligtetikerne har betragtet som grundlag for etikken. Men andre motiver eller sindelag kan være *næstekærlighed* eller *den gode vilje*. Det er også centralt for pligtetikken, at man opererer med konkrete etiske pligter i form af påbud (*du skal...*) eller forbud *(du må ikke...*), og at det etisk set afgørende er, at man respekterer og reflekterer over disse grænser.

2. Ifølge *konsekventialismen* er en handling *god*, hvis den medfører lykke, og *slet* (eller *ond*), hvis den medfører ulykke. Derfor skal man altid forsøge at beregne, hvilken handling der medfører mest mulig lykke eller mindst mulig ulykke for alle involverede. Dette kan godt lyde som en pligt (og altså dermed ligne pligtetik), men den afgørende forskel mellem pligtetikken og konsekventialismen er, at konsekventialismen vurderer handlinger ud fra deres konsekvenser, mens pligtetikkens vurdering træffes på baggrund af sindelaget og refleksionen over de etiske pligter, som går forud for handlingen – heraf navnene. Derfor er udsagnet om, at "målet helliger midlet" også et typisk konsekventialistisk udsagn: Målet kan hellige midlet – det kan blot være meget kompliceret at beregne omkostningerne af midlet, som f.eks. når det kommer til spørgsmålet om at torturere en person for at skaffe sig livsvigtige oplysninger, som kan redde mange andre.
3. *Dydsetikken* er den ældste af positionerne, og vi finder den udfoldet hos den græske filosof Aristoteles (384-322 f.v.t.). I dydsetikken ser man på mennesket som et individ i et større hele, et samfund, og det etisk gode er at ud-

fylde den rolle, man som individ indtager i samfundet. Man kunne sige, at det at være et godt menneske er det samme som at være en god samfundsborger, og at være en god samfundsborger er at påtage sig det ansvar, man har som borger. Det er prisværdigt at opretholde loven, hjælpe sine medborgere, bidrage til økonomisk og politisk stabilitet osv. Dette betegner man som *dyder*. Det etisk gode er altså at være en ansvarlig del af et større hele.

Løgstrup må ses som repræsentant for en *absolutistisk etik*, som hører hjemme inden for *pligtetikken*. Løgstrup antager, at der findes en absolut etisk sandhed, nemlig at vi har *pligt* til at drage omsorg for andre mennesker. Men samtidig kritiserer han pligtetikken i nogle bestemte former, især tanken om "pligten for pligtens egen skyld", som han finder hos den tyske filosof Immanuel Kant. Løgstrup adskiller sig også fra den almindelige pligtetik ved, at det er afgørende for ham, at man ikke på forhånd kan definere nogen konkrete fastlagte etiske pligter, som vi skal efterleve (f.eks. kan vi ikke sige, at man aldrig må stjæle eller lyve).

LØGSTRUPS ETIK.

Løgstrups etik kan siges at operere med tre niveauer. Som illustration kan vi tage lystmord på uskyldige mennesker. Der er etisk set en forskel på den situation, (1) hvor personen X har myrdet et uskyldigt menneske (som Thorgeir i eksemplet

om kulturrelativisme), (2) den situation hvor personen X har stærk lyst til det, men alligevel afholder sig fra det, og så endelig (3) den situation hvor personen X slet ikke har lyst til at dræbe mennesker, fordi han finder tanken uhyrlig. Kort sagt er den sidste situation ifølge Løgstrups opfattelse den bedste, mens den første er den værste, for i situation 3 er det onde slet ikke til stede (i hvert fald i denne specifikke sammenhæng), mens det onde i situation 1 ikke blot er til stede, men også ført ud i livet. I situation 2 er det onde imidlertid kun til stede i sindelaget hos personen, og her kommer den etiske fordring ind i billedet: Når det onde (som i denne sammenhæng er den etisk set forkastelige handling at dræbe et uskyldigt menneske) er til stede som en tilbøjelighed i den enkelte, står vi i valget mellem at drage omsorg for det andet menneske (det etisk set gode) eller at tilsidesætte det andet menneske til fordel for os selv (det etisk set onde). Vælger vi omsorg, så lyder vi den etiske fordrings krav, men vælger vi tilsidesættelse, så forbryder vi os imod fordringen og dermed det andet menneske. Her er der altså et etisk ladet valg mellem en god handling og en ond handling, men uanset handlingen, så er personens sindelag allerede i forvejen etisk kritisabelt!

Det er sindelaget imidlertid ikke i den situation, hvor personen X i stedet for at være opfyldt af trang til lystmord er opfyldt af næstekærlighed. Når sindelaget ikke er præget af en selvisk tilbøjelighed, befinder vi os forud for den etiske situation, fordi der ikke er et etisk valg mellem at følge tilbøjeligheden eller at lade være. Situationen er med andre ord

før-etisk, og det er for Løgstrup at se netop det væsentlige. Udgangspunktet kan tages i fortællingen om den barmhjertige samaritaner (Luk 10, 25-37). Her beskrives det, at samaritaneren "fik medynk" med den nødlidende og altså umiddelbart blev grebet af næstekærlighed (barmhjertighed) og derfor handlede spontant af kærlighed til det andet menneske. For samaritaneren er pligten dermed slet ikke inde i billedet. Han handler, inden pligten melder sig. Pligten kommer først ind i billedet, hvis vi ikke gribes af kærlighed. Så melder pligten sig som en erstatning for den manglende kærlighed.

Barmhjertighed og næstekærlighed kalder Løgstrup for suveræne livsytringer, og kun når de er til stede, fuldbyrdes det egentligt gode imellem mennesker. Når de suveræne livsytringer derimod ikke er til stede, melder den etiske fordring sig som en erstatning: Hvad vi burde have gjort spontant af kærlighed (altså i kraft af de suveræne livsytringer), kræves nu af os igennem den etiske fordring. Det vil altså sige, at på én måde har vi svigtet det andet menneske, nemlig i sindelaget, men vi har stadig ikke endnu svigtet i handling, og derfor optræder etikken i form af fordringen som en erstatning. Etik er erstatning for den umiddelbare kærlighed; den etiske fordring er det næstbedstes etik.

Men Løgstrup er også kritisk over for tanken om en særlig kristen etik, og med dette mener han forestillingen om, at den kristne enten i kraft af evangeliet har en *særlig etisk viden* eller i kraft af sin tro er underlagt nogle *særlige etiske*

krav, som kun gælder for kristne og ikke for andre mennesker. Netop Løgstrups kritik af en særligt kristelig etik har været omdiskuteret, for i udgangspunktet er det vel overraskende, at en kristen etisk tænker benægter, at der findes en særligt kristen etik? I det følgende vil vi præsentere fire artikler, som på forskellig vis omhandler Løgstrups etik.

Er denne reklame kun etisk forkert set relativt til vore værdier, eller er den etisk forkert uanset hvad?

1.1 ET KRAV OM KÆRLIGHED

Af Anna Bank Jeppesen

Vi lever nogle gange med en reserveret holdning over for de mennesker, der er en del af vores hverdag. Når jeg bevidst overser en person, jeg finder ulidelig at omgås, så opfører jeg mig som om, hun og jeg ikke var en del af den samme verden. Men det gælder også den anden vej – hun forsøger måske at overbevise sig selv om, at min afvisende holdning ikke rører hende. Også hun reserverer sig. Men reservertheden dækker over en påtrængende vished om, at det faktisk ikke er sådan. Den afslører, at vi *er* afhængige af hinanden, også selvom vi vælger at ignorere det; at hun i det sekund er afhængig af min accept, og at jeg vil påvirke hendes stemning og humør, uanset hvad jeg foretager mig i den givne situation – og omvendt.

> *Den enkelte har aldrig med et andet menneske at gøre uden at han holder noget af dets liv i sin hånd. Det kan være meget lidt, en forbigående stemning, en oplagthed, man får til at visne, eller som man vækker, en lede man uddyber eller hæver. Men det kan også være forfærdende meget, så det simpelthen står til den enkelte, om den andens liv lykkes eller ej.*
> ("Den etiske fordring" (1956), s. 25)

Sådan skriver Løgstrup i sin bog "Den etiske fordring" fra 1956. Den blev et meget omdiskuteret værk i samtiden og fik stor betydning både inden for og uden for filosofien og teologien. I bogen beskriver han, hvordan vi som mennesker hele tiden vover os frem mod andre med ønsker og forventninger om at blive mødt. Han kalder det at udlevere sig, hvilket kan være ved noget så almindeligt som at begynde en samtale. Man har en underforstået forventning om at få et svar igen, men gør man ikke det, føler man sig overhørt og blottet. Det, at vi ikke kan lade være med at udlevere os, gør, at relationerne mellem os altid vil være magtrelationer. Når jeg udleverer mig til en anden, er mit liv i større eller mindre grad afhængigt af, hvordan hun tager vare på det. Hun har magt over mig.

FOTO: COLOURBOX

Du har aldrig med et andet menneske at gøre, uden at du holder noget af dets liv i din hånd, skriver Løgstrup. Det gælder i alle situationer, hvor du er i forbindelse med andre mennesker.

Den etiske fordring

Det, som Løgstrup kalder *den etiske fordring,* udspringer af magtforholdet mellem mennesker. At der fordres noget af mig betyder, at der bliver stillet et krav til mig, som jeg skal efterleve. At fordringen er etisk vil sige, at den retter sig mod det område af livet, hvor jeg har at gøre med mit forhold til mine medmennesker og den rette handlemåde over for dem. Der findes naturligvis mange forskellige krav og fordringer til mig af den slags, men med det bestemte kendeord *den* antyder Løgstrup, at der her kun er tale om én enkelt og helt særlig fordring, nemlig dén Jesus formulerer med ordene: "Du skal elske din næste som dig selv." Traditionelt opfatter man næstekærlighedsbuddet som en fordring kun til kristne, men Løgstrup gør op med den forestilling og hævder, at den *altid* gælder og for *alle* mennesker, uanset om man er kristen eller ej.

Den radikale fordring

Den etiske fordring har fire kendetegn: Den er *radikal, tavs, ensidig* og *uopfyldelig*. Det, at mennesker altid har magt over hinanden, skaber to muligheder for handling: Man kan handle, så man enten fremmer eller ødelægger den andens liv. Fordringen kræver ifølge Løgstrup, at vi *skal* drage omsorg for den anden. Deri ligger også radikaliteten: at man *altid* skal handle uselvisk og i kærlighed til den anden, og det uanset *hvem* det er, og *hvordan* han er udleveret til én. Det gælder altså også i de tilfælde, hvor det er ubelejligt – selv når den, der beder mig om hjælp, for eksempel er en tigger i S-toget, som jeg måske slet ikke har lyst til at have noget med at gøre.

Den tavse fordring

Fordringen er også tavs. Det betyder for det første, at det rigtige at gøre ikke nødvendigvis er det, den anden beder mig om. Ofte skal vi netop *ikke* gøre det, den anden umiddelbart forlanger. For det andet betyder dét, at fordringen er tavs, at den ikke fortæller nøjagtigt, *hvad* der skal gøres i en bestemt situation. Fordringen fortæller mig kun, *at* der skal handles. At finde den rette handling er op til min egen livsforståelse og ikke mindst min fantasi og evne til at sætte sig i den andens sted. Af fordringen kan man altså ikke udlede, om det er rigtigt eller forkert at give en tigger i S-toget penge. Der må vi i stedet benytte vores viden om samfundet og vores forståelse af andre mennesker.

Den ensidige fordring

At fordringen er ensidig vil sige, at man aldrig har ret til at forlange gengæld for det, man har gjort for den anden. Har man givet tiggeren fra forrige eksempel en mønt, kan man ikke senere forlange, at han skal give noget igen. Løgstrup analyserer her, hvad der ligger i det *at give*: Hvis man giver noget med den bagtanke, at man senere kan kræve noget til gengæld, så giver man faktisk ikke – man *køber* eller *tager*. Ensidigheden må forstås ud fra det, Løgstrup kalder *skænkethedens livsforståelse*. Den går ud på, at man ikke selv har skabt sit liv med de muligheder, som man nyder godt af, men at livet er skænket én. Det er for Løgstrup en bestemt tolkning af tilværelsen, som derfor kan tros eller benægtes. Tror man den og lever i overensstemmelse med den, må man udfolde de muligheder, man selv er blevet givet på en måde, som fremmer den andens liv. Man kan derfor aldrig kræve nogen "betaling"

for sine gerninger, da det, man gav eller gjorde mod den anden, ikke var noget, man skyldte sig selv.

SKÆNKETHEDENS LIVSFORSTÅELSE OG DET RELIGIØSE

Ifølge Løgstrup har den etiske fordring to forudsætninger: Den første er den kendsgerning, at vi er udleverede til hinanden. Den anden er en særlig fortolkning, nemlig den, at livet med alt hvad det indebærer, er skænket mennesket. "Selv er vi ikke grunden til vort liv", skriver han, og det er der næppe nogen, som vil benægte. Men hvem eller hvad er da grunden til livet? Et nærliggende svar er naturligvis vores forældre. Men at vores forældre gav os livet skyldes udelukkende, at de selv var blevet givet muligheden for at kunne få børn – og sådan kunne man fortsætte.

Af dette drager Løgstrup den konsekvens, at det gode i livet ikke skyldes os selv. Han påpeger, at sproget, forståelsen, tilliden, oplevelser og kærlighed er muligheder, vi er blevet givet.

Den traditionelle kristendoms svar på spørgsmålet om, hvem der er årsagen til livet, er naturligvis Gud som alting og alt livs skaber. Men selvom Løgstrup er teolog, argumenterer han ikke ud fra et kristent/religiøst synspunkt i "Den etiske fordring". Om man tager livet som skænket afhænger ikke af en bestemt religiøs eller teoretisk overbevisning. Snarere er det noget, der kommer til udtryk i den måde, man handler og forholder sig til livet og sine medmennesker på i konkrete situationer – handler man med den andens bedste for øje, lever man, som om livet var én skænket.

Den uopfyldelige fordring

Under almindelige omstændigheder giver det ikke mening at tale om en fordring, der ikke kan opfyldes. Det er for eksempel meningsløst at forlange af mig, at jeg skal flyve, når det er umuligt for mig. Et *bør* forudsætter et *kan*. Ikke desto mindre hævder Løgstrup, at vi skal forsøge at opfylde den etiske fordrings krav om næstekærlighed, selvom det er umuligt. Det kræver en forklaring.

Alt hvad der indtil nu er blevet sagt om, hvordan man opfylder den etiske fordring, står for Løgstrup i kontrast til menneskets selviske natur. For hvor fordringen kræver en uselvisk og gengældelsesfri kærlighed til det menneske, jeg står over for, er jeg af natur selvisk og kan derfor ikke opfylde fordringens krav. Ifølge Løgstrups menneskesyn handler mennesket *ikke* i overensstemmelse med skænkethedens livsforståelse. Tværtimod.

Derfor er fordringen uopfyldelig. Den optræder nemlig, fordi mennesket ikke *af sig selv* handler kærligt. Fordringen kræver en handling i kærlighed, men kræver, at kærligheden skulle opstå spontant – at den aldrig skulle være fordret. Vi oplever det, når et andet menneske beder os om at elske ham. Det er umuligt, fordi han egentlig ønsker, at han aldrig skulle have været nødt til at bede om det. På samme måde er det uladsiggørligt for mig at opfylde en fordring om spontan kærlighed. For når fordringen optræder, er det allerede "for sent". Når der *kræves* kærlighed af mig, er det jo fordi, jeg ikke følte kærlighed i første omgang.

Selvom fordringen ikke kan opfyldes, kræver den alligevel, at jeg handler i den givne situation. Men nu kan jeg kun udføre handlingen af alle mulige andre motiver end kærlighed. Det

kan for eksempel være, at jeg giver tiggeren i S-toget penge, fordi jeg gerne vil fremstå som et godt menneske i de andre passagerers øjne, eller fordi jeg føler et socialt ansvar. Løgstrups pointe er her, at handlingen skal gøres, selvom jeg ikke har kunnet leve op til kravet om kærlighed. Dermed har fordringen faktisk fortalt mig to ting: at jeg skulle hjælpe tiggeren, *og* at jeg er egoistisk og derfor ikke kan leve op til det egentlige krav om at elske min næste.

DEN ETISKE FORDRING

Den etiske fordring er Løgstrups betegnelse for det bør, som vi kender, når vi står i en etisk situation, hvor vi ved, at der er noget, som vi bør gøre i forhold til en anden. Der fordres (kræves) noget af os, f.eks. at vi hjælper en person, som er i nød. Løgstrup hævder, at der er fire karaktertræk, som kendetegner denne etiske fordring: Den er radikal (den gælder altid og uafhængigt af personlige relationer og situationens øvrige omstændigheder), tavs (den siger ikke, hvad vi bør gøre, men kun at vi skal handle), ensidig (vi kan ikke kræve gengæld) og uopfyldelig (vi kan godt gøre den konkrete handling, men dermed lever vi aldrig op til det, der egentlig kræves: at vi handler i ægte næstekærlighed).

Fordringen og de sociale normer

Et menneske er altid født ind i et helt bestemt kulturelt fællesskab med bestemte normer for, hvad der er rigtigt og forkert. Hvor disse *normer* er formet af kultur og historie, gælder *fordringen* ifølge Løgstrup derimod alle mennesker til alle tider.

For eksempel er *normerne* og forventningerne omkring det at være ung i dansk kultur forskellige fra dem i indisk kultur, og disse er endvidere forskellige fra dem, som herskede i Danmark og Indien for hundrede år siden, mens *fordringens krav om at tage vare på den anden* er evigt og absolut. En anden forskel på normerne og fordringen er, at normerne ofte tydeligt fortæller, hvilken handling der kræves i en bestemt situation (tænk på normen om, at det er vigtigt at passe sin skole), mens den tavse fordring kalder på den enkeltes egen vurdering (skal jeg passe min skole eller bruge tid på en ulykkelig bekendt?).

Men på trods af modsætningsforholdet er der alligevel en tæt sammenhæng mellem normer og fordring. For selvom det er op til mig at vurdere, hvad der er til det bedste for den anden i den givne situation, er jeg ikke på helt bar bund, når jeg skal træffe den rigtige afgørelse. De sociale normer kan nemlig ofte være vejledende for, hvad jeg bør gøre, da de har været med til at forme og farve den andens livsindhold og derfor er med til at bestemme, hvilke forventninger han har til et lykkeligt liv. Vi forventer eksempelvis af venskabet, at det bygger på ærlighed – også når den kan gøre ondt. Står jeg i et dilemma, hvor jeg ikke ved, om jeg skal fortælle min ven en ubehagelig sandhed, kan normen om ærlighed være vejledende for mig, fordi den har været med til at danne både min egen og min vens forventning til et godt venskab. På den måde kan vi ikke sætte os ud over normerne, selvom de er bestemt af kultur og historie, fordi de har været med til at danne vores skelnen mellem ret og uret.

I nogle situationer er normernes vejledning imidlertid ikke tilstrækkelig – og i andre tilfælde kan normerne ligefrem give forkerte anvisninger. Det sidste gælder især normer, som

tidligere var accepterede, men som på grund af ny viden og ændringer i kulturen må anses for forældede – eksempelvis forestillingen om, at det kan være gavnligt for opdragelsen at slå sine børn. Der kan også være sammenhænge eller fællesskaber, som ikke synes at indebære et fast sæt af normer, eller det kan ske, at den andens normer er forskellige fra mine egne – for eksempel hvis den anden og jeg har forskellig kulturel baggrund. I de afgørelser må vi bruge vores *livsforståelse*. En livsforståelse er den forståelse af, hvad livet i bund og grund *er*, som det enkelte menneske danner sig ved hjælp af indsigt, empati og erfaring i bredeste forstand. Den er ligesom normerne formet af kulturen. En velfunderet og dynamisk livsforståelse kan være med til at forberede mig til at træffe en afgørelse i en given situation. Derimod kan en stivnet og totalitær livsforståelse føre til overgreb på den anden, fordi den ved at blive ophævet til ideologi mister sin nuancerede dømmekraft. Et eksempel fra Løgstrups egen tid er nazismen under Anden Verdenskrig.

Her ser vi igen, at Løgstrup i sin tænkning har blik for kulturens rolle: Ligesom kulturen kan vejlede os til at tage vare på det andet menneske, så kan den også blive en hindring. Det bliver den, når vi forsøger at presse bestemte opfattelser ned over hovedet på andre. I vores forsøg på at hjælpe, når vi sætter os selv i den andens sted, risikerer vi at begå overgreb, fordi vi vil gøre den anden til os selv. Vores etiske liv med hinanden er dermed spændt inde i et dilemma: Hvis du gør mod andre, som du vil at de skal gøre mod dig, så risikerer du at presse dine værdier og idealer ned over den anden og derved begå overgreb. Men hvis du *ikke* gør mod andre, som du vil at de skal gøre mod dig, så risikerer du *også* at begå

overgreb... Derfor må fordringen være tavs, radikal og ensidig: Vi er overladt til hver gang at forholde os til den anden ud fra vores viden og forståelse – også selv om vi løber en risiko for at gøre det forkerte, og selvom kravet om at kærlighed i sidste ende er uopfyldeligt.

Har du tænkt over...?

Løgstrup hævder i 'Den etiske fordring', at vi altid har selviske motiver, når vi handler i etiske situationer. Har Løgstrup ret i det? - Og selv hvis det forholder sig sådan – gør det da handlingen "mindre værd" etisk set?

Løgstrup påpeger også, at vi ikke nødvendigvis gavner den andens liv ved at gøre, hvad han beder om. Hvorfor? I hvilke situationer kan dette blive et problem?

Tænk over begrebet ideologi. Kan du komme med aktuelle eksempler på ideologier? Hvad mener Løgstrup med, at en ideologi kan føre til overgreb? Kan du finde aktuelle eksempler på, at ideologi har ført til overgreb?

I hvilke etiske situationer kan de kulturelle normer være vejledende? Hvornår kan de ikke? Prøv at finde eksempler fra hverdagen.

Hvordan kan Løgstrup mene, at hans etik ikke er en kristen etik, når den bygger på det kristne næstekærlighedsbud?

1.2 Når Gud går i vejen. Om der gives en særlig kristen etik

Af Carla Nielsen

Under et studieophold i Tyskland cyklede jeg hver dag igennem en lille park. Det var en park, hvori byens narkomaner holdt til. En dag passerede jeg en ung mand med gummibånd om armen, idet han trykkede en sprøjte i bund. En anden dag sad en ældre mand også med en sprøjte i hånden og med blod ned ad begge ben. Han virkede desperat i sin søgen efter en blodåre. En tredje dag sad den unge mand der igen. Denne dag holdt han en kvindes arm strakt, og med sprøjten placeret på tværs i munden forsøgte han at fremkalde en blodåre ved at gnide og slå hende let på armen. Den unge mand gik ofte rundt i byens centrum og spurgte de forbipasserende, om de ville give ham en mønt. En dag kom han hen mod mig. Hvad skulle jeg gøre? Skulle jeg give ham en mønt, så han kunne købe flere stoffer og derved ødelægge sit liv, eller skulle jeg afvise ham? Skal vi tage vare på det liv, som ønsker at ødelægge sig selv?

I kristendommen hedder det, at man skal elske sin næste, men giver Bibelen nu også svar og retningslinjer for, hvordan man som kristen helt konkret skal forholde sig til den anden? Løgstrup svarer: nej!

En særlig kristen etik overdøver fordringens tavshed

Ifølge Løgstrup er Jesu forkyndelse uhåndterlig. Den formulerer den fordring, som er tavs, men "ikke med eet ord bryder han dens tavshed" ("Den etiske fordring", s. 126; for en opsummering af, hvad Løgstrup forstår ved *den etiske fordring*, se tekstboksen s. 54). Derved mener Løgstrup, at vi ikke ét eneste sted i Jesu forkyndelse finder tydelige retningsliner for, hvordan vi skal håndtere konkrete situationer eller for den sags skyld moralske og politiske problemstillinger. Det er ikke muligt at slå op i Bibelen for at finde en løsning på hverken hverdagens eller samfundsmæssige problemer. Løgstrup går ligefrem så vidt som til at sige, at det er ukristeligt at ville anvende Gud og evangelium som argument for en given sag eller bestemte handlingsnormer. Med andre ord kritiserer Løgstrup tanken om en særligt kristen etik.

Men hvorfor vælger Løgstrup at problematisere ideen om en kristen etik, når de fleste vil mene, at vi netop kan finde retningslinjer i Bibelen for, hvordan man skal leve sit liv? Det skyldes flere forhold, som vi skal se på i det følgende.

Hvorfor fordringens tavshed er afgørende for menneskets frihed og ansvar

I "Den etiske fordring" er det ikke en undersøgelse af det særligt kristne i Jesu forkyndelse, som Løgstrup er ude efter. Opgaven består tværtimod i: "*... rent humant at bestemme den holdning til det andet menneske, der er indeholdt i Jesus af Nazareths religiøse forkyndelse*" ("Den etiske fordring", s. 9). Når Løgstrup taler om noget "rent humant", så er det fordi, han vil henvise til de fællestræk ved den menneskelige tilværelse, som gælder

FORKYNDELSE

Forkyndelse kan generelt forstås som en særlig form for tale, der vil opbygge eller vække troen. Ifølge Løgstrup vil det religiøse – og derved særligt kristne – i Jesu forkyndelse sige, at den kristne tror på, at Gud også står ved det, som Jesus siger og gør.

for alle mennesker til alle tider. Det vil sige, at Løgstrup på filosofisk vis ønsker at *undersøge universelle medmenneskelige forhold*, som de kommer til udtryk i forkyndelsen, og ikke at fremstille en særlig kristen etik.

Problemet med en særlig kristen etik er, at den vil tale i fordringens navn. Det vil med andre ord sige, at jeg ikke længere handler i mit eget navn, men i en andens og dét endda i Guds navn eller på kristendommens vegne. Derved fralægger jeg mig mit ansvar, da jeg netop handler *i stedet* for den anden.

Hvis Bibelen dikterede en bestemt handling, så ville mennesket ikke være frit, og det kunne løbe fra sit ansvar i forhold til den anden. Hvis evangeliet formulerede den rette handling – som en særlig, specifik regel til en given situation, altså en særlig kristen etik – ville det være Gud, som befalede, hvordan et menneske skulle leve. Men ifølge kristendommen har Gud givet mennesket livet, hvilket blandt andet betyder, at det er op til den enkelte, hvordan hun vil udfolde sit liv med de muligheder, som livet rummer. Sagt med andre ord må man netop selv stå til ansvar for konsekvenserne af sine valg. Derfor kan kristendommen ifølge Løgstrup slet ikke operere med en særlig kristen etik.

KRISTEN ETIK OG ANSVAR

Hvis Bibelen kunne opfattes som en manual, som fortæller, hvordan man efter Guds mening skulle handle i forskellige situationer, så ville den kristnes opgave ifølge Løgstrup blot være at gøre, hvad man fik besked på. Den kristne ville da ikke selv tage stilling, men ansvarsløst "gøre Guds vilje". Men en sådan kristendoms- og etikforståelse er ifølge Løgstrup en stor misforståelse.

I den andens tjeneste

Hvis den kristne i en politisk debat bruger kristendommen som argument for et særligt politisk synspunkt, så forbryder hun sig mod fordringen *tavshed*, fordi hun prøver at tale på vegne af den. Ikke alene sætter hun derved sig selv ud af spillet ved at ophæve sin personlige indsats (frihed og ansvar), men også sin egen fornuft, indsigt og menneskelighed. Argumenter i den politiske debat, mener Løgstrup, skal i stedet kunne finde tilslutning både blandt kristne og ikke-kristne. Den kristne har ikke en eksklusiv adgang til "det rigtige". Sagt på en anden måde så kan Gud og evangelium ikke anvendes som et argument for ens handlinger, eftersom den kristne ikke kan svinge sig op til at tale på Guds vegne. Kristendommen ville da blive til en kristen ideologi eller en sag, hvor forholdet til Gud har til formål at regulere ydre moralske, retslige og konventionelle forhold, hvilket Jesus netop kritiserede jøderne for. Hvis man tror, at man med "Gud i hånden" kan indføre en særlig samfundsorden eller ideologi, så glider den andens liv ud af ens hænder og reduceres til at være et middel til at

FOTO: BRANT ROSEN

Religiøse argumenter har også været brugt politisk. Her et eksempel fra Israel-Palæstina-konflikten, hvor en gruppe pro-israelere bruger Bibelen som argument for, at de har ret til landområdet.

opnå et højere mål, hvilket helt grundlæggende forbryder sig imod fordringens *radikalitet*.

Fordringen brydes gennem et prisme

I "Den etiske Fordring" skelner Løgstrup mellem fordringen og de sociale normer, som er den kulturelle tradition. Ved sociale normer tænker Løgstrup på ret, moral og konvention. Konventioner betyder de oftest uudtalte regler, som får vores dagligdag til at forløbe uden konflikter. Den afgørende forskel er, at hvor de sociale normer foreskriver bestemte handlinger, der bør følges, så er fordringen *tavs*. Fordringen er tavs på den måde, at den ingen anvisninger giver på, hvordan du bør varetage den andens liv, kun, at du *skal* tage vare på den anden, og dét på den måde der tjener den anden bedst. Den

etiske fordring og de sociale normer har dog en fælles baggrund. De udspringer nemlig begge af den kendsgerning, at vi er udleveret til hinanden, hvilket vil sige, at vi har magt over hinanden. I kapitel 1.1. kan du læse nærmere om forholdet mellem fordringen og de sociale normer.

Hvor fordringen både er tavs, radikal, ensidig og uopfyldelig, er de sociale normer det stik modsatte: udtalte, afhængige af tid og sted, gensidige og opfyldelige. Det vil sige, at de sociale normer kan efterleves og opfyldes, hvorimod fordringen i sig selv aldrig kan opfyldes. Fordringen råber uudtalt til dig i lyset af det andet menneske, men det er dig, der skal sætte de konkrete ord på og på bedst mulig måde handle i forsøget på at efterleve fordringen. Heri ligger din frihed og dit ansvar! Hvor fordringen kan ophæve de sociale normer, så kan de sociale normer omvendt aldrig ophæve fordringen. Når Jesus for eksempel ved måltidsfællesskabet bryder den sociale norm om, at jøder spiser med jøder, peger han netop på, at religiøse forskrifter (normer) så at sige ikke skal stille sig imellem dig og dit ansvar for næsten.

MÅLTIDSFÆLLESSKABET

Inden for jødedommen er der forskellige spiseregler. Strenge krav til et måltid kan vanskeliggøre fællesskab med andre, eftersom vi ofte mødes omkring maden. I Markus-evangeliget 2,15 ff. gør Jesus op med de jødiske spiseforskrifter, da han spiser sammen med ikke-jøder. Dette er en stor provokation, eftersom rent og urent da blandes sammen. Opgøret med spiseforskrifterne skal indikere, at frelsen er for alle, og at

gudsforholdet ikke afgøres ved, hvad man putter i munden. Der findes også spiseforskrifter inden for andre religioner, for eksempel islam.

Andre steder i Bibelen synes dog at modsige dette synspunkt. Det gælder for eksempel de tilfælde, hvor Jesus taler om ægteskabelige normer. Til det svarer Løgstrup, at den ret, den moral og de konventioner, der var gældende på Jesu tid, var det første *prisme*, som fordringen blev brudt igennem, og de er derfor ikke absolutte. Normerne på Jesu tid kan dermed ikke siges at være universelle og eviggyldige og bør derfor heller ikke gælde i dag. Normer forandres i løbet af historien, hvorimod fordringen er uforanderlig. Fordringen om at tage vare på den anden brydes gennem et prisme. Et prisme som er slebet af traditioner og kulturer; den konkrete situation er prismet, hvori fordringen brydes.

Det skabte liv

Ifølge Løgstrup viser den kendsgerning, at det ene menneske er udlevet til det andet, at der findes et skæbnefællesskab imellem mennesker. Den menneskelige tilværelse udfolder sig i indbyrdes afhængighed. Dette kalder Løgstrup for *interdependens*.

Jesus siger, at fordringen er Guds, men dette kan tros eller benægtes. Ligesom det kan tros eller benægtes, at livet er skænket af Gud. Troen udtrykker på den måde en religiøsitet, *men* at opfatte sit liv som skænket er ifølge Løgstrup ikke noget særlig kristent. At livet er skænket, er ikke en kendsgerning på samme måde, som at vi er udleveret til hinanden. Der skal nemlig ikke nogen særlig kristen åbenbaring til, for at fordrin-

gen melder sig. En ateist eller hindu ville også *kunne* opfatte sit liv som skænket, for så vidt som hun ikke ser sig selv som sit eget ophav, hvilket vil sige at have skabt sig selv. Hermed forsøger Løgstrup at vise, at forståelsen af, at livet er skænket os, er fællesmenneskelig. Men dette er noget andet end det *kristne*, for kristendommen føjer det udsagn til, at det er Gud, der har skænket os livet. At livet er skænket opdager vi, når vi tænker over det, men at det er Gud, der har skænket det (og resten af det kristne budskab, som vi kender fra evangelierne), kan kun tros eller benægtes.

Fordringen er Guds, men dilemmaet er mit

Lad os vende tilbage til vores eksempel med narkomanen. Hvilke retningslinjer for, hvad der er den rette eller forkerte handling i forhold til den anden, finder vi i Løgstrups tænkning? Ingen! Og dog! For han siger – trods alt – at jeg *skal* tage vare på den anden – på narkomanen – på den måde der tjener ham bedst. Der siges dog ikke noget om, *hvordan* jeg skal gøre det. Men jeg skal stille mig selv spørgsmålet og bruge min indlevelse og fantasi til at sætte mig i den andens sted. Hvordan ville jeg selv ønske at blive behandlet, hvis jeg var narkoman?

Det er ikke altid, at man skal give den anden, hvad denne ønsker. Det ville oftest være det nemmeste og mest bekvemme, men igen ville jeg løbe fra mit ansvar, fordi jeg nu lader den andens ønske skygge for fordringens tavse råb om, at det er *mig selv*, der skal tage vare på den anden. Der er nemlig tale om "en fordring om kærlighed og ikke om en fordring om eftergivenhed" (DEF, 31). Hvad narkomanen forlanger med sit ønske om en mønt, er måske ikke den bedste måde at tage vare på den del af ham, som jeg møder.

Løgstrups pointe med at afvise talen om en særlig kristen etik og muligheden for, at vi i Bibelen kan finde særlige retningslinjer for, hvordan vi skal tage vare på den andens liv, er, at dette vil fjerne den enkeltes personlige ansvar for sine handlinger. Hvis vi lader kristendommen – og for så vidt også andre religioner og ideologier – svare for os, så kan vi også give dem skylden for, hvordan vi handler, for da kan vi pege på Gud, idealet eller ideologien og sige, at det var ham/det/den, der befalede, hvad vi skulle gøre.

Der gives altså ifølge Løgstrup ikke nogen særlig kristen etik, men hvad med andre religioner? Gives der en hinduistisk etik eller en muslimsk etik?

Har du tænkt over...?

Hvorfor ville du give narkomanen en mønt eller afvise hans ønske?

Findes der retfærdig krig, eller er al krig forkert?

FOTO: LEIF TUXEN

Fra en antiabort-demonstration. K.E. Løgstrup levede og virkede stadig, da aborten blev frigivet i 1973, men han blandede sig ikke i debatten. Det kan tyde på, at han ikke mente, at der var et klart svar hverken for eller imod. Netop spørgsmålet om abort og etik har traditionelt været emne for religiøse argumenter. Men Løgstrup var selv stærkt kritisk overfor tanken om at bruge kristne argumenter i en etisk sammenhæng.

1.3 Selvfølgelig er der en kristen etik

Af Ulrik Becker Nissen

Indledningen (s. 46–47) siger det egentligt meget præcist. Man bliver umiddelbart overrasket, når man finder en teolog, der benægter, at der findes en kristen etik. Løgstrups opfattelse

LØGSTRUP OM KRISTEN ETIK

Løgstrup mener, at den kristne og den ikke-kristne er stillet fuldstændig lige mht. vores etiske forhold til andre mennesker. Der er ingen særlige regler, som kun gælder for den kristne, og den kristne har heller ikke på forhånd nogen fordel i form af særlig etisk relevant viden. Alle etiske vilkår er de samme for kristne såvel som ikke-kristne.

kan derfor også siges at være forholdsvis kontroversiel. Det er den af flere grunde. For det første af den enkle årsag, at han overhovedet har fundet det nødvendigt at fremføre den med så markant en betoning. I hans "Den etiske fordring" fremføres denne opfattelse uden nogen slinger i valsen. Men afvisningen af en kristen etik er også kontroversiel, fordi en række kristne kirker og teologiske traditioner langtfra deler denne anskuelse. For flertallet af disse er det indlysende, at der rejser sig nogle etiske følgevirkninger af den kristne overbevisning, som vi kan betegne som "kristen etik". Eksempelvis indebærer kristendom-

mens centrale udsagn om kærlighed og tilgivelse et nyt syn på andre mennesker. Ligesom et menneske, der mødes med anerkendelse, har lettere ved at anerkende andre, sådan vil også det menneske, der omsluttes af det kristne budskab om kærlighed og tilgivelse, have lettere ved at møde sine medmennesker med en tilsvarende livsholdning. Endelig er Løgstrups kritik kontroversiel, fordi den langt fra er en selvfølgelighed, selv i lyset af Løgstrups egen lutherske tradition. I dette bidrag vil jeg forholde mig lidt til disse kontroversielle sider af Løgstrups opfattelse og i den forbindelse argumentere for, at der naturligvis er en "kristen etik".

Hvad forstår Løgstrup ved en kristen etik?

Dette spørgsmål er allerede belyst i kapitel 1.2 i denne bog, så det vil jeg ikke komme mere detaljeret ind på her. Problemet er imidlertid, at Løgstrup faktisk ikke er helt så klar i dette spørgsmål, som han ofte bliver gjort til. Dette kommer tydeligst til udtryk i hans diskussion med sine kritikere sidst i "Kunst og etik" (1961). Her diskuterer han med en række teologer, der har rejst forskellige indvendinger imod hans afvisning af en kristen etik. Hvis vi lader denne uklarhed ligge og læser Løgstrup med velvillighedens briller, så peger det dog i retning af, at han forstår en kristen etik som specifikke anvisninger for den kristne udledt af de bibelske skrifter. Det er dette, der kommer til udtryk, når han i "Den etiske fordring" siger, at der i det kristne budskab ikke kan hentes specifikke, kristne argumenter for etiske standpunkter. Løgstrup gør altså her op med en meget speciel form for kristen etik, der er baseret på to bærende præmisser: 1) At den kristne etik er udledt af bibelske anvisninger, og 2) at den kristne etik byder den kristne

at handle på bestemte måder. Som vi skal se i det følgende, er denne forståelse af kristen etik imidlertid en noget forsimplet udgave. Løgstrup kan derfor i en vis forstand siges at løbe åbne døre ind.

For Løgstrup er det afgørende, at etikken er alment human. Han forsøger at gøre rede for nogle grundlæggende fænomener i menneskets tilværelse, der stiller os i en etisk fordring til hinanden uafhængigt af den ene eller anden overbevisning. Løgstrup henviser i den forbindelse til menneskets "egen fornuft, indsigt og menneskelighed", hvorved det kommer til klarhed i etiske spørgsmål. For Løgstrup er det altså vigtigt, at de etiske anvisninger ikke på forhånd er afgrænset, men at mennesket ved sin fornuft selv kommer frem til, hvad der er det rigtige at gøre. Men også erfaringen spiller en væsentlig rolle, da han knytter til ved det konkrete møde mellem mennesker. Det er i erfaringen af den tillid, der udvises i dette møde, og den deraf følgende fordring om at tage vare på den anden, at etikken har sit udspring.

Når Løgstrup således stiller sig den udfordring at formulere etikken alment humant, rejser det imidlertid spørgsmålet, om han dermed gør op med forestillingen om en "kristen etik". Dette er langt fra givet. Det er bestemt muligt at anerkende Løgstrups position og samtidig tale om, at der er en kristen etik. Det hænger sammen med, at kristen etik er mere end det, som Løgstrup gør op med. Lad os derfor vende os til spørgsmålet, hvad vi egentligt kan forstå ved kristen etik.

Hvad er kristen etik?

Kristen etik kan forstås som refleksionen over den livsførelse, der er forbundet med og vokser ud af den kristne grundover-

bevisning. Som sådan er den kristne etik forbundet dels med en særlig livsform og dels med en kritisk refleksion over denne praksis. Som eksempel kan nævnes krigsførelse. Her er der inden for den kristne etik en klassisk diskussion af forholdet mellem på den ene side en pacifistisk livsholdning og på den anden side kriterierne for den såkaldte "retfærdige krig". Nogle teologer hævder, at Jesu udsagn om, at vi skal elske vores fjender, indebærer, at vi under ingen omstændigheder kan retfærdiggøre at gå i krig. Andre teologer argumenterer derimod for, at netop næstekærligheden under særlige betingelser indebærer, at krigsførelse kan være det mindste af to onder, da vi hermed kan beskytte næsten, og at der derfor kan være særlige kriterier for en retfærdig krig. I begge tilfælde er der tale om "kristen etik", da begge positioner argumenterer for etiske følgevirkninger af den kristne overbevisning. Når der i dette og en række andre etiske spørgsmål er behov for en fortsat refleksion og afklaring omkring disse følgevirkninger, hænger det sammen med, at kristen etik – ligesom filosofisk etik – ikke er en entydig størrelse. Dette hænger sammen med den kristne etiks grundlag.

Ved bestemmelsen af den kristne etiks grundlag, skelner man typisk mellem fire kilder – Bibelen, traditionen, fornuften og erfaringen. De forskellige kristne kirker og teologiske traditioner vægter disse kilder forskelligt. Inden for den lutherske kirke er forholdet mellem Bibelen og fornuften en central problemstilling, hvor traditionen for eksempel spiller en større rolle i den romersk-katolske kirke. Men der er en udbredt enighed om, at den kristne etik hviler på én eller flere af disse kilder. Hvis vi ser på én af kilderne – fornuften –, vil vi umiddelbart komme i retning af en meget almen bestemmelse af den kristne etik

og derfor i en vis forstand en etik, der ikke er særligt "kristen". Med fornuften og egentlig også erfaringen som "kilde" er der ikke meget, der adskiller den kristne etik fra den filosofiske. Løgstrup kan for så vidt læses som repræsentant for en sådan forståelse. Her ligger han i forlængelse af den lutherske tradition, hvor den almene bestemmelse af etikken er knyttet til det, man kalder for naturretstraditionen.

Udfordringen i denne forbindelse er imidlertid at reflektere over den indre spænding, der kan ligge mellem den kristne etiks kilder. Her spiller traditionen og Bibelen også en vigtig rolle. Det er ikke mindst i lyset af disse to sidste kilder, at den kristne etik indholdsmæssigt kan adskille sig fra den filosofiske og dermed ofte få et mere specifikt kendetegn. Den kristne etik kan altså siges at udfolde sig i forholdet mellem det almene og specifikke. Når Løgstrup alene gør op med en meget specifik

FOTO: RADIKALE VENSTRE

Findes der "retfærdig krig"? Må man slå ihjel i Guds navn?

kristen etik, har han altså ikke dermed argumenteret tilstrækkeligt for at gøre op med kristen etik som helhed. Kristen etik kan snarere forstås som en afbalancering mellem dens fire kilder, idet der er tale om en refleksion (fornuften) over den livsførelse (traditionen, erfaringen) der er forbundet med den kristne overbevisning (Bibelen).

Den kristne etik hinsides Løgstrup

Som vi har set, kan det diskuteres, hvad Løgstrups opgør med en kristen etik egentlig indebærer for en kristen etik. Han gør op med en meget specifik forståelse af den kristne etik, men samtidig kan hans betoning af etikkens almene karakter ses som udtryk for en bestemt tilgang til kristen etik. Det giver dog samtidig grundlag for at stille følgende spørgsmål: Selv hvis Løgstrup kunne bruges som argument imod tanken om en kristen etik, skulle det så afholde os fra at tale om en kristen etik? Spørgsmålet er jo ikke mindst væsentligt i en dansk sammenhæng, hvor Løgstrup ofte trækkes af stalden, når spørgsmålet om en kristen etik melder sig. At Løgstrup tillægges denne betydning i dette spørgsmål er problematisk af en række forskellige grunde. Her vil jeg kun pege på den ene, at hans tænkning på dette område måske har mistet sin aktualitet.

Da Løgstrup formulerede sin kritik af tanken om en særlig kristen etik, var det i en sammenhæng, hvor der i Danmark stadig var en højere grad af enhedskultur (læs mere om dette i kapitel 3.5). Derfor gav det i denne sammenhæng mening at tale om en almen etisk fordring og samtidig ikke at se noget modsætningsforhold imellem denne og en kristen etik. Når Løgstrup derfor argumenterer for en almen etik, kan denne

samtidig uddybes teologisk. Men netop denne mere eller mindre uproblematiserede teologiske hævdelse af en almen etik er blevet vanskelig at opretholde i dag på grund af globaliseringen og den øgede tilstedeværelse og synlighed af en række forskellige kulturer. Det giver derfor i dag ikke uden videre mening at tale om en almen etik. Hvis vi ønsker at gøre det, må vi i det mindste omkring nogle væsentlige mellemregninger, inden vi kan hævde en sådan.

Nødvendigheden af en særlig begrundelse for den almene etik er netop noget af det, der i dag begrunder nødvendigheden af en kristen etik. Når jeg her fremhæver det kristelige, sker det også i en erkendelse af, at det "teologiske" også kan omhandle for eksempel jødedommen og islam. Det gælder for disse religioner, så vel som for kristendommen, at vi er stillet over for den udfordring, at vi må formulere nogle etiske grundpræmisser, som vi kan blive enige om. Det er nødvendigt for at opretholde vores fælles samfund. Men lige så vigtigt det er at nå frem til dette fælles standpunkt, lige så afgørende er det, at denne fælles moral ikke er frit svævende. Den må hente sin gyldighed og sit grundlag i en bestemt tradition. Og netop her bliver der tale om en kristen etik – og for den sags skyld også en islamisk og jødisk etik. Men vi er nødt til at tage denne afgørende udfordring op om at bestemme en fælles etik, der vokser ud af specifikke traditioner.

På dette punkt er en kristen etik i dag nødt til at bevæge sig hinsides Løgstrup, fordi den etiske tænkning i dag er stillet over for disse nye udfordringer. Det er derfor alt for enkelt blot at afvise en kristen etik. Den virkeligt afgørende udfordring i dag er snarere at anerkende tanken om en kristen etik og forsøge at udfolde den på en måde, hvor den har både almen og specifik

gyldighed på samme tid. Det er en måde at forstå den kristne etik på, hvor den både åbner op for den nødvendige samtale med andre livssyn og samtidig fastholder en forankring i sin egen tradition.

Har du tænkt over...?

Bør kristne (og andre religiøse) i særlig grad opføre sig etisk korrekt?

Mener du, at man som kristen nødvendigvis må stå inde for en særligt kristen etik?

Findes der noget, som er ubetinget godt eller ondt – uanset hvilken kultur eller religion man befinder sig inden for?

FOTO: ULRIK VOSGERAU

I etikken kan det være svært at finde den rette vej. Men er der i det hele taget én rigtig vej? Er den i så fald særlig for den kristne? Eller er den kristne vej blot én af vejene?

1.4 Du holder altid noget af svinets liv i din hånd. Løgstrup og bioetikken

Af Jes Harfeld

K.E. Løgstrup brugte aldrig selv begrebet bioetik, og den bioetiske tradition har heller ikke brugt Løgstrups tænkning i nogen særlig udstrækning. Alligevel er det tydeligt, om end kun i glimt, at Løgstrup i flere af sine værker forholder sig til bioetiske problemstillinger.

I denne artikel vil jeg kigge på nogle af de problematikker, som bioetikken arbejder med, og i lyset af dem vise, hvordan Løgstrups ideer kan relatere sig til bioetikken.

Hvad er bioetik?

Bioetikken er ikke en bestemt etisk teori, men hører i stedet under det, som kaldes *anvendt* eller *praktisk* etik. Det vil sige, at den søger at afgrænse et bestemt emneområde, som så bliver fokus for etiske overvejelser. Jeg vil i denne tekst bruge en ganske bred forståelse af bioetikken og definere den som tænkning over de etiske problemstillinger, der opstår i forbindelse med de biologiske videnskabers arbejdsområde.

De biologiske videnskaber, og således også bioetikken, arbejder oftest med enten den menneskelige biologi (især de medicinske videnskaber) eller den ikke-menneskelige biologi (den klassiske biologitradition). Den del af bioetikken, som

beskæftiger sig med mennesket, er traditionelt set optaget af måden, hvorpå medicin og bioteknologi har indflydelse på menneskelivet. Her arbejdes f.eks. med emner som abort, organdonation samt genetisk og medicinsk forbedring af mennesker.

MENNESKET V.2.0

Medicinindustrien er i de forgangne årtier kommet på banen med medikamenter, der enten tilsigtet eller utilsigtet bliver brugt til at forbedre raske mennesker. Vi kender det typisk fra sportens verden, hvor både ulovlige og lovlige medikamenter anvendes til at gøre atleterne stærkere og hurtigere, end træning alene ville kunne gøre. Men også hjernedoping er på vej frem. Både i forhold til humørfremmende medikamenter, der gør dagligdagen lettere udholdelig, og i forhold til intelligens- eller koncentrationsfremmende medikamenter, der gør os klogere og bedre til f.eks. at studere og tage eksamener.

Når bioetikken fokuserer på det ikke-menneskelige område, vokser antallet af emner betragteligt. De tæller alt fra nelliker til blåhvaler og inkluderer samtidig komplekse enheder som økosystemer, klima og miljø. Også i denne del af bioetikken er man optaget af medicinske problematikker i forhold til dyr (veterinærvidenskaben), men samtidig er man interesseret i naturen i bredere perspektiv. I det følgende vil fokus hovedsageligt ligge på den ikke-menneskelige bioetik.

Moralsk status

Etikken generelt og bioetikken i særdeleshed er optaget af spørgsmålet om, hvem der har moralsk status. Teorier om

moralsk status forsøger at afklare, hvorvidt f.eks. en person, et dyr eller en regnskov kan siges at have *etisk* relevans. Således fortæller en teori om moralsk status ikke nødvendigvis noget om, *hvordan* jeg bør handle over for nogen, men forsøger i stedet at definere *hvem* dette 'nogen' egentlig er.

I den pligtetiske tradition (se evt. tekstboksen "Metaetik og normativ etik" s. 42) lægges der vægt på det enkelte individs fornuft. Sådanne teorier vil ofte hævde, at etisk relevans (moralsk status) kun gælder i forhold til fornuftige individer med selvbestemmelse. Kan man ikke siges at have den rette form for fornuft og selvbestemmelse, så kan man ikke have moralsk status. I modsætning hertil har man inden for konsekvensetikken argumenteret for, at et individ har moralsk status, hvis det kan siges at bekymre sig om, hvad der sker med det. Mao. er mindstekravet for din optagelse i det etiske fællesskab, at jeg kan gøre noget imod dig, som du ikke vil have.

MORALSK STATUS

En berømt konsekvensfilosof definerede den laveste fællesnævner for moralsk status med ordene: "Spørgsmålet er ikke: Kan de tænke? Ej heller, kan de tale? Men kan de lide?" (Jeremy Bentham, 1789). Med andre ord kan jeg udmærket smadre en ejerløs cykel med et baseballbat uden at gøre overgreb på et moralsk relevant individ. Cyklen selv har ingen interesser, ingen bekymringer og ingen lidelser. Og idet den er ejerløs, er der heller ikke andre, der bekymrer sig for dens tilstand. Men gjorde jeg det samme med en klassekammerat eller med naboens kat, da ville jeg have

handlet uetisk. Klassekammeraten og katten (samt deres familie og ejere) har nemlig begge – i modsætning til cyklen – evnen til at lide under mit angreb, og dermed kan de siges at have moralsk status.

Spørgsmålet om moralsk status og om, hvem der overhovedet har den, er grundlæggende i etiske diskussioner om blandt andet stamcelleforskning og fri abort. Hvilke kriterier gør f.eks. destruktionen af meget tidlige fostre eller en abort før 12. uge acceptabel, mens en abort i uge 37 er ulovlig og generelt ville blive anset for uacceptabel? Kan man sige, at fosteret/barnet i sin udvikling i moderens mave udvikler karaktertræk, der flytter det fra etisk irrelevant til etisk relevant – i så fald, hvilke karaktertræk er der tale om? Inden for den ikke-menneskelige bioetik har samme spørgsmål og problematikker gjort sig gældende i forhold til dyrene og den øvrige natur. Hvis vi har en etisk fordring i forhold til naturen

FOTO: LARS KRUSE, AU KOMMUNIKATION

Vi holder altid noget af den andens liv i vores hånd, skrev Løgstrup i 1956 i "Den etiske fordring". **Den anden** kan også forstås som **dyret**. Det ses her illustreret af artiklens forfatter.

og dens beboere, hvad bygger denne fordring så på? Kan man behandle en ræv uetisk? Kan man være ond mod et træ?

For Løgstrup lyser sådanne spørgsmål tilbage på spørgeren, tilbage på det menneske hos hvem, fordringen kan ligge. Som vi vil se om lidt, betyder dette ikke en etisk affærdigelse af dyrene og naturen, nærmere tværtimod.

Løgstrup som 'bioetiker'

Hønen er et uanseeligt dyr. Men tænk om et hanegal skingrede ind i dens pinefulde uhønelige halvliv og vækkende ind i ægindustriens og folketingsflertallets umenneskelighed. Politik er det muliges kunst. Men tænk et øjeblik det umulige, som mærkværdigvis har med livet at gøre.
(Bjørnvig: "Abeguder – Miljødigte 1975–1980", s. 47–53)

Således skriver Thorkild Bjørnvig i digtet "Burhøns" om mødet mellem hønen og mennesket i det industrielle landbrug og sætter poesi bag flere af Løgstrups tanker omkring menneskets forhold til naturen og dyrene. Løgstrup er i flere omgange inspireret af Bjørnvig, og der er i Løgstrups tænkning ingen tvivl om, at den ikke-menneskelige natur omkring os har en eller anden form for moralsk status.

Nok må vi, ifølge Løgstrup, anvende dele af naturen som middel til at opretholde vores egen eksistens. Fødevareproduktion og byggeri er begge ødelæggende for naturen, men er samtidig i en eller anden form en nødvendighed for menneskets overlevelse. Fødevareproduktionen er derfor ikke anderledes end, at gazellens død er en nødvendighed for, at løven kan eksistere. Men der er grænser for, hvad vi kan tillade os i vores brug af naturen og dens væsner, og når overflodssamfundet lader

miljøet lide på grund af uvigtige forbrugsgoder, så er det med Løgstrups ord en *skamløshed*, der gør naturen "til middel for formål, der ikke vejer" (Løgstrup: "Ophav og omgivelse", s. 54).

Selvom Løgstrup ofte ses som inspireret af pligtetikken, så stiller han ikke krav til den etiske 'patients' fornuftsniveau. Han lægger i stedet vægt på, at den etiske fordring er *ensidig* og derfor i sin tilgang netop ikke fordrer noget hos den anden (læs evt. mere om fordringens ensidighed og dens andre karaktertræk i kapitel 1.1 eller tekstboksen s. 54). Der er i den etiske fordring intet krav om, at den, jeg handler over for, skal kunne gengælde eller for den sags skyld forstå min handling. Etik er, som Mickey Gjerris udtrykker det, ikke "en gensidig aftale om at klø hinanden på ryggen" (Bugge m.fl.: "Løgstrups mange ansigter", s. 280). Når vi står over for den etiske fordring, står vi over for den ubetinget. Hvis jeg ser en gruppe drenge, der sætter ild til et marsvin og banker det til døde med en golfkølle (Politiken.dk, 2.2.2009), så er det ikke på baggrund af en 'noget-for-noget'-tankegang, at jeg føler, at jeg *bør* skride ind. Jeg bør skride ind, fordi der er *én*, hvis liv og velbefindende jeg kan gøre noget for.

At fordringen er ensidig peger samtidig på, at der i Løgstrups etik er 'sider', og vi nærmer os her noget, der peger ud i verden omkring os og identificerer, hvem og hvad det er, som fremkalder fordringen hos mig. Er der kendetegn, der kan fortælle os noget om, hvem der har særlig moralsk status? Den første ledetråd får vi i tanken om, hvordan alle vore relationer har en grad af *udleverethed*. Hver gang vi har noget med et andet individ at gøre, er det en magtrelation, hvor vi har noget af dets liv i vores hånd. Denne udleverethed gælder naturligvis begge veje, og alle relationer er således kendetegnet ved *in-*

terdependens (gensidig afhængighed). Løgstrup bruger ikke selv de ikke-menneskelige liv som eksempel. Alligevel ligger det snublende nært, at udleverethedens magtrelation, hvor vi altid holder noget af den andens (det andets) liv i vores hånd, også meningsfuldt kan overføres på natur og dyr. De ikke-menneskelige liv er, især i moderne tid, udleveret til os i en sådan grad, at deres sårbarhed over for vore handlinger er ganske klare. Hønens liv i Bjørnvigs digt er i vor hånd på så fuldstændig en måde, at det alene er op til os, om den skal have et 'pinefuldt uhøneligt halvliv' eller ej.

FOTO: ERIK FRIIS/POLFOTO

K.E. Løgstrup i Hyllested Bjerge på Djursland 21. maj. 1971. Her boede han fra 1965 og til sin død i 1981. Naturen i og omkring Hyllested spillede en stor rolle både i Løgstrups liv og tænkning. Løgstrup vandrede stort set dagligt lange ture i landskabet omkring hjemmet, ofte ledsaget af sin hustru, Rosemarie Løgstrup. Det er også i disse år i Hyllested (1965-1981), at menneskets forhold til naturen begynder at spille tydeligt ind i Løgstrups tænkning.

Hvad gør jeg ved dét, som er i min hånd?

Men hvis vi accepterer, at der også i forhold til naturen og dyr kan ligge en etisk fordring, hvordan skal vi da forholde os til disse anderledes liv? I andre moralske teorier argumenteres der for, ikke blot hvem jeg skal handle over for, men også hvordan. For eksempel mener konsekvensetikken, at jeg bør handle, så der opnås den størst samlede sum af lykke for alle involverede. Her er Løgstrup og hans etiske fordring *tavs* og overlader til den enkelte selv at konkludere (læs om fordringens tavshed s. 51). Alligevel siger fordringen noget. Den kræver, at vi tilsidesætter os selv og tager vare på den andens (det andets) udleverede og afhængige liv, og *vi* må vurdere, hvordan dette skal gøres, på baggrund af vores fantasi og indlevelsesevne. I forhold til hønen – og andre dyr – står vi naturligvis i en langt vanskeligere situation, end når vi står over for vores nabo, kollega eller endog et menneske fra en helt anden kultur. En indlevelse må komme gennem den fælles forståelse af at være et væsen af samme type – og selvom den lændeklædte indianer fra Amazonas dybe jungle er mig fremmed, så er hans menneskelighed mig ganske velkendt. Men betyder det så, at vi i vores menneskelighed ikke kan udstrække den etiske handling til dyr? Nej, det betyder "blot", at det er langt sværere. Hønens hønelighed og min menneskelighed har nok ligheder til, at jeg med min viden (om mig selv såvel som hønen) og fantasi kan have en eller anden form for indlevelse og dermed give fordringen en handlingsmæssig retning. Det er såre menneskeligt at kunne forstå det dyrlige. Når jeg går gennem en svinestald og ser en so med store skuldersår stå i en tremmesti, hvor hun næsten ikke kan bevæge sig, er jeg ikke uberørt. Forhåbentlig røres jeg umiddelbart af grisens lidelse

DEN BARMHJERTIGE SAMARITANER

Jesus fortæller i Lukas-evangeliet (10:25-37) historien om *den barmhjertige samaritaner*. På vejen mellem Jeriko og Jerusalem var en mand blevet overfaldet af røvere og efterladt halvdød i vejkanten. Mens han lå der, kom først en præst og dernæst en tempeltjener hen ad samme vej – men begge mænd gik blot forbi den nødlidende uden at hjælpe. Da kom der efterfølgende en mand fra samaritanernes folk forbi, og han blev straks grebet af medlidenhed for den hårdt sårede mand. Samaritaneren forbandt den nødlidendes sår og overgav ham til en kroejer og betalte for hans fortsatte pleje. Alt sammen gjorde han det uden at skænke det en tanke, at manden i vejkanten var en fremmed, og fra en helt anden stamme – og helt uden tanke på at få noget igen for sin gode gerning.

gennem den suveræne livsytring *barmhjertighed*, som også samaritaneren gjorde i *sit* møde.

Men svigter min barmhjertighed, da rammes jeg af den etiske fordring, som afkræver mig at tage vare om den andens (i dette eksempel grisens) ve og vel.

Lidt anderledes forholder det sig, når det drejer sig om den ikke-menneskelige natur, som ikke har dét, som kunne kaldes et sind. Løgstrup mener, at mennesket kan opføre sig skammeligt over for naturen som sådan – træer og buske inklusive. Men her kan det være sværere at se, hvordan den moralske status kan give anledning til en etisk fordring, når vi, selvom træernes liv og trivsel er udleveret til os, har dårlige forudsætninger for

MALERI: AIMÉ MOROT. "LE BON SAMARITAIN". 1880. PETIT PALAIS, MUSÉE DES BEAUX-ARTS DE LA VILLE DE PARIS.

Aimé Morots (1850-1913) fortolkning af den barmhjertige samaritaner er præget af *realismen*, som indledtes i Frankrig omkring 1850. Her ser man en gengivelse af beretningen uden *romantikkens* forskønnende skær. Den nødlidende er frarøvet alt, også sine klæder, og hans krop er tung og livløs. Samaritaneren går med bare fødder, som tydeligt er belastede af den stenede jord, og han er (ligesom æselet) krumbøjet under vægten af den mand, som han prøver at redde.

at forstå fordringen igennem indlevelse. Her er fordringens tavshed markant. Dog ikke mere end at jeg, når jeg står over for naturen med sprøjtegift i den ene hånd og motorsav i den anden, kan høre ekkoet af en fordring. En fordring, der måske kunne udmøntes i det, som Løgstrup kalder "*tilbageholdenhed* i alle dens variationer, skam og skyhed, agtelse og anerkendelse, undseelse og blufærdighed og mere til" ("Ophav og Omgivelse", s. 48). Ligesom jeg står over for svinet og min bedste ven, står jeg over for træet, skoven og naturen og oplever *liv*. Liv der har udfoldelsesmuligheder, som jeg i kraft af dets udleverethed kan fremme gennem agtelse og tilbageholdenhed i min brug af naturen. Liv som jeg skamløst kan forhindre og tilintetgøre gennem ligegyldighed og misbrug.

Har du tænkt over...?

I det industrielle landbrug bruger man kupering (afskæring) af grisenes haler til at undgå, at dyr, der går tæt, bider halerne af hinanden. At have dyrene til at gå meget tæt er den eneste måde at holde priserne på koteletter og frikadeller nede på det niveau, som de er nu. Brug dette eksempel som udgangspunkt til at diskutere, hvorledes dyr bør behandles i menneskers varetægt (f.eks. i forbindelse med landbrug og forskning), og hvilke produkter der er vigtige nok til, at man kan bruge dyr til at fremstille dem (billige bøffer, medicin til kræftbehandling, mascara, mælk osv.).

Skal vi kun passe på naturen for vores egen skyld?

DEL 2

METAFYSIK

Indledning

Af Bjørn Rabjerg

METAFYSIK

Ordet *metafysik* betyder egentlig *efter fysikken* eller *over fysikken*, men skal man kort forklare, hvad metafysik som filosofisk kerneområde dækker over, så kan man sige, at metafysik er "den gren af filosofien, der beskæftiger sig med spørgsmålene om verdens grundlæggende beskaffenhed – hvad der dybest set eksisterer, hvorfor det eksisterer, og hvilke almene træk det har" ("Filosofisk leksikon", Gyldendal). Man kan altså sige, at metafysik er forsøget på i tanken at undersøge verden – at reflektere over, hvordan verden er indrettet.

Mange har svært ved at forstå, hvad metafysik er, selvom vi faktisk alle er metafysikere i det daglige. Når jeg for eksempel står op om morgenen og laver kaffe, så bruger jeg lige så mange bønner til en given mængde vand, som jeg plejer. Hvorfor? Fordi metafysikeren i mig antager, at verden er lovmæssig og forløber, som den altid har gjort: Hvad der virkede i går, virker nok også i dag. Det er en metafysisk antagelse, som jeg drager på baggrund af bl.a. mine erfaringer. Interessant nok drager vi den slags slutninger om verdens regelmæssighed ud fra et meget begrænset antal erfaringer: Har jeg én gang spist nogle røde bær nede fra buskadset, hvorefter jeg fik ondt i maven, så tænker jeg, at det samme nok sker næste gang. Og når jeg siden hen lærer i biologi, at bærrene indeholder nogle

bestemte giftstoffer, så opfatter jeg det som en forklaring på min erfaring. Igen er der tale om metafysik: På baggrund af noget, som jeg har erfaret, reflekterer jeg over verdens indretning og sammenhæng.

KOSMOLOGI

Kosmologien beskæftiger sig med spørgsmål om, hvordan universet begyndte, hvordan det udvikler sig, hvordan det evt. vil ophøre og endelig, hvordan det er struktureret. Med "struktur" tænker man på himmellegemernes indretning (f.eks. det geocentriske system med jorden i centrum vs. det heliocentriske system med solen i centrum), rummets geometri (som antages at bryde på afgørende måder med vores euklidske geometri), og endelig på om universet er absolut i størrelse, tid og afstand, eller om disse er relative.

Et andet eksempel på metafysik finder vi inden for kosmologien: Der er så at sige to kosmologiske grundmuligheder: Enten er verden uendelig i sin udstrækning, eller også er den endelig. I tidligere tider mente man, at jorden, himmellegemerne og stjernerne var indeholdt i en stor beholder med en ydre grænse. Men når vi får fortalt, at verden er en endelig størrelse, så stiller vi os ikke tilfreds med denne fysiske/kosmologiske antagelse. Metafysikeren i os begiver sig straks af sted ud til universets grænse og reflekterer: "Hvis verden har en ydre grænse, så må der jo være noget på den anden side!". Billedligt talt stikker vi hovedet ud igennem verdens grænse og kigger os omkring, hvilket vil sige, at vi i tanken forholder os til det verdensbil-

lede, og herunder de fortællinger om verden, som vi møder.

Igennem metafysikkens historie har det været et gennemgående tema at spørge sig selv om, hvad der overhovedet kommer ud af dette forsøg på at "stikke hovedet ud på den anden side". En rationalistisk (fra latin ratio: fornuft, system) strømning har antaget, at menneskets fornuft "talte samme sprog" som universet og derfor kunne gennemskue det. Andre har hævdet det modsatte: at det eneste menneskets metafysiske tænkning kunne opnå i bedste fald var at komme til forståelse af men-

GRAVERING AF UKENDT KUNSTNER FRA CAMILLE FLAMMARIONS "L'ATMOSPHÈRE: MÉTÉOROLOGIE POPULAIRE" (1888). ORIGINAL ER SORT/HVID. FARVELÆGNING: © HUGO HEIKENWAELDER. WWW.HEIKENWAELDER.AT

Metafysikeren kender vi alle fra vores egen tænkning. Vi er nemlig alle metafysikere, når vi stiller spørgsmål bag om vores viden om og erfaringer af verden. Billedligt talt er det metafysikeren i os, der stikker hovedet ud for at se, hvad der gemmer sig på den anden side, når kosmologien for eksempel i det gamle Grækenland fortalte, at verden var endelig og havde en ydre grænse.

neskets egen tænkning – men ikke af verdens sammenhæng. Igennem f.eks. matematikkens historie har man diskuteret, om matematikken faktisk er universets sprog – noget vi opdager ved den fysiske verden –, eller om den er en del af vores sprog om verden, og dermed noget vi opfinder, og som dermed aldrig vil kunne passe helt.

Metafysikken dækker over mange typer af spørgsmål. Her kan det være nyttigt at skelne mellem erfaringsnær og erfaringsfjern (eller dyb) metafysik. Erfaringsnær metafysik er de metafysiske spørgsmål, som lægger sig tæt opad vores oplevelser og erfaringer med verden (som i eksemplerne ovenfor omkring kaffe og bær). Den dybe metafysik omhandler derimod mere abstrakte spørgsmål, de såkaldt "store spørgsmål", som man nogen gange kalder dem: Er der en mening med livet? Findes der en Gud? Er jeg mere end blot min krop – har jeg en sjæl, og kan den tænkes at overleve min kropslige død? Der synes unægtelig at være en forskel på, om man tænker den erfaringsnære metafysiske tanke, at giftstoffer i bestemte bær på lovmæssig vis er årsag til mavepine, og den noget dybere metafysiske tanke, at mennesket rummer en ikke-materiel sjæl, som kan overleve det fysiske legemes død. De dybe metafysiske spørgsmål ser man normalt som mere spekulative og mystiske, mens de erfaringsnære spørgsmål ikke kan undgås.

For at nævne endnu et eksempel på dyb metafysik, som måske er klarere, kan man pege på den filosofiske stoicisme (ca. 335 f.v.t.–135 e.v.t.). Her havde man forestillingen om den Store Ild, som med regelmæssige mellemrum fortærede universet og derved "nulstillede alt". Herefter begyndte verden forfra for at udspille sig på helt identisk måde, så alting gentog

sig igen og igen. Denne forestilling må ses som hørende under dyb og dermed meget spekulativ metafysik.

I dette kapitel vil vi se, at Løgstrup på sin egen måde bringer den dybe metafysik, her tanker omkring livet og Gud, ind i det erfaringsnære. Hans metafysik tager sit udgangspunkt i vores oplevelser og erfaringer med verden, hvorefter Løgstrup stiller skarpt på de metafysiske refleksioner, som disse erfaringer og oplevelser sætter i gang. Der er en nær sammenhæng mellem Løgstrups fænomenologi og hans metafysik: Når man nøje beskriver og analyserer bestemte træk ved menneskets liv

FÆNOMENOLOGI

Retning i den nyere filosofi, som retter sig imod fænomenerne eller det, som viser sig. Det vil sige, at man inden for *fænomenologien* arbejder med at beskrive den måde, som fænomener viser sig på for vores *bevidsthed*. Her kan man f.eks. pege på, at det hører med til en fænomenologisk beskrivelse af fænomenet kærlighed, at jeg beskriver de følelser, som kærligheden vækker i mig så udtømmende som muligt (måske bl.a. poetisk), hvorimod de kognitive videnskaber fokuserer på de hjerneprocesser, som kærlighed frembringer fysiologisk. Der kan altså kognitivt være meget lille forskel på at være forelsket og at spise fyldte chokolader (de samme centre i hjernen aktiveres), mens der fænomenologisk er meget stor forskel på de to ting (forhåbentlig! For ellers er man enten meget glad for fyldte chokolader eller meget lidt forelsket).

(bl.a. de suveræne livsytringer), så kommer vi frem til nogle metafysiske træk ved menneskelivet. Det vil altså sige, at de metafysiske spørgsmål ifølge Løgstrup rejser sig, når vi giver os tid til at fordybe os i livet og at reflektere over det i dets fylde.

PERSONLIG IDENTITET OG THESEUS' SKIB

Et eksempel på erfaringsnær metafysik har vi i spørgsmålet om *identitet* og i særdeleshed *den personlige* identitet. Lad os starte med tingslig identitet. Hvad vil det sige, at en ting forbliver den samme gennem tid? Den græske helt Theseus sejlede i sit skib til mange forskellige destinationer. Når skibet kom i havn, blev det repareret, og slidte dele blev udskiftet. Efter en række år var alle dele i skibet erstattet af nye. Spørgsmålet er nu, om der stadig på en meningsfuld måde er tale om *det samme* skib? For nu at gøre det lidt mere besværligt kunne vi forestille os, at man på skibsværftet havde gemt alle de originale dele af skibet, og en dag beslutter man sig for at bygge et skib af disse dele. Nu står vi med to skibe, hvor det ene er bygget kun af de originale dele, mens det andet *ingen* originale dele har. Hvilket af skibene er Theseus'? Problematikken viser os, at der ud over vores erfaringer af det fysiske skib også ligger *meta*fysiske forhold, som opstår af den måde, hvorpå vi tænker og taler om de fysiske ting. Identiteten er ikke en fysisk observerbar omstændighed ved skibet, men er noget, der ligger "bagved" vores måde at tænke om skibet på – altså på et *meta*niveau.

Sagen er måske endnu klarere mht. *personlig* identitet over tid. På hvilken måde kan man sige, at jeg er identisk med den person, som blev født på et bestemt tidspunkt et bestemt sted? Min krop og mine tanker har jo ændret sig markant siden da. Faktisk udskiftes langt de fleste af de atomer, som menneskets krop er opbygget af, på ret kort tid, og de mest holdbare bliver udskiftet i løbet af knap 7 år. Som 17-årig er der altså ikke noget tilbage af de byggesten, som var i kroppen, da man var 10! Alligevel giver det jo mening at tale om, at det var *mig*, der blev født dengang for længe siden, og det giver også mening at tale om, at *jeg* en dag (forhåbentlig langt ude i fremtiden) vil dø. Det kan virke fristende her at pege på hukommelsen, som det der bevarer identiteten, men her må man indvende, at det vel stadig er meningsfuldt at tale om, at den person (lad os kalde ham Peter), der for tre måneder siden fik totalt hukommelsestab, er identisk med den Peter, som før da huskede både venner og familie. Peter1 ophørte altså ikke med at eksistere, da han mistede hukommelsen, for så at blive erstattet af en ny Peter2, for det er jo netop den Peter, som vi kendte fra for længe siden, som i dag har mistet sin hukommelse. Det lader til, at der er en identitet, som binder personerne sammen til trods for alle forskellene.

2.1 Tillid fra universet

Af Svend Andersen

GIOVANNI BELLINI (1431-1516): "MADONNA MED BARNET" (1485-90). METROPOLITAN MUSEUM OF ART, NEW YORK

"I Giovanni Bellinis madonnabilleder er følelsesudtrykket anonymt. (...) Om den unge venezianske pige, som Bellinis madonna selvsagt også er, får vi intet at vide. Intet om hendes karakter eller temperament. Individualiteten træder tilbage for følelsesholdningens anonymitet. (...) [I] madonnabilledets historisk synlige moderskab er det universet, der bryder frem og gør den unge eller gamle moders emotionelle holdning anonym. Fødslen kommer fra universet, som også døden gør det, og det gør også den følelse, i hvilken et barn modtages." (Løgstrup: "Ophav og omgivelse", s. 11).

Det anonyme moderblik

Som Løgstrup-læser opdager man hurtigt, at skønlitteraturen spiller en vigtig rolle. Løgstrup bruger meget tit romaner, digte og skuespil til at kaste lys over sine tankegange. Men han lod sig også inspirere af billedkunsten. I *Ophav og omgivelse* tager han udgangspunkt i den italienske renæssancemaler Giovanni Bellini, som fremstillede det klassiske motiv Jomfru Maria og Jesusbarnet flere gange. Løgstrup prøver dog ikke på at være kunsthistoriker. Han laver ikke en billedanalyse eller sammenligner Bellinis brug af farverne med andre maleres. I de citerede sætninger (se billedteksten) hæfter han sig ved én ting: malerens måde at fremstille Marias følelser på. Løgstrups formål er at sige, hvad metafysik er.

Nøgleordet i Løgstrups omtale af madonnabilledet er "anonymt", der står i modsætning til "individualitet". Individualiteten er helt afgørende i de billeder af personer, vi møder i vore dage. Når vi f.eks. ser et billede af Kronprinsesse Mary, der kommer ud fra Rigshospitalet med sine nyfødte tvillinger, er det *hendes* ansigtsudtryk, fotografen og tilskuerne er optaget af. Mary er en kendis, og det er netop hendes helt særlige – individuelle – udstråling, vi er interesserede i. Heroverfor fremhæver Løgstrup anonymiteten ved Jomfru Marias følelsesudtryk. Maleren fremhæver ikke præcis denne kvindes særlige udstråling, men prøver at fremstille en følelse, der er fælles for alle kvinder. En navnløs, anonym følelse. Dermed er følelsen på én gang hendes egen og ikke kun hendes egen, men alle mødres.

I citatet giver Løgstrup også en forklaring på, hvordan det er muligt, at en bestemt persons følelser kan være anonyme. Hans forklaring er, at *universet bryder frem* i den unge mors

følelse. At hun er mor er *synligt* og *historisk*: En mor er en konkret kvinde, der lever på et bestemt tidspunkt og udfører utallige aktiviteter i den tid, hendes moderskab varer. "Historisk" betyder også, at moderrollen ændrer sig gennem tiden. Netop det viser en sammenligning mellem Bellinis Maria og Kronprinsesse Mary. Men i det synlige kommer noget andet til udtryk: universet. Hvad mener Løgstrup med det?

Ikke astrofysik, men metafysik

Når Løgstrup siger, at fødsel og død "kommer fra universet", kunne man forstå det rent biologisk, altså naturvidenskabeligt. 'Universet' kan jo betyde verdensaltet, og ifølge den øjeblikkelige standardteori blev det nuværende univers til for ca. 14 milliarder år siden med et Big Bang. I løbet af den efterfølgende udvidelse blev vores mælkevej til med solsystemet og planeten Jorden. For ca. 4 milliarder år siden opstod livet på Jorden, og ifølge evolutionsteorien har menneskearten udviklet sig af tidligere primater. Til menneskets biologi hører, at vi fødes og dør. Fra astrofysikkens og evolutionsteoriens synsvinkel giver det faktisk god mening at sige, at fødsel og død "kommer fra universet".

Løgstrups udsagn skal imidlertid ikke forstås biologisk og astrofysisk, men derimod *metafysisk*. Løgstrup afviser ikke evolutionsteorien, men han mener ikke, den kan give en dækkende beskrivelse af menneskelivet. Som al anden naturvidenskab ser biologien bort fra en mængde træk ved det levende. Biologien foretager en reduktion: Den holder sig til det, der kan iagttages objektivt, studeres eksperimentelt og formuleres i hypoteser og teorier. Biologien beskæftiger sig f.eks. ikke med fænomenet vrede, men måske med en ad-

færdsform som aggression. Det samme kan man sige om en biologisk begrundet psykologi.

Når Løgstrup derfor i citatet også siger, at "den følelse, i hvilken et barn modtages", kommer fra universet, er det klart, at han ikke taler naturvidenskabeligt. Den fødende kvindes afmægtige glæde kan ikke beskrives biologisk, men kun i film, digt eller filosofi. Det sidste forsøger Løgstrup sig med ved hjælp af fænomenologien (læs om fænomenologi i tekstboksen s. 93): Glæden er et fænomen, dvs. den fremtræder for os på en bestemt måde i vores erfaring og sprog. Den *opleves*. Og filosofiens opgave er at beskrive den så virkelighedstro som muligt. Den fænomenologiske analyse ser netop ikke bort fra noget, men beskriver med Løgstrups ord "det ureducerede fænomen". Og hans påstand er, at ved nogle fænomener fører beskrivelsen til den forståelse, at fænomenet ikke er frembragt af mennesker, hverken af individet eller kulturen. Fænomenet har sin realitet uafhængigt af mennesket. Hvor kommer det så fra? Løgstrups svar er: fra universet. Universet er altså den altomfattende realitet, hvori også menneskelige fænomener som f.eks. fødselsglæden har deres oprindelse. Glæden kan kaldes et betydningsgivende fænomen. Og Løgstrup vil hævde, at den betydning, der gør vores liv meningsfuldt, i sidste ende er givet uafhængigt af os. Det er grundtanken i det, han kalder *metafysik*: De fænomener, der gør vores liv meningsfuldt, er til uafhængigt af os – de "kommer fra universet".

I forbindelse med Bellinis Maria-billede nævner Løgstrup kun moderfølelsen. Han giver ikke en nærmere beskrivelse af den. Det gør han derimod af en række andre størrelser: tillid, medlidenhed, barmhjertighed og talens åbenhed. Dem giver han den fælles betegnelse *spontane* og *suveræne livsytringer*.

Den suveræne tillid

Hvad er *tillid*? En ung mand i 2. g. skal skifte gymnasium og møder efter sommerferien sine nye klassekammerater. Den første, han hilser på, fortæller ham lidt om den lærer, de skal have i første time. Den nye elev lytter opmærksomt til den andens ord. Han føler sig velinformeret og indstiller sig på sin lærer. Han har ikke tænkt over, hvordan han skulle vurdere den andens ord, men regnede uden videre med, at de var til at stole på. Løgstrup ville sige: Den unge mand viste spontant den anden tillid. Tilliden kom ikke, fordi han besluttede, at det var sådan, han ville reagere på det, den anden sagde. Han frembragte ikke tilliden. Den var suveræn. Derimod kunne han have besluttet sig for at være på vagt, være mistroisk og regne med, at man nok ikke kunne stole på sådan en fyr. Det havde været mis-tillid.

Den omtalte tillid minder meget om det, Løgstrup kalder *talens åbenhed*. Den består netop i at møde det, en anden siger, med en åbenhed for, at det nok forholder sig, som han siger. Også den åbenhed kommer uvilkårligt og uden for den lyttendes kontrol: Den er spontan og suveræn. Og den talende viser tilsvarende en åbenhed, nemlig ved at sige, hvad han har på hjerte uden at forsøge at holde noget tilbage. Løgstrup kalder talens åbenhed for en *livsytring*. Talens åbenhed er en livsytring knyttet til talen, altså vores brug af sproget. Løgstrup vil dermed sige, at sproget fungerer ved hjælp af træk, der sætter sig igennem "bag om ryggen på" sprogbrugerne.

Hvor tillid kan betegnes som en følelsesmæssig indstilling til selve en anden *person*, er medlidenhed derimod en indstilling til en andens *situation*. Hvis klassens nye elev sidder i kørestol, kan de andre være kede af det på hans vegne. Alene synet af

SUVERÆNE LIVSYTRINGER

Suveræne livsytringer er mellemmenneskelige handlingsmuligheder som tillid, medlidenhed, barmhjertighed og åbenhjertighed. Deres modsætning er "tvungne tanker og følelser" som misundelse, jalousi og fornærmethed. Barmhjertighed er for eksempel suveræn på den måde, at den ikke frembringes af den barmhjertige, men er et udtryk for tilværelsen. Den kommer spontant bag på hende som en forud givet handlingsmulighed. Had og misundelse stammer derimod fra mennesket selv, de er vore egne produkter.

ham vækker følelsen. Også medlidenhed er efter Løgstrups mening spontan og suveræn. Barmhjertighed ligger nærmere ved *handling* end medlidenhed. Hvis drengen vælter med sin kørestol i skolegården, og en anden straks hjælper ham op, kan vi med et lidt gammeldags ord tale om barmhjertighed. Meningen er, at selve det, at en anden befinder sig i en nødssituation, fremkalder den følelse og den handling, som hjælper ham ud af situationen. Man handler nærmest, før man tænker. Altså spontant. Og handlingen kommer på en måde bag på én. Altså er den suveræn.

De suveræne livsytringer spiller en vigtig rolle i Løstrups *etik*. Tillid er en måde at udlevere sig selv på til en anden. Og i *Den etiske fordring* er det netop denne selv-udlevering eller blottelse, der udfordrer den anden. Han eller hun konfronteres med fordringen om at vise omsorg for den udleverede. Hvis hun gør det, fordi hun er bevidst om fordringen, handler hun ikke spontant. Det gør hun derimod, hvis hun viser barmhjer-

tighed. Med andre ord: Den suveræne livsytring får os til at gøre det, fordringen kræver – endnu før vi bliver bevidste om fordringen. De suveræne livsytringer er et mere grundlæggende etisk fænomen end fordringen (se evt. mere om Løgstrups etik i tekstboksen "Løgstrups etik" på s. 44).

Barmhjertigheden og løven

Men de suveræne livsytringer spiller også en vigtig rolle i Løgstrups *metafysik*. Det viser allerede selve ordet 'livs-ytringer': På en måde er det ikke den individuelle person, der 'viser' tillid osv. Det er livet, der manifesterer sig i tilliden. Tillid er noget, vi *opdager* ved livet, ikke noget, vi *opfinder* eller *tilfører*. Tilliden har den samme egenskab som moderfølelsen: Den er anonym. Selv om jeg viser tilliden på min måde i en bestemt situation, er tilliden ikke et individuelt særpræg som mit tonefald. Tilliden er der, før jeg realiserer den. Den er anonym. Derfor er den ikke min præstation, men et udtryk for menneskelivet. At vise tillid er at tage imod et tilbud, livet giver enhver. Man kan godt sige nej til det, men kun ved at ødelægge det. Viser man ikke tillid, er man mis-troisk. Og viser man ikke barmhjertighed, er man u-barmhjertig. *Mis-* og *u-* angiver, at man ødelægger noget, der allerede foreligger; i dette tilfælde tillid og barmhjertighed.

De suveræne livsytringer er altså for Løgstrup udtryk for, at vort liv får mening af fænomener, der stammer fra livet selv. Men som vi har været inde på: Menneskelivet indgår i en større sammenhæng, ja en altomfattende virkelighed, nemlig 'universet'. Livsytringernes anonymitet og suverænitet kan forstås sådan, at de "kommer fra universet". De lægger op til en metafysisk tolkning (se kapitel 2.2).

Men har alle livsytringer gjort sig gældende i menneskers liv til alle tider og alle steder? Benægter Løgstrup, at der sker grundlæggende historiske og kulturelle forandringer af menneskelivet? Nej. Han er f.eks. godt klar over, at der er en sammenhæng mellem barmhjertigheden som livsytring og Jesu fortælling om den barmhjertige samaritaner. Men denne fortælling og den senere kristendom er ikke årsag til barmhjertigheden som livsytring, de er kun *anledning* til dens fremkomst. Løgstrup holder fast i, at barmhjertigheden "kommer fra universet". Men universet viser sig på forskellig måde i historiens løb.

Anonymiteten betyder som sagt, at barmhjertighed ikke er min individuelle specialitet, men er en fælles mulighed for alle. Livsytringen er med et klassisk udtryk et *universale*. Men da barmhjertigheden er den samme hos alle, der viser barmhjertighed, er den *singulær*. På det punkt ligner livsytringen dyrearter. 'Løven' betyder ikke kun det bestemte dyr, man ser i en udsendelse på "Animal Planet" eller i zoo. 'Løven' kan også betyde hele arten: Løven hører til de truede arter. Denne kombination af det fælles og det individuelle gør også dyrearter til *singulære universaler*. Forekomsten af sådanne singulære universaler giver for Løgstrup naturen en underfuld orden. Den lægger op til en metafysisk forståelse. Og ligheden mellem barmhjertigheden og løven viser endnu et vigtigt træk ved metafysikken: Den fremhæver sammenhængen mellem menneskelivets mening og naturens orden. Begge dele viser tilbage til universet.

Har du tænkt over...?

Er Løgstrups metafysik den eneste mulighed for at tale om en mening med menneskelivet?

Kan man ikke sige, at medlidenhed, tillid osv. skabes af mennesker?

Er Løgstrups opfattelse forenelig med evolutionsteori og kosmologi?

2.2 Dagen derpå. Hippien, døden og den religiøse tydning

Af Lone Slot Nielsen

Hvad forstår du ved religion? Noget med følelse? En særlig spirituel oplevelse? Eller forstår du religion som en forældet måde at forstå verden på, som naturvidenskaben for længst har modsagt? Sådan vil man ofte formulere sig om religion i dag. Formuleringerne afspejler en forståelse af religion, som man kan inddele i to grundanskuelser: Den første forstår religionen som en måde at søge og møde det andet eller det særlige på; det guddommelige som det vi ikke ser og oplever i hverdagen, og som kun findes i form af det ekstraordinære. Religionen er spirituel og giver adgang til det autentiske og til den *virkelige* virkelighed, adgangen til mit egentlige jeg. Den anden anskuelse er, at religion har overskredet sin holdbarhedsdato. Religionen påstår, at mennesket blev skabt af Gud og sat på jorden for 6000 år siden, hvad dog eksempelvis Darwin har modsagt. Altså, kunne man opsummere, skal man enten være lidt af en særling eller håbløst gammeldags for at bekende sig til en religion.

Spørger vi K.E. Løgstrup, må vi forberede os på en noget anderledes måde at formulere sig om religion på. Løgstrups gode ven, kirkehistorikeren Hal Koch, skriver i et brev til Løgstrup, at det er på tide at minde præstestanden om, at de

får deres løn for at holde ordentlige teologiske prædikener om søndagen – "ikke for at løbe rundt for at sparke aandelig og korporlig fodbold" i forsøget på at nå 'de unge' og andre trængende på mere eller mindre aktivistisk vis. Og Løgstrup er helt enig. Religion skal man ikke forsøge at sælge ved at putte det i bolsje-papir og popretorik. Religion må man tage alvorligt, fordi religion beskæftiger sig med noget alvorligt, nemlig den menneskelige eksistens og tilværelsen med det andet menneske – og døden som den ende, livet nødvendigvis har.

De to grundanskuelser af religion, som jeg indledte med, kender Løgstrup ganske godt. Og de sætter ham også i arbejde som religionsfilosof og teolog. På den ene side må han vise, hvorledes det stadig giver mening at tale om religion i dag, og på den anden side må han korrigere den religionsforståelse (oplevelsesreligiøsiteten), der påstår, at religion er noget for "de særligt indviede". For Løgstrup gælder det, at religionen ikke beskæftiger sig med ekstraordinære fænomener. Den taler derimod om det helt almindelige levede liv og om de fænomener i tilværelsen, som alle mennesker kender til og erfarer, og som bærer vores tilværelse – ofte uden at vi ved det. Religion er en tydning af disse fænomener; en tydning, der, som Løgstrup formulerer det, peger på en guddommelig magt til at være til i alt, hvad der er til.

I det følgende vil vi se nærmere på religion som tydning set i lyset af de to grundanskuelser af religion beskrevet i indledningen. Jeg vil tale om "religion" og "den religiøse tydning", ikke om "kristendom" eller "kristen tydning", hvad der måske kan undre, for Løgstrup var jo luthersk teolog. Men Løgstrup arbejder religionsfilosofisk, og skelner derfor mellem det specifikt kristne i kristendommen, f.eks. dogmet om

Kristus som Guds søn og det almenmenneskelige og filosofiske i kristendommen, der hos Løgstrup er en form for religiøsitet, som kristne deler med ikke-kristne.

Opgør med oplevelsesreligiøsitet

Antagelsen, at religionen har med det særlige og det autentiske at gøre, var som nævnt velkendt for Løgstrup. Mens Løgstrup var professor i etik og religionsfilosofi på Aarhus Universitet i 60'erne og 70'erne, var han vidne til ungdomsoprøret og hippie-bevægelsen. Tidsånden opfordrede til eksperimenter med forskellige former for euforiserende stoffer, der kunne bringe deltagerne ud af den gamle, "belastede" verden og ind i en ny virkelighed – en *virkelig* virkelighed i det spirituelle. Al gammel lære og tradition blev set bort fra til fordel for nye former. Dette gjaldt også religionen, der vel stod for det mest støvede og traditionelle af alt. Den sande religion findes ikke i læren, mente man, men i oplevelsen. Kunsten stod også for skud. Skulle virkelig og sand kunst skabes, måtte man sætte sig uden for den gængse verden og dens besnærende bånd af gamle opfattelser og regler. Man skulle så at sige træde ud af sig selv og stige op på et højere, religiøst plan. Dette blev for meget for Løgstrup. En sådan oplevelsesreligiøsitet kunne han ikke acceptere.

I modstrid med tidens strømninger hævder Løgstrup, at religionen ikke kan gemme sig i et særskilt område, hvortil der kræves en særlig adgang. Skal religionen overhovedet kunne påstås at have nogen form for sandhed, kan den ikke basere sig på særerfaringer eller særoplevelser. Oplevelsesreligiøsiteten har det store problem, at den er svær at integrere i den virkelighed, vi ellers går rundt i; den har så at sige ikke værdi

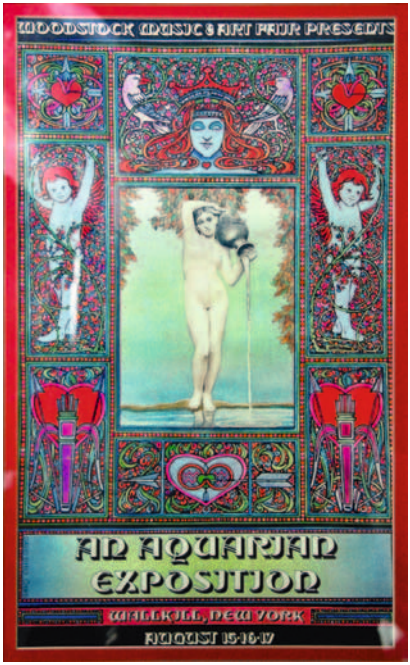

Billedet viser den officielle plakat fra Woodstock-festivalen i 1969, som var et højdepunkt i 1960'ernes og 1970'ernes hippiekultur. Året før, i 1968, udgav det engelske band The Moody Blues sit new age-orienterede psychedeliske rock album "In search of the lost chord", hvor de i sangen "Legend of a mind" synger: "Timothy Leary is dead/No, no, no, no he's outside/looking in". Timothy Leary (født 1920) var faktisk ikke død, men døde først i 1996. Han var uddannet psykolog og i en periode ansat ved de prestigefulde universiteter Berkeley og Harvard, hvor han beskæftigede sig med psykologi og psykiatri. Leary blev berømt for sine forsøg med bevidsthedsudvidende stoffer, især LSD og psilocybin-svampe, og i 1964 var han hovedskikkelsen bag udgivelsen af "The Psychedelic Experience", som er en religiøst orienteret manual til brugen af bevidsthedsudvidende stoffer for at opnå religiøse oplevelser. Han havde stor indflydelse på tidens hippiekultur, og hans new age-religion "League for Spiritual Discovery" (LSD) var en ny udgave af oplevelsesreligiøsiteten, hvor det religiøse knyttes intimt sammen med særlige religiøse følelser og oplevelser. Løgstrup var stærkt kritisk over for alle former for oplevelsesreligiøsitet, og han diskuterede emnet både mundtligt og på skrift med vennen og digteren Thorkild Bjørnvig, som selv var fortaler for oplevelsesreligiøsitet.

for andre end lige præcis den, der oplever! Løgstrup bryder sig ikke om den eskapisme (verdensflugt), som både stofferne og oplevelsesreligiøsiteten er udtryk for. Når rusen fra pillen eller lovsangstrancen har lagt sig, er man igen tilbage i den "gamle" virkelighed med de samme problemer som før. Rusen har ikke bibragt tilværelsen andet end en flugt fra tilværelsen – og nogle habile tømmermænd.

RELIGIØS TYDNING

Løgstrup bruger begrebet tydning om det religiøse, fordi det religiøse altid kun kan være én mulig forståelsesmåde blandt andre. Alt, hvad der kan tydes religiøst, kan også tydes ikke-religiøst: At der findes kærlighed kan tydes religiøst (som noget der gives os af skaberguden), men det kan også tydes ikke-religiøst som noget faktuelt, der tilfældigvis er der.

Den religiøse tydning, derimod, forlanger at være en totaltydning. Det vil sige, at den tyder verden i sin helhed, altså den verden, som vi er fælles om, og som vi erfarer. Tydningen undlader at splitte verden i forskellige bestanddele, som videnskaben nødvendigvis må gøre for at vinde viden. Religionen må basere sig på sammenhænge, som mennesker lever umiddelbart i og med. Religionen er en tydning af fænomener ved tilværelsen, der er så grundlæggende, at vi sjældent lægger mærke til dem – eksempelvis sproget, tilliden og talens åbenhed.

Tilliden og talens åbenhed kalder Løgstrup for suveræne livsytringer. Tilliden er det fænomen, at vi skal have særlige grunde til ikke at tro på, hvad det andet menneske fortæller

os. Spørger vi en fremmed om vej, mistænker vi ham sjældent for at lyve. Samtidig har vi ofte meget svært ved selv at lyve. Talen kræver altså af os, at vi er åbne og ærlige. Det er det, Løgstrup mener med talens åbenhed. Også her spiller tilliden ind. Vi har tillid til, at det, den anden fortæller os, er rigtigt. At tilliden er "suveræn" viser sig i det mærkværdige, at forsøger vi at kontrollere, hvornår og hvem vi vil vise tillid, så er tilliden som livsytring slået om i sin modsætning – mistillid. Altså kan vi ikke kontrollere livsytringerne uden at ødelægge dem (kapitel 2.1 giver en nærmere beskrivelse af de suveræne livsytringer).

Menneskets opstand imod døden

De suveræne livsytringer lægger en religiøs tydning nær, mener Løgstrup. Men hvordan kan et fænomen som tillid eller talens åbenhed "lægge" noget som helst? Hvem eller hvad lægger? Den religiøse tydnings svar er *magten* bag alt værende – Gud. Med dette mener Løgstrup, at det er nærliggende at stille et religiøst spørgsmål til livsytringerne og tyde dem i en religiøs sammenhæng – fordi livsytringerne selv peger i den retning. Men ligger en sådan tankegang ikke meget langt fra en moderne måde at anskue verden på? Jo, svarer Løgstrup, i første omgang. Årsagen er, at mennesket grundlæggende lever livet på to grundindbildninger.

Den første grundindbildning er, at vi tror, vi kan undgå døden. Vi lever grundlæggende i en modstand imod døden og den tilintetgørelse, som hele tiden truer med at få bugt med os. Vi skal spise, have tag over hovedet, tjene penge osv. Vi opfører os, som om vi ikke skulle dø, siger Løgstrup. Og det bliver vi også nødt til. Den anden grundindbildning ligger i forlængelse

af den første og lyder, at vi tror, vi skylder os selv magten til at være til. Vi bilder os ind, at vores evne til overlevelse og opstand mod tilintetgørelsen i sidste ende er vores egen. Men vi kan netop ikke undgå døden. Dertil er dens magt for stor. I sidste ende må alt dø, og alt, hvad der én gang er dødt, kan vi ikke bringe tilbage til livet igen. Det samme gælder vores selvindbildte tro på egen magt: "det står os til at overleve, men det står ikke os til at leve", som Løgstrup formulerer det ("Skabelse og tilintetgørelse" (1978), s. 97). Livet i sin grund skylder vi ikke os selv.

Derfor er tanken om en skabende og opretholdende magt så fjern for os; når vi ikke skænker døden og dens tilintetgørende magt en tanke, så skænker vi heller ikke den magt, der holder tilintetgørelsen fra livet, en tanke. Erfaringen af denne magt placerer Løgstrup inden for den almenmenneskelige religiøsitet. Vi kan ifølge Løgstrup erklære os nok så moderne og frigjorte fra gammel og spekulativ tænkning. Når døden dukker op, brydes vores illusion, og vi erfarer afmægtigheden over for dødens magt. Denne almenmenneskelige religiøsitet danner ifølge Løgstrup forståelsesrammen for det kristne evangelium. Uden de fænomener, som vi kender fra vores umiddelbare omgang med tilværelsen, og som lægger en religiøs tydning nær, ville vi slet ikke forstå, hvad det kristne budskab vil sige. Det kristne budskab relaterer sig altså til vores almindeligt levede liv – ikke til nogle "særlige oplevelser", som vi enten på forskellig vis har opsøgt eller som på uforklarlig vis opstår. Kristendommen hører i Løgstrups version ikke hjemme i mystikken.

Hvad grunder min væren?

Sammen med livsytringerne danner forundringen over det mærkværdige, at vi er til – og tilmed kun for en tid –, udgangspunktet for, hvordan Løgstrup filosofisk forholder sig til religionen. Spørgsmålet om, hvad det er, som grunder min væren og de mellemmenneskelige forhold, som mit liv er båret af, er dybest set spørgsmål, vi aldrig bliver færdige med. Derfor er den religiøse tydning altid aktuel. Hvordan vi så ellers skal leve vores liv rent konkret, ja det siger tydningen ikke noget om. Kristendommen gør heller ikke for den sags skyld. I hvert fald ikke i form af en speciel kristen etik, som kapitel 1.2 omhandler og beskriver. Om man vælger den religiøse tydning eller ej, det er op til den enkelte. Men at se bort fra magten bag væren, døden og de suveræne livsytringer, kan vi ikke. Tydningen peger på, at livet er givet, og den åbner for en taknemmelighed over det, der er givet. Livet som en gave åbner også for en ydmyghed over for de sociale sammenhænge, vi er sat i, samt den natur, vi lever i. Som tydning er religionen hverken særligt "særlig" eller særligt gammeldags, men nærmere en måde, hvorpå vi beskæftiger os med det, vi aldrig bliver færdige med.

De store spørgsmål i livet går på, hvad det vil sige at være et menneske, og hvad vores forhold til livet og tilværelsen består i. For Løgstrup er det afgørende at sige, at det ikke er nogen *særlige* oplevelser, der peger på det religiøse, men at det religiøse spørgsmål naturligt melder sig ud fra vores helt almindelige hverdagsoplevelser.

Har du tænkt over...?

Hvad synes du om Løgstrups påstand om, at religion stadig er aktuel, fordi den beskæftiger sig med spørgsmål om liv og død, som mennesket aldrig bliver færdige med?

Hvilken virkelighed er den "virkelige"? Løgstrup svarer, at det er den virkelighed, som vi er fælles om og inden for hvilken vi kan gøre os forståelige over for hinanden. Oplevelsesreligiøsiteten eller rusen derimod svarer, at den sande virkelighed findes i det ekstraordinære, i den rene følelse eller rene kreativitet. Hvad mener du? Kan du følge Løgstrups kritik af oplevelsesreligiøsiteten som virkelighedsflugt?

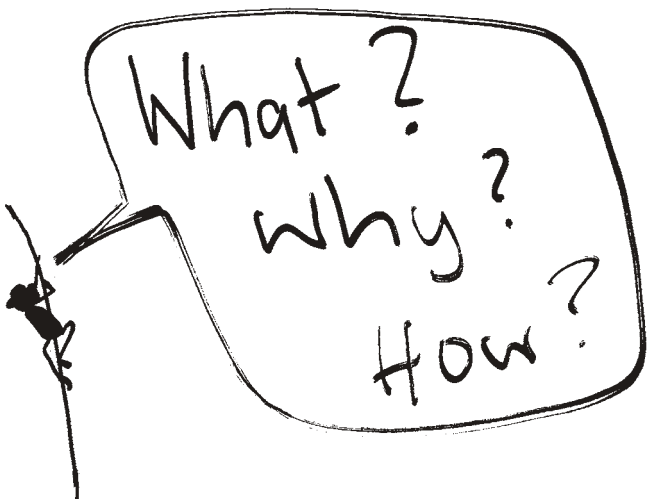

FOTO: OLEDOE. WWW.FLICKR.COM/PHOTOS/OLEDOE

2.3 Den grusomme Gud. Løgstrup og det ondes problem

Af Maria Louise Odgaard Møller

Vi lever i en verden, hvor mennesker styrer kaprede fly ind i høje huse eller monterer bomber på sig selv, der sprænger, så andre mennesker dør. Vi lever i en tid, hvor det er mindre end 100 år siden, at millioner af mennesker blev pint i koncentrationslejre og siden hen slået ihjel i gaskamre. Vi lever i en natur, der jævnligt kræver menneskeliv som følge af tsunamier, oversvømmelser, jordskælv, tørke og orkaner. Du lever i en familie, hvis medlemmer kan rammes af kræft, blodpropper, depressioner, trafikulykker eller flyvende tagsten. Du lever blandt mennesker, der bagtaler dig, misunder dig, lyver for dig, bedrager dig og ønsker dig det værste.

Se dig omkring – i verden, i naturen, i dit eget liv – og spørg så dig selv: Kan der virkelig findes en god og almægtig Gud, med al den lidelse, meningsløshed, uretfærdighed og ondskab, der hober sig op omkring os?

Det ondes problem. Hvem er den ansvarlige?

> *"Enten vil Gud afskaffe det onde og kan ikke – eller han kan, men vil ikke – eller han hverken vil eller kan – eller han både vil og kan.*

Hvis han vil, men ikke kan, er han svag, og det sømmer sig ikke for Gud.

Hvis han kan, men ikke vil, er han ond, hvilket er lige så fremmed for Gud.

Hvis han hverken kan eller vil, er han både svag og ond og derfor ingen Gud.

Hvis han både vil og kan, hvilket alene er passende for Gud, hvor kommer det onde da fra, og hvorfor afskaffer han det ikke?"

Sådan skrev den græske filosof *Epikur* (341-270 f.Kr.) og formulerede dermed, hvad man senere har kaldt teodicéproblemet: Hvis Gud er god og almægtig, hvor kommer det onde da fra? *Teodicé* er forsøget på at forsvare eller retfærdiggøre Gud og fritage ham for ansvaret for lidelsen, uretfærdigheden og meningsløsheden (*Teo*: gr. "Gud", *dike*: gr. "ret", "retfærdighed", "retssag"). Begrebet stammer fra filosoffen G.W. Leibniz (1646-1716), der ville forsvare Gud ved at hævde, at vi lever i den bedste af alle verdener, dvs. i den verden, hvor der er færrest mulige onder. Men hvis Gud skal frifindes for alt det onde – hvem skal så have skylden?

En måske nem og i hvert fald oplagt måde at forsvare Gud på er at operere med tanken om *to* guder i stedet for én. Ansvaret for lidelsen og ondskaben kan dermed placeres hos en ond skabergud, der har skabt en ufuldstændig verden fyldt med tilfældighed og ondskab. En god frelsergud får så æren af at befri mennesket fra det lidelsesfulde liv på jorden og skænke

det frelsen i det hinsides, hvor lidelse og død ikke findes. En sådan løsning udtænkte teologen og filosoffen Markion (o. 85-160). Hans tanke om en dualisme i forholdet mellem det gode og det onde blev yderligere udbygget i den såkaldte *gnostiske manikæisme*, hvor det gode og det onde tænkes at kæmpe mod hinanden som to selvstændige magter.

Både Markion og gnostikerne slipper sådan set for det ondes *problem* med denne tanke om dualisme: en god og en ond magt/Gud. Det er nemlig intet problem at få placeret ansvaret for alt det onde, samtidig med at tanken om en Gud, der vil mennesket det godt, opretholdes. Til gengæld er denne form for teologi problematisk i forhold til kristendommens grundtanke om monoteisme: at der kun findes én Gud. Inden for traditionel kristendom er denne måde at løse problemet på derfor ikke mulig. Aben må placeres et andet sted – men hvor?

Måske kunne løsningen være, at det onde ikke er så ondt endda – det er da godt for noget? Måske bruger Gud det onde og lidelsesfulde, vi oplever i tilværelsen, til at opdrage os med, så vi udvikler os og dermed kommer tættere på det fuldkomne? Det onde er så at sige "ikke så skidt at det ikke er godt for noget", for det tjener det formål, at vi i sidste ende, med hjælp fra Guds nåde, bliver frelst. I denne tankegang, fremført af den oldkirkelige teolog Irenæus (o. 130-200), frikendes Gud altså for ansvaret for det onde, fordi hans overordnede frelsesplan har det gode som mål og sigte. Selvom den lidelse, man udsættes for, synes meningsløs for én selv, må man stole på, at Gud har en overordnet plan, der sigter mod det gode og mod frelsen.

Menneskets skyld

Der er selvfølgelig også den løsning at pege på en helt anden

”skyldner” i forsøget på at få placeret ansvaret for lidelserne i denne verden – nemlig på mennesket. Og det er, hvad kirkefaderen Augustin (354-430) gør med sin berømte og berygtede tanke om *arvesynden*. Augustin vil argumentere imod den gnostiske manikæismes tanke om, at det onde er en selvstændig magt. Det onde kan kun tænkes ud fra det gode, fordi det onde er afledt af det gode. Ondskab er fravær af godhed, siger han. Løgn er fravær af sandhed. Men uden godhed, ingen ondskab og uden sandhed, ingen løgn. Det onde har altså ingen selvstændig eksistens; det er ikke noget i sig selv.

Augustin tager desuden spørgsmålet om menneskets *frie vilje* op: Den ondskab og de lidelser, der skyldes, at vi bevidst handler ondt imod hinanden – *det moralsk onde* – kunne de udryddes, hvis vi bestemte os for, at sådan vil vi ikke handle? Kan vi ikke frit vælge, hvad vi vil og ikke vil og dermed befri os selv og verden fra den ondskab, der stammer fra os? Augustins svar er ”nej”. Oprindeligt er mennesket godt nok skabt med en fri vilje og havde derfor muligheden for at vælge ikke at gøre ondt, ikke at synde. Men Adam og Eva misbrugte den frie vilje og valgte at synde, da Eva forbrød sig mod Guds bud om ikke at spise af frugten i Edens have. Derfor kan mennesket nu ikke længere lade være med at gøre ondt, fordi det har *arvet* det moralsk onde som en straf fra Gud for de første menneskers oprør mod Gud. Evnen til *ikke* at kunne lade være med at gøre ondt mod andre nedarves altså til alle mennesker. Derfor kan vi ikke frit vælge, at vi ikke vil være *moralsk onde*. Desuden giver Augustin også mennesket skylden for det, man kan kalde *det fysisk onde*, som f.eks. naturkatastrofer, fordi også det opfattes som Guds straf for de første menneskers synd. I Augustins udlægning af det ondes problem løses det

altså ved at give mennesket skylden for *alle* denne verdens lidelser og onder, moralske som fysiske. Gud frikendes, for det hele er menneskets skyld.

FOTO: OFFICIAL U.S. NAVY IMAGERY

Havet og naturen har en frygtindgydende, tilintetgørende side.

Det meningsfulde liv. Løgstrups *nihilodicé*

Fra og med Augustin har den klassiske og mest udbredte måde at løse det ondes problem på i teologien været at pege på mennesket som ansvarlig for lidelserne i verden – i forskellige grader og udformninger.

I sit sene hovedværk "Skabelse og tilintetgørelse. Religionsfilosofiske betragtninger" (1978) bringer Løgstrup sit bidrag til dette klassiske tema i teologien. Ifølge ham er en skelnen mellem det moralsk og det fysisk onde vigtig. Det overraskende er, at han giver Gud ansvaret for det fysisk onde: orkaner, oversvømmelser, sygdom mv. "(...) der er lidelser og smerter,

i menneskeverdenen, der kommer fra skaberen, som det også kommer fra skaberen, at de rammer i flæng (...) Humant set er Gud i sit skaberværk ødsel med herligheder, grusom med lidelser, uretfærdig med tilfældigheder" (s. 229). Set ud fra skaberværket, altså ud fra verden og det liv, vi lever, er Gud således både grusom og uretfærdig, når han lader lidelse, smerte og ødelæggelse ramme os. Vi får ingen forklaring på, hvorfor det er sådan. Vi kan bare konstatere, at sådan er vilkårene for vores tilværelse. Og endnu vigtigere: Vi skal ikke selv forsøge at forklare disse lidelser eller at frifinde Gud. For Løgstrup er hele teodicéproblemet simpelthen sat forkert op – for når vi vil frikende Gud for ansvaret for det onde, så er det et udtryk for, at vi vil have Gud på *vores* moralske præmisser. Vi vil have, at Gud skal opføre sig sådan, som *vi* mener er godt og retfærdigt, og hvis han ikke gør det, så vil vi slet ikke have med ham at gøre. Men denne forargelse over lidelsen, smerten og uretfærdigheden og selve forsøget på at frifinde Gud for ansvaret er i virkeligheden blasfemi, dvs. gudsbespottelse. Det er blasfemisk at ville tvinge Gud til at opføre sig på vores morals betingelser, mener Løgstrup, og giver dermed hele problematikken et nyt tvist. Det er altså ikke blasfemisk at kalde Gud for grusom. Det er derimod blasfemisk at ville tilskrive ham en bestemt form for godhed og moral. Det må vi holde op med og i stedet stå ved, at Gud som skaber tager sig både grusom og uretfærdig ud. Skaberværket er tvetydigt, fordi Gud har koblet skabelse sammen med tilintetgørelse; liv sammen med død. Til gengæld er lidelsen og døden ikke hans sidste ord og gerning. Noget nyt sker. I Guds rige ophører tvetydigheden; her er der ingen tilintetgørelse og ingen grusomhed. Her er der tilgivelse og oprejsning for de ofre, der har måttet lide i deres

liv. Her er Gud ikke en upersonlig, tilintetgørende magt, men en personlig, tilgivende, frelsende Gud.

I forlængelse af sine tanker om Guds væsen og det ondes problem fremlægger Løgstrup en ny måde at anskue hele problematikken på. Han irriteres nemlig af den klassiske måde at opstille problemet på: at det er det onde, lidelsen og smerten i vores liv, der kræver en forklaring. Bør det ikke omvendt være det glædelige, skønne og vidunderlige i vores tilværelse, der kalder på en forklaring? I stedet for at frikende Gud for ansvaret for det onde er det måske meningsløsheden og intetheden, der skal forsvares imod angrebet på dem fra glæden og meningsfuldheden? Det er nødvendigt, siger Løgstrup, at vende den klassiske *teo*dicé på hovedet, så vi får en *nihilo*dicé (*nihil*: gr. "intet"). På den måde vil Løgstrup vende vores forargede blik væk fra det onde og lidelsesfulde og hen på alt det, der gør vores liv værd at leve. Og også det værdifulde i livet kan deles op i noget, der

FOTO: SAKEEB SABAKKA

Havet kan ligesom resten af naturen også vise sig fra sin imødekommende side.

ikke gør. Gud er ikke blot ødsel med sine grusomheder, men også med sine herligheder. Og mennesket gør ikke kun ondt mod andre, men også godt.

I lyset af Løgstrups tanker kunne en nihilodicé derfor hævdes at tage sig sådan ud:

Vi lever i en verden, hvor folk sætter sig ind i fly for at flyve hen til mennesker andre steder på kloden, der trænger til hjælp og lindring. Vi lever i en tid, hvor mennesker stadig tager fortidens uhyrligheder til efterretning i en beslutning om aldrig at ville gentage dem. Vi lever i en natur, der dagligt bringer vores tilværelse lys, farve, lyd, duft og næring. Du lever i en familie, hvis medlemmer kan rammes af lykke, glæde, kærlighed, held og medvind. Du lever blandt mennesker, der vil dig det godt, der sætter pris på dig, påskønner det, du er og gør, stoler på dig og ønsker dig alt det bedste.

Se dig omkring – i verden, i naturen, i dit eget liv – og spørg så dig selv: Kan der findes en Gud, med al den skønhed, kærlighed, glæde, forunderlighed og meningsfuldhed, der hober sig op omkring os?

Har du tænkt over...?

Kan Gud være god, når der findes naturkatastrofer som f.eks. tsunamierne i Asien og Japan, som Gud jo ifølge Løgstrup har ansvaret for?

Kan Gud være god, når han ifølge kristendommen tilgiver alle mennesker, dvs. også dem, der har slået andre mennesker ihjel?

DEL 3

LØGSTRUP I DET 21. ÅRHUNDREDE

Indledning

Af Bjørn Rabjerg

Meget har ændret sig, siden Løgstrup døde i 1981. Verden er kommunikationsmæssigt blevet mindre i kraft af internettet og mobiltelefoner, som nu gør det muligt at være i øjeblikkelig kontakt med folk, næsten uanset hvor de befinder sig. Og verden er også blevet mindre på den måde, at mange flere mennesker i dag har mulighed for at rejse ud til andre kulturer, end man havde økonomiske midler til for bare 30 år siden.

Men i kraft af, at verden er blevet mindre, er forskellene også blevet mere synlige, og forskellige kulturer og livsopfattelser skal nu leve side om side i et kommunikations- og rejsemæssigt meget mindre rum. Hvor kristendom i Løgstrups tid var under pres fra eksistentialismens oprør mod det religiøse, og etikken i kraft af religionens reducerede status i stigende grad skulle begrundes andre steder end i kristendommen, så er udfordringerne for etik og kristendom i dag på mange måder nogle andre. Kristendommen presses både af nyere former for ateisme, og den presses også af de "nye" religioner, som er blevet en del af den multikulturelle og globaliserede verden. Denne store variation i verdensanskuelser har også udfordret synet på etik, for kan der overhovedet være noget, som er fællesmenneskeligt rigtigt og forkert, når kulturer er

så forskellige, som de er? (Jf. Kulturrelativismen s. 40).

Løgstrup interesserede sig imidlertid ikke kun for etik og kristendom i sin samtid. Han var udover at være teolog og filosof også det, man før kaldte en samfundsdebattør eller en såkaldt concerned intellectual. Det vil sige, at han indgik i debat med det samfund, som han var en del af, og hans synspunkter favnede bredt. Man finder i hans tænkning derfor ikke kun tanker omkring kristendom og etik, men også om kunst, børnelitteratur, pornografi, kirken, skolen samt en lang række politiske spørgsmål. Alle disse områder har stadig relevans for os i dag, og Løgstrups tanker om dem er stadig oplysende i dagens debat.

I det følgende vil vi derfor bringe fem artikler, som på forskellig vis tager Løgstrups tanker op i en nutidig kontekst. Vi har valgt at fokusere på spørgsmål omkring litteraturens betydning (og herunder børnelitteraturens særlige rolle), kirkens rolle, troen på en gud som moderne menneske samt det nye multikulturelle samfund. Desuden har vi inkluderet en artikel om Løgstrups diskussion med Hal Koch om samarbejdspolitikken under Anden Verdenskrig, da denne diskussions emne, nemlig spørgsmålet om hvorvidt uret skal bekæmpes for enhver pris, stadig er aktuel i dag.

3.1 Hvorfor er der noget og ikke intet? Om troen på en skabende og opretholdende gud

Af Bo Bergholt Grymer

GRAFIK: BT

BT-rundspørge blandt danske præster

	Ja	Nej	Ved ikke
Er det efter din mening korrekt af biskop Lise-Lotte Rebel at fritage Taarbæk-præsten for tjeneste p.gr. af hans udtalelser?	166	13	4
Er det efter din mening muligt at være præst i den danske forkekirke uden at tro på Gud?	15	164	4
Er det efter din mening muligt at være præst i den danske forkekirke uden at tro på kødets opstandelse?	27	152	4
Må man som præst i den danske folkekirke gerne »tvivle« på Gud?	140	30	11 *
Må man som præst i den danske folkekirke gerne »tvivle« på kødets opstandelse?	137	35	9 *
Må man som præst i den danske folkekirke give offentligt udtryk for sin tvivl eller manglende tro på Gud og/eller kødets opstandelse?	92	53	14**

* To har krydset af ved mere end ét svar. ** 24 har krydset af ved mere end ét svar.

Rundspørgen er gennemført i uge 25. 183 præster har besvaret rundspørgen. Grafik: Skov

Denne rundspørge blandt 183 af folkekirkens ca. 2000 præster blev bragt i BT i 2006 under overskriften: "Præster: Ikke et krav at tro på Gud"

Den skabende og opretholdende Guds endelige død!
I 2003 vakte det stor opsigt, da sognepræst Thorkild Grosbøll i bogen *En sten i skoen* og i et efterfølgende avisinterview erklærede, at han ikke troede på nogen skabende og opretholdende gud. Ikke fordi selve afvisningen af tanken om en skaber var

kontroversiel, tværtimod. Det er de færreste moderne mennesker, som mener, at der findes en decideret verdensskaber. Årsagen til, at Grosbølls udtalelser vakte så stor debat, var, at ordene kom fra en fungerende sognepræst i Den danske folkekirke. Opgøret med tanken om en skabende og opretholdende gud var nu kommet så vidt, at selv præster åbenlyst gik ud og afviste den som en forældet forestilling, der ikke længere giver mening, fordi den strider mod alt, hvad vi ved om virkeligheden inden for det moderne verdensbillede.

Grosbøll var dog ikke den første teolog, som fandt det nødvendigt at tage afsked med den skabende og opretholdende Gud. Mange teologer før ham har forsøgt at gøre den kristne tro tidssvarende ved at afskaffe forældede gudsbilleder, som gør kristendommen uforståelig og uacceptabel for det moderne menneske. Det gælder især forestillingen om, at der sidder en gud i himlen, som har skabt alting efter bestemte principper, hvorfor mennesket kan aflæse Guds *skabelsesorden* (altså den måde Gud har indrettet verden på) i virkeligheden. Dette gudsbillede, mener man, hører fortiden til og kan ikke forsvares i dag, da naturvidenskaben nu er i stand til at forklare de fleste af de ting, som man før gav religiøse forklaringer på. For at gøre kristendommen tidssvarende finder Grosbøll og hans ligemænd det derfor nødvendigt at adskille tro og viden, så kristne holder op med at lege naturvidenskabsmænd. Kristendommen skal ikke forklare, *hvordan* alting blev til, det er videnskabens område, men i stedet holde sig til troens område, dvs. til eksistentielle spørgsmål til livets *hvorfor*. Mens videnskaben kortlægger menneskets ydre virkelighed, som kan måles og vejes, tager troen sig af menneskets indre virkelighed, hvor spørgsmålene om livets mening rejser sig.

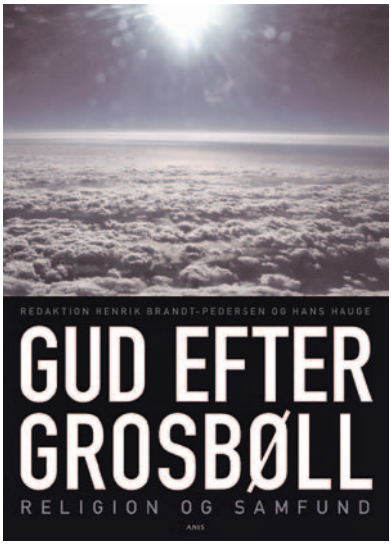

FORLAGET ANIS

Grosbølls afvisning af forestillingen om en skabende og opretholdende gud, som hurtigt fik navnet "Grosbøllsagen", affødte mange og ivrige diskussioner både inden for og uden for folkekirken. Her er forsiden på en debatbog fra 2005, som tager udgangspunkt i denne sag og den heftige debat, som den medførte. "Er der nogen deroppe?", synes forsidebilledet at spørge i forlængelse af Grosbølls opgør med det klassiske gudsbillede

Aflives skaberen, bliver troen tom!

Ligesom Grosbøll ønsker K.E. Løgstrup også at gøre kristendommen forståelig for det moderne menneske, for hvem de gamle kristne læresætninger ikke længere giver nogen mening. I modsætning til Grosbøll gør han det dog ikke ved et opgør med, men ved en nyformulering af tanken om en skabende og opretholdende gud.

Grunden til, at denne tanke er blevet fremmed for det moderne menneske, er – ifølge Løgstrup – ikke, at den er forældet og ikke længere kan forsvares, men derimod at man i dag er blevet blind over for en lang række fænomener, som vidner om et skabende og opretholdende princip i tilværelsen. Løgstrups mål er at åbne folks øjne for disse oversete fænomener, som hele den menneskelige tilværelse hviler på. Han ønsker således

ikke at afskaffe, men i stedet at nyformulere tanken om en gud, som har skabt og ordnet alting efter bestemte principper, ved at pege på en række fænomener i tilværelsen, der vidner om en skabende og opretholdende magt *i* eller *bagved* alting. Altså de fænomener, som kan tydes religiøst (læs evt. mere om den religiøse tydning i kapitel 2.2).

Løgstrup afviser, at man kan adskille tro og viden, fordi han mener, at det er umuligt at sætte et skarpt skel mellem menneskets tro på Gud og dets viden om virkeligheden, som for det troende menneske netop er en gudskabt virkelighed. Troen på Gud må ikke reduceres til kun at være en indre oplevelse eller et personligt valg, men må også formidle en viden om den ydre virkelighed. Ellers bliver troen en luftig størrelse, som man ikke kan gøre forståelig for andre end sig selv.

I modsætning til Løgstrup beskrives troen inden for eksistensteologien netop som et rent personligt valg for eller imod Guds ord. Heroverfor påpeger Løgstrup, at der er en afgørende

EKSISTENSTEOLOGI

Eksistensteologien går groft sagt ud på, at kristendom handler om den måde, som vi forstår vores liv (eksistens) på. Det gør jo en forskel, om vi forstår vores liv som en stor kosmologisk tilfældighed, eller om vi forstår os selv som skabt af Gud. Ifølge eksistensteologien er det særlige ved mennesket, at det – i modsætning til naturen og dyr – er bevidst om og forholder sig til sin egen måde at være til på. Ethvert menneske er derfor stillet over for det grundlæggende – eksistentielle – spørgsmål: "Hvordan vil du vælge at forstå

dit eget liv?" Eksistensteologien hævder, at den enkelte ikke kan finde nogen hjælp til at besvare dette spørgsmål hos andre mennesker eller ude i verden. Spørgsmålet om, hvorvidt man forstår sit liv som en tilfældighed eller som en gudgivet gave, kan med andre ord kun besvares af den enkelte selv. Menneskets tro på, at det er skabt af Gud, er derfor udtryk for en ny eksistensforståelse, der hverken kan underbygges eller afvises af noget uden for den enkeltes eksistens, og derfor hverken kan beskrives i filosofiske eller videnskabelige kategorier. Eksistensteologer har derfor, i modsætning til Løgstrup, intet problem med at acceptere en absolut adskillelse af tro og viden.

forskel på, om man – som i eksistensteologien – betragter Guds ord som en befaling, eller om man – som Løgstrup selv – betragter Guds ord som en fordring. Betragtes Guds ord som en befaling, adlyder man Gud uden at stille spørgsmål. Det afgørende er her at acceptere befalingsmandens, dvs. Guds, autoritet, ikke at forstå, hvorfor befalingen lyder, og hvad den går ud på. Betragtes Guds ord derimod som en fordring, gør man, hvad Gud ønsker, *samtidig* med at man forstår, hvorfor det er nødvendigt at gøre.

Forskellen mellem en befaling og en fordring kan eksemplificeres ud fra et parforhold. Hvis man gør rent i hjemmet, udelukkende fordi man får at vide af sin partner, at det trænger, adlyder man en befaling. Gør man derimod rent, fordi man kan se, at det trænger, samtidig med at man forstår, at nogen *skal* gøre det, og at det ikke er rimeligt, at ens partner gør det

hver gang, så adlyder man en fordring.

I modsætning til befalingen kan fordringen altså ikke adlydes i blinde, da den ikke er bestemt af et indholdstomt "Du skal!" Det, der kendetegner fordringen, er netop, at man kan erkende og forholde sig til det, der fordres. Betragtes Guds ord som en fordring, spiller den menneskelige forståelse af gudsordet derfor en vigtig rolle, hvilket betyder, at tro og tænkning ikke kan adskilles.

> *At lyde en befaling består slet og ret i at følge den. At lyde fordringen betyder derimod at gøre, hvad der fordres i en samtidig erkendelse af, at man skylder at gøre det. Erkendelsesmomentet udmærker fordringen til forskel fra befalingen.*
> ("Kunst og etik" (1961), s. 224.)

Ved at formulere Guds ord som en fordring gør Løgstrup op med den begrænsning af troen, som finder sted inden for den eksistentialistiske kristendomsforståelse, hvor der alene er tale om en indholdstom tro på en åbenbaret befaling. Troen på Gud må, ifølge Løgstrup, nødvendigvis svare til noget i vores fællesmenneskelige tilværelse og dermed rumme et element af forståelse.

Hvorfor er der noget og ikke intet?

Forudsætningen for igen at kunne tale om en skaber og dermed forhindre, at troen tømmes for indhold, er – ifølge Løgstrup – at kristendommens skabelsestanke nyformuleres, så det moderne menneske igen får øjnene op for de fænomener, som vidner om en skabende og opretholdende magt i tilværelsen. Hermed

kan man undgå den absolutte adskillelse af tro og viden, som flere moderne teologer, heriblandt Grosbøll, er fortalere for.

Et eksempel på Løgstrups nyformulering af kristendommens tale om en skaber er hans nuancering af det klassiske "teodicé"-problem. Dette problem udfordrer tanken om en gud

TEODICÉPROBLEMET

"Teodicéproblemet" kaldes også for "Det ondes problem" og handler om, hvorfor der er ondt i verden, hvis Gud både er kærlig og almægtig. For udfoldelse heraf se kapitel 2.3.

ved at stille spørgsmålstegn ved, om der kan eksistere en kærlig gud, som har magt til at gøre alt, når der findes ondskab og lidelse i verden. Her gør Løgstrup opmærksom på, at man ofte overser et andet lige så væsentligt problem, som han kalder for "nihilodicé"-problemet, som beskæftiger sig med spørgsmålet om, hvorfor der ikke kun findes meningsløshed og tomhed, men også lykke og glæde?

> *Den, der taler om at livet og verden er skabt, bliver spurgt om hvorfra da al lidelse og ulykke kommer. Den, der anser alt for meningsløst og tomt, bliver derimod aldrig spurgt om hvorfra da al glæde og oplevelse kommer... Ligesom man i gamle dage med en teodice forsøgte at give en forklaring på det ondes og ulykkeliges tilstedeværelse for at retfærdiggøre Gud, burde man så ikke i dag med hvad man kunne kalde en nihilodice forsøge at give en forklaring på det lykkeliges tilstede-*

værelse og forsvare meningsløsheden og intetheden mod angrebet på dem fra lykken?
("Skabelse og tilintetgørelse" (1978), s. 225.)

Lige så vel som troen på, at der findes en skaber, kræver en forklaring på, hvorfor der er ondt i verden, så kræver troen på, at alting er tilfældigt og meningsløst, på samme måde en forklaring på, hvorfor der overhovedet er noget godt i verden. Der gives altså ikke kun gode grunde til at afvise tanken om en skaber, men også gode grunde til at holde fast i denne tanke (for udfoldelse af "nihilodicé"-problemet se kapitel 2.3).

Tanken om en skabende og opretholdende gud melder sig dog ikke kun på baggrund af tilværelsens *godhed*, men også på baggrund af dens *ondskab*, påpeger Løgstrup. Når man selv eller ens nærmeste oplever ulykke og lidelse, vil mange naturligt spørge sig selv, hvordan det kan være, at der overhovedet findes liv, og at livet fortsat opstår, når alt tilintetgøres og kun eksisterer en kort tid. Her kan man ikke kun henvise til naturvidenskabens teorier om Big Bang, da de ikke besvarer spørgsmålet om, hvorfor der trods altings tilintetgørelse findes liv. I disse naturvidenskabelige forklaringer rykkes spørgsmålet bare tilbage til begyndelsen.

I lyset af, at alting forgår, opstår tanken om en skabende og livsopretholdende magt, som holder tilintetgørelsen på afstand. Det værende kan jo ikke få magten til at bestå fra sig selv, da det netop er underlagt tilintetgørelsen. Tanken om en skaber kan derfor *ikke* afvises endegyldigt, hverken af ateisten eller af den moderne teolog, som finder denne tanke utidssvarende, da tilintetgørelsens faktum afkræver os en forklaring på, hvordan det kan være, at der overhovedet er

noget og ikke intet. Løgstrup selv formulerer det bl.a. sådan:

> *Tilintetgørelsen er til stede i alt værende, i dets værens midlertidighed. Fra det øjeblik, det værende bliver til, er det tilintetgørelsens bytte. Fra det øjeblik det levende fødes, er det dødens bytte. Væren er udskudt tilintetgørelse. Liv er udskudt død. Læren er ikke til at undgå, den melder sig i spørgsmålet: Hvad udskyder tilintetgørelsen og døden? Eet religiøst svar er: Det gør en magt, på een gang til stede i og forskellig fra det værende og levende. Svaret er jødedommens og kristendommens...*
> ("Skabelse og tilintetgørelse" (1978), p. 176.)

GLASMOSAIK: SKABELSENS 1. DAG. MAJA LISA ENGELHARDT. SANKT MARIÆ KIRKE (ROMERSK-KATOLSK), FREDERIKSBERG.

Første dag: "I begyndelsen skabte Gud himmelen og jorden. Og jorden var øde og tom, og der var mørke over verdensdybet. Men Guds Ånd svævede over vandene. Og Gud sagde: "Der blive lys"! Og der blev lys".

”Den omvendte Løgstrup”

Grosbøll er med sin afvisning af tanken om en skabende og opretholdende Gud blevet kaldt ”den omvendte Løgstrup”. Grosbøll forsøger at formulere en kristendom uden forestillingen om en skaber, som han finder håbløst forældet og ude af trit med det moderne virkelighedsbillede.

Løgstrup forsøger til forskel herfra at nyformulere tanken om en skabende og opretholdende gud, fordi han mener, at den moderne kultur er blevet blind over for de fænomener, som vi ikke skylder os selv. Her tænker Løgstrup bl.a. på *de suveræne livsytringer,* som f.eks. kærlighed, barmhjertighed og talens åbenhed. Overses disse, betragtes virkeligheden blot som en tilfældigt opstået materialitet, hvorved vi mister sansen for tilværelsens iboende værdi. Disse fænomener rejser endvidere en række spørgsmål, som man, ifølge Løgstrup, må besvare enten med en irreligiøs tydning af tilværelsen eller med en religiøs tydning, og her ser Løgstrup det som religionsfilosofiens opgave at argumentere for, hvorfor den religiøse tydning er mere nærliggende end den ikke-religiøse. Ved igen at kaste lys over de oversete fænomener, der kan tydes som udtryk for en skabende og opretholdende magt i tilværelsen, ønsker Løgstrup at gøre den kristne forestilling om en skaber knap så uforståelig og uacceptabel for det moderne menneske og dermed forhindre, at troen reduceres til en skjult indre overbevisning eller helt forsvinder op i den tomme blå luft.

I modsætning til Grosbøll afviser Løgstrup altså, at man kan sætte et skarpt skel mellem troen på en gud og vor viden om den virkelighed, vi befinder os i. For hvorfor er der noget og ikke intet?

Har du tænkt over...?

Hvordan betragter du forholdet mellem tro og viden? Tror man alene "med hjertet" (som en bestemt følelse) eller også med hjernen (som et forsøg på at forstå)? Behandler troen og videnskaben to vidt forskellige dimensioner af virkeligheden eller griber de nødvendigvis konfliktfyldt ind i hinanden?

Hvordan betragter du tro? Som en rent privat sag, der alene angår den enkeltes liv, eller som et anliggende, der omfatter et bestemt syn på vores liv med hinanden og på den verden vi alle lever i og af, som vi derfor nødvendigvis må diskutere med hinanden?

Har du tænkt over, hvorfor der overhovedet er noget og ikke ingenting? Og har du tænkt over, hvad der taler for, at verden er skabt med en bestemt mening? Og hvad der taler for, at verden er en tilfældigt opstået materialitet uden anden mening end den vi selv lægger i den?

3.2 Hvad skal kirken ifølge Løgstrup?

Af Kjeld Slot Nielsen

Noget må gøres!

De fleste af os er medlemmer af folkekirken, men kun de færreste er flittige kirkegængere. Der er ingen, der ved præcist hvorfor. Et udbredt svar er, at vores viden om kirke og kristendom er blevet så ringe, at vi ikke kan være med, når det går løs søndag formiddag. Præster og menighedsråd arbejder derfor hårdt på at komme denne uvidenhed og usikkerhed i møde. Som f.eks. den sjællandske sognepræst, der blev kendt for at døbe børnenes bamser i kirken for at give bamsernes børn en fornemmelse af, hvad dåben er.

K.E. Løgstrup var en periode i 1930'erne sognepræst på Fyn. Senere virkede han fra tid til anden som præst, og prædikede han ikke selv, sad han på kirkebænken så godt som hver søndag. Så Løgstrup havde oplevet sin del af de halvtomme, danske kirker. Han så dem som et symptom på, at vores moderne måde at opfatte tilværelsen på og kristendommens udsagn om den er kommet i konflikt med hinanden. Løgstrup satte sig for at løse denne konflikt, men var dog særdeles skeptisk over for de kirkefolk, der dengang som nu mener, at konflikten kan løses med formidling i stil med bamsedåben fra før. Det var for ham alt for overfladisk. Løgstrup tænkte derfor forholdet

PRIVATFOTO

K.E. Løgstrup foran præstegården i Sandager 1936. Her virkede han som præst fra 1936 til 1943, hvor han blev professor i etik og religionsfilosofi på det Teologiske Fakultet i Aarhus.

mellem modernitet og kristendom igennem til bunds. Og han gjorde det vel at mærke ved som teolog og præst at være yderst solidarisk med den moderne folkekirkedansker.

Løgstrups konfirmation

Denne solidaritet havde rod i Løgstrups dårlige erfaringer med visse dele af folkekirken. Han og hans familie var tilknyttet Københavns Indre Mission og KFUM. Løgstrup blev konfirmeret hos sognepræsten i Eliaskirken, pastor Fibiger. Hans prædiken var et retorisk festfyrværkeri. Hvis man ser en amerikansk tv-prædikant i dansk præstekjole for sig, har man et godt billede af ham. Han hamrede løs på kirkegængernes

allermest private rum for at drive dem frem til troen på Jesus. Og det lykkedes. Københavnere i hobetal faldt grædende sammen i taknemmelighed over den gode pastors åndelige smæk! Løgstrup oplevede selv præstens forkyndelse som et uhyre pres. På sin konfirmationsdag var han ligefrem grebet af panisk angst. For pastor Fibiger havde sagt, at man skulle være sandt troende for at kunne gå til alters. Løgstrup anede ikke, hvad det betød, og frygten for ikke at høre til blandt de frelste tyngede ham. Dagen sluttede dog fredeligt for den gymnastikinteresserede Løgstrup i Østerbrohallen, hvor der var danmarksmesterskaber i enkeltmandsgymnastik. Her kunne han ånde frit og være sig selv!

Kirken – to teologiske afgrænsninger

Den oplevelse prægede Løgstrups senere forståelse af, hvad kirken er, og hvad den skal: "Kirken skal ikke være Gud for folket", slog han fast. Men for at forstå hvad kirken ifølge Løgstrup så skal, må man have fat i to af hans teologiske pointer:

For det første er kirken sat til at forkynde et budskab – evangeliet om Jesus af Nazareth som Guds søn for nu at sige det kort. Men det budskab er ikke kirkens! Kirken har ifølge Løgstrup ikke noget, som den skal have formidlet eller *solgt* til nogen. Sådan er det jo ellers med budskaber. Når en bilforhandler reklamerer for en af sine nye biler, så er det jo ikke for at fortælle os, at han har fået ny bil, men for at vi skal købe den af ham. Han vil noget med os! Og det er reklamens opgave at sørge for, at vi styrter hen og køber den – ved at hamre løs på os som en anden pastor Fibiger! Men når præsten ved gudstjenesten forkynder evangeliet, så er pointen netop, at evangeliet er Guds. Og Gud vil ifølge Løgstrup ikke noget med

RETTIGHEDER TILHØRER STORM P MUSEET. VÆRKET TILHØRER AROS AARHUS KUNSTMUSEUM.

"Søndag formiddag/Forår" fra 1940 af "Storm P": (Robert Storm Petersen, 1882-1949). På billedet ser man en strøm af kirkegængere på vej til kirke søndag morgen. Men da de kommer til kirkedøren, deler de sig i to rækker og går forbi kirken. For i kirkedøren står en tyk præst, så de ikke kan komme ind. I overført forstand står præsten i vejen for kirkegængernes møde med evangeliet, og det sker ifølge Løgstrup hver gang, præstens prædiken ikke er *vedkommende*. Men billedet kan også fortolkes som illustration af et andet problem i forholdet mellem folk og kirke…

mennesker. Han vil mennesker. Og det er noget ganske andet.

Det var det ene. Det andet er, at kirken i sig selv kun er et rum for et møde mellem evangeliet og mennesket. Sådan må det være, når kirken ikke selv har noget at sige. Men hvad skal præsten så sige i sin prædiken? Storm P. har en vidunderlig tegning, hvor man ser en strøm af kirkegængere på vej til kirke søndag morgen. Men da de kommer til kirkedøren, deler de sig i to rækker og går forbi kirken. For i kirkedøren står en tyk præst, så de ikke kan komme ind. I overført forstand står præsten i vejen for kirkegængernes møde med evangeliet, og det sker ifølge Løgstrup hver gang, præstens prædiken ikke er *vedkommende*. Læg mærke til, at Løgstrup ikke skriver *underholdende* eller *letforståelig* eller noget andet i den retning. Hvis præsten på den ene eller anden måde taler ned til kirkegængerne, så er det bare en måde at gøre pastor Fibiger og Storm P's tykke præst kunsten efter. Nej, prædikenen skal være vedkommende, siger Løgstrup. Og det bliver den i det omfang, præsten har evner for at hente væsentlige kendsgerninger frem fra vores tilværelse og konfrontere dem med evangeliet.

Menneske først, kristen så

Det sidste er en ordret gengivelse af Løgstrups egne og meget fortættede ord. De dækker over den udvikling, som Løgstrup gennemgik efter at have forladt Indre Mission og KFUM. Da han var blevet teolog og præst, blev han inspireret af præsten og salmedigteren N.F.S. Grundtvig. Det var Grundtvigs opfattelse, at vi kan begribe, hvad evangeliet forkynder, når vi begriber, hvad det vil sige at være menneske. Simpelthen fordi evangeliet knytter til ved de livserfaringer, vi alle gør os. Grundtvig sammenfattede sin pointe i slagordet 'Menneske først, kristen så'.

Menneske først

Løgstrup brugte resten af sin levetid på at beskrive dette 'menneske først'. Det medførte et stort opgør med den moderne naturvidenskabelige og tekniske måde at opfatte verden og mennesket på. Ikke sådan at forstå at Løgstrup var imod naturvidenskab og teknik. Men han var modstander at, at verden og mennesket *kun* blev opfattet naturvidenskabeligt og teknisk, for det reducerer mennesket til et produkt af en række biologiske og bureaukratiske mekanikker. Løgstrup mente, at vores erfaring af, hvad det vil sige at være menneske, var på hans side. For det er ikke naturvidenskab og teknik, vi tyr til, når vi skal give udtryk for de mest afgørende ting i vores tilværelse. Vi siger, at vi *får* børn, ikke at vi selv har lavet dem. Hvem vi så får dem af, og hvorfor de er mere end to menneskers fælles indsats, giver sig ikke af sammenhængen. Her må en anden og større forståelse tage over. Jeg kan heller ikke erklære en pige min kærlighed ved at stikke hende en lap papir med den kemiske formel for, hvad der sker i min hjerne, når jeg ser hendes smukke blå øjne. Jeg bliver nødt til at skrive et digt, hvor jeg sammenligner hendes øjne med dybe søer af skønhed og eventyr – eller noget i den retning! Og jeg kan ikke miste en ven eller et familiemedlem og trøste mig med, at det blot var et eksemplar af menneskeracen, der døde. Et menneskes liv kan ikke gentages – selvom der leves milliarder af menneskeliv.

Når vi nu erfarer vores liv på den måde, så tyder det på, at mennesket ikke er enerådende i universet. Det er der selvsagt ikke noget bevis for – derfor kan man også vælge at tro noget andet. Men Løgstrup fastholder, at vi umiddelbart forstår vores liv sådan, at vi hele tiden er involveret med en anden magt end vores egen. Denne magt – eller slet og ret Gud - giver os

dog ikke direkte besked om sig selv. Ser vi ham i lyset af vores erfaringer, tager han sig tværtimod tvetydig og grusom ud. I det ene øjeblik kalder magten livet frem, og i det næste øjeblik lader magten livet gå til grunde igen.

Kristen så

Først når vort livs kendsgerninger står klart for os, og vi aner, at vi i vores tilværelse er involveret med en anden magt end vores egen, kan evangeliet komme til og fortælle os, at denne magt vil os det godt. Det er, hvad beretningen om Jesus som Guds søn påstår. Det kan vi på den ene side ikke få til at passe med vores erfaring, siger Løgstrup. Men på den anden side er vores livserfaringer kun til at bære, hvis evangeliet har ret. Men indtil vi ser, om evangeliet får ret, er vi henvist til forkyndelsen i gudstjenesten. Og vi bliver nødt til at forholde os til den som en forkyndelse af noget, som vi ikke har magt over eller kan gøre effektivt gældende. Nærmere en afklaring kommer vi ikke. Men det rækker også. For lytter kirkegængeren med sin og generationernes opsparede erfaring af, hvad det vil sige at være menneske, så høres evangeliet til trøst og opmuntring.

Hvad kirken så skal

Løgstrup var meget konsekvent, når han sagde, at evangeliet om den gode Gud derudover ikke kan bruges til noget – kun misbruges. Den moderne forståelse af at være 'kristen' eller 'troende' som det at have en særlig identitet, nogle særlige holdninger eller specielle værdier tog Løgstrup stærkt afstand fra. Og han afviste blankt, at kirken skal have sin egen stemme i politiske og samfundsmæssige spørgsmål. De problemer, som vores samfund og kultur lider under, må vi løse i fællesskab

uanset vores religiøse opfattelser.

Så hvad skal kirken ifølge Løgstrup gøre, når kirkerne står halvtomme, og folket er blevet famlende over for kirke og kristendom? Kirken skal følges med folket! Det gør den ikke ved at døbe bamser eller på anden måde at stille sig truende eller lokkende an over for folket. Den skal i stedet for selvkritisk og kritisk erkende, at den lever i en tid, hvor de menneskelige erfaringer, som evangeliet knytter til ved, bliver nedtonet eller helt glemt. Kirken skal med andre ord minde os om vores fællesmenneskelige erfaringer, inden den forkynder evangeliet. Den står heldigvis ikke alene med den opgave, for den har gode allierede i tænkningen, kunsten og litteraturen.

Løgstrups kirkeforståelse udfordrer nutidens folkekirke til at turde satse på, at evangeliet knytter sig til vores dybeste og fælles livserfaringer. Og til at turde lukke sine døre op på vid gab og sende folket hjem, når forkyndelsen har lydt. Med den besked, at livet ikke skal leves i kirken, men uden for den.

Har du tænkt over...?

Mener du, at Løgstrups syn på kirken og dens opgave er relevant i dag?

Hvad synes du, at kirken kan bidrage med? Kan den bidrage med noget?

3.3 Litteraturen, løgnen og livet

Af David Bugge

Hinandens verden

"Vi er hinandens verden. Det har digtningen vel altid vidst, filosofien og teologien derimod mærkværdig sjældent." Sådan siger K.E. Løgstrup i et foredrag, han holdt i 1950. Vi er hinandens verden. Vi er altså ikke som isolerede øer i det store hav; fra først til sidst er vore menneskeliv flettet ind i hinanden, for ikke at sige *filtret* ind i hinanden. Hvor nødig vi end vil være ved det. Af hensyn til vores samvittighed. Vi kan ganske enkelt ikke holde ud at tænke på, hvor let vi sårer vores medmennesker og ødelægger deres liv.

Men Løgstrups tilføjelse er nok så interessant: Det har digtningen vel altid vidst, filosofien og teologien derimod mærkværdig sjældent. Filosoffen og teologen Løgstrup viger altså her pladsen for digtningen, når det gælder om at forstå menneskers liv med og mod hinanden. Digtningen ved nemlig noget. Den rummer en erkendelse, som man ikke umiddelbart har adgang til.

Hvorfor gør digtningen det? Hvorfor kan vi ofte lære mere om menneskelivet ved at gå til litteraturen end ved at iagttage og studere os selv og vores medmennesker? Løgstrup giver selv svaret. I vores daglige menneskeliv er vi i den grad

viklet ind i relationer og følelser og intriger, at vi simpelt hen er blinde for, hvad der egentlig går for sig. Vi har for mange aktier i det hele. Vi er for tæt på og fristes derfor til at lyve lidt for (og om) os selv. Anderledes i litteraturen; som læsere er vi helt bogstaveligt udenforstående. Vi har ingenting i klemme. Ingenting, der blokerer for vores erkendelse. Derfor har vi tid, overskud og mod til at gå på opdagelse i de litterære personers historie og verden.

Hvis man vil vide noget om menneskelivet, kan man derfor gå i lære hos digtningen. Og det gør Løgstrup. Hans tænkning udfoldes i en løbende dialog med romaner, skuespil og digte. Det giver hans filosofi en befriende anskuelighed og intensitet. Vi forstår hans analyser af menneskelivet og husker dem. De bliver aktuelle og vedkommende. Med Løgstrups egne ord: "Filosofi kan – i bedste fald – gøre en forståelse klar. Digtningen kan gøre den nærværende."

Voksenbøger og børnebøger

Løgstrup skrev i 1969 en artikel om moral og børnebøger. Han siger her først noget om det at skrive for voksne og fastslår, at en voksenbogsforfatter ikke skal bekymre sig om, hvordan hans fortælling påvirker læseren. Han skal fortælle skånselsløst realistisk om livets kvaler og ikke pakke noget ind. Læseren ved nemlig, at det er fiktion, og han bevarer således en vis afstand til det hele.

Men, påpeger Løgstrup nu, en sådan kras realisme tør ingen udsætte barnet for. Barnet har nemlig ingen afstand til det fortalte, men gør sig fuldstændig til ét med hovedpersonen. Derfor må hovedpersonens liv lykkes. Bipersonerne må godt miste en arm eller blive skudt, men hovedpersonen skal det

gå godt. Ellers slukkes barnets livsmod. Voksenbogens sande realisme viger altså her for noget andet og vigtigere. Hvor pessimistisk børnebogsforfatteren end selv er, så tør han ikke indpode barnet denne pessimisme: "Ingen voksen vover at inficere barnet med håbløshed." Det skal man være en "nidding" for at gøre.

Få år senere skulle disse tanker om børnelitteraturen få et interessant efterspil, da Bent Hallers roman "Katamaranen" (1976) vandt Borgens børnebogskonkurrence. Bogen, der ikke lægger fingrene imellem i skildringen af drengelivet, udløste et ramaskrig i snart sagt alle landets aviser. Og postyret kulminerede, da Thisted Byråd beordrede Hallers næste bog fjernet fra byens bibliotek. Også Løgstrup blandede sig i diskussionen med en kronik i *Politiken*. Men for ham var problemet ikke (som for de fleste), at "Katamaranen" var vulgær. Men slet og ret at den var en børnebog.

"Katamaranen" skildrer et brutalt nordjysk højhusmiljø, præget af kulde, forældresvigt og vold. Den tolvårige Peter er tilflytter. Han er udenfor, men møder så den tre år ældre Thomas, områdets revolutionære ener, der nærer had til alt og alle. De udvikler et venskab, hvor Peter gradvis tilegner sig Thomas' livsstil og holdninger. Drengene beslutter at flygte til Sverige, bort fra kapitalisternes udnyttelse. Men deres katamaran-båd forliser, og kun fordi drengene bliver samlet op ude på havet, overlever de. Men flugten mislykkes.

Løgstrup anstiller nu det tankeeksperiment, at Hallers børnebog havde været en voksenbog. Og han slår straks fast, at forfatteren er talentfuld og kan lære den voksne læser meget om drenges brutale kår i bymiljøet. Navnlig fremhæver Løgstrup skildringen af, hvordan den ældre og stærkere Thomas med

BORGENS FORLAG

Bent Hallers bog "Katamaranen" vandt i 1976 Borgens børnebogskonkurrence. Løgstrup reagerede kritisk på bogen – ikke fordi han mente, at bogen var dårlig, men fordi den var en børnebog.

vold tvinger sit sortsyn og sine adfærdsnormer ned over Peter.

Og så kommer Løgstrups kunstgreb, hvor han overrumplende vender forfatterens forargelse mod forfatteren selv. Løgstrup skriver: "Men når forfatteren udgiver bogen som børnebog, slår han sig selv på munden. Med sin skildring gør han det samme med det barn, der læser bogen, som Thomas gør med Peter. Forfatteren er stærk, læseren er svag, det er det vilkår, på hvilket en forfatter af børnebøger skriver (...). Forfatteren skildrer, hvor sårbar, hvor prisgivet drengen nu engang er. Jamen har forfatteren da ikke opdaget, at det er drengen, der er hans læser, også?" Med romanens gennemførte

desillusionering bliver der, for Løgstrup at se, kun håbløshed tilbage for bogens to hovedpersoner – og dermed for det barn, der læser den. Den voksne forfatter inficerer barnelæseren med håbløshed.

Om Løgstrup så har ret i sin påstand om bogens totale desillusionering, vil vi lade stå åbent. Det afhænger bl.a. af fortolkningen af bogens slutning, som ikke skal røbes her. Afgørende er, hvordan Løgstrup, når det gælder barnet, viser erkendelsesiverens skyggeside.

Men hvad med den voksne? kunne man spørge Løgstrup. Kan man ikke også med litteraturen inficere den voksne med håbløshed? Måske kan heller ikke den voksne altid tåle at se sandheden i øjnene. Ja, over for en knusende sandhed er vi måske alle børn – og har alle brug for lidt løgn.

"Tag livsløgnen fra et gennemsnitsmenneske, og De tager lykken fra ham med det samme."

HENRIK IBSEN, "VILDANDEN"

Sandhed og løgn

Men kan litteratur – og kunst i det hele taget – hylde løgnen og samtidig være sand kunst?

Naturligvis kan kunsten have løgnen som emne. Kunst kan handle om hvad som helst, også om løgn. Men, siger Løgstrup, kunst kan kun handle om løgn, hvis den samtidig tager afstand fra løgnen. Og hylde løgnen kan kunsten slet ikke.

Hvorfor nu ikke det? Fordi sandheden ligger kunstneren på sinde, siger Løgstrup. Viljen til sandhed er en af de vigtigste drivkræfter, når man skaber kunst. Kunstneren vil ikke bare

have skønhed, han vil nå erkendelse. Men når sandheden spiller så stor en rolle for kunstneren, så kan han også umuligt hylde løgnen. Han ville jo dermed undergrave sin egen kunstskabelse. Løgstrup har utvivlsomt ret i, at jagten på sandhed spiller en stor rolle for mange kunstnere, nok navnlig forfattere. Men betyder det, at kunsten ikke kan hylde løgnen? Kunne man ikke forestille sig, at kunstneren – netop i sin søgen efter sandheden om mennesket – nåede frem til, at sandheden om mennesket er, at det ikke altid har godt af sandheden? Kunne han da ikke i sit værk hylde en anvendelse af løgnen?

Lad os i Løgstrups egen ånd illustrere det med et eksempel fra digtningen: I skuespillet "Kærlighed" (opført 1935) har Kaj Munk skildret en præst, der ikke tror på Gud. Ikke fordi han ikke gerne vil, men fordi han ikke kan. Alt for meget i tilværelsen taler imod det: Hvorfor hader vi hinanden? Hvorfor bliver folk gift, der ikke passer sammen? Verdenskrigen, Titanic – han kan hverken tro på en almægtig kærlighed eller et gensyn efter døden. Det er ham lige så skønt som umuligt. Men han kan noget andet: Han kan få andre til at tro på det og glæde sig over deres lykke ved det. For han har set, at i troens verden springer livets kilde. Er dens udspring end en løgn. Derfor har han viet sit liv til en løgn. Men han har gjort det af kærlighed.

Kaj Munks skuespil viser os – stærkt og nærværende, som digtningen formår –, hvordan løgnen undertiden kan træde i kærlighedens tjeneste. Og sådan kan et kunstværk undertiden hylde løgnen, hylde en anvendelse af løgnen i kærlighed.

Trivialitetens filter

Nu er det ikke kun den mere fortællende digtning (romaner, noveller, skuespil), der ifølge Løgstrup kan give os et indblik i

tilværelsens vilkår. Også digte, poesi, kan være øjenåbnende.

Hvorfor giver en digter sine digte en skøn form? Hvorfor udtrykker han sig i billedsprog og med klang og rytme? Er det bare for at tilfredsstille et æstetisk behov hos sig selv og læseren? Nej, der er andet og mere på spil, siger Løgstrup. Poesiens skønne form får nemlig verden omkring os til at fremstå på en helt anden måde end ellers. I vores daglige liv er vi vant til at haste forbi tingene uden at ænse dem, uden egentlig at se dem. Hvor tit lægger vi mærke til den knudrede eg, vi hver dag kommer forbi på vej til skole eller arbejde? Hvordan ser egentlig de gadelygter ud, der står foran vores hus? Og var der fuglefløjt, sidst jeg var ude med skraldeposen? Vi ser og hører verden gennem *trivialitetens filter*.

Men den skønne form i digtningen er med til at fjerne dette filter. Med til at overvinde trivialiteten. Når tingene iklædes digtets skønne form, tvinges vi til at standse op og se dem i et andet og sandere lys, at dvæle ved dem og gå på opdagelse i dem. Vi tvinges til langsomhed. Til fordybelse. Og vi befries fra vores vanetænkning.

Poesiens skønne form overvinder trivialiteten og får os til at se tingene i et sandere lys, siger Løgstrup. Og han har med rette peget på denne egenskab ved den skønne form.

Men den skønne form kan også have den stikmodsatte funktion: Den kan sløre virkeligheden. Det oplevede f.eks. den tjekkiske forfatter Milan Kundera under kommunismens rædselsregime. Han erfarede, hvordan den undertrykkende ideologi gik hånd i hånd med stor digtning; hvordan poesien med sin skønne form kan passivisere mennesker, sminke og sløre den barske virkelighed og dermed svække indsatsen for at forandre virkeligheden til det bedre.

I al deres forskellighed har Løgstrup og Kundera begge fat i noget vigtigt ved poesiens skønne form. Men er alt sagt hermed? Måske kan vi slet ikke leve uden poesiens slør. Nogle af tilværelsens uforanderlige grundvilkår er måske så ubærlige, at vi har brug for poesiens dulmende virkning.

Igen kan vi gå til Kundera. Eller rettere sagt: til en af hans romanfigurer. For romanfigurerne er undertiden klogere end deres forfatter. I Kunderas roman "Identiteten" (1997, da. 1998) møder vi en fransk reklamechef, der forsvarer reklamen som en form for hverdagens poesi. Reklamen, siger han (og Kundera tænker vel samtidig på lyrikken), forvandler de simpleste ting i livet til poesi og får hverdagen til at synge. Og han udtaler da ordene: "Vi er elendighedens sminkører."

At være elendighedens sminkør. Jamen, det er måske også en af poesiens vigtige funktioner. Netop fordi vi – på godt og ondt – er hinandens verden.

Her som altid er Løgstrups refleksioner over digtningen fulde af livsvisdom. Men de inviterer også til kritisk viderefleksion. Kun på den måde holdes Løgstrups tænkning i live.

GRAFIK: WWW.ZAZZLE.CO.UK

"Vi er elendighedens sminkører", siger reklamechefen I Kunderas roman "Identiteten". Eller i den engelske udgave: "We put make-up on desolation". Og sæt nu, at visse af livets uforanderlige grundvilkår er ubærlige. Kan en vis smørelse da ikke være på sin plads? Også fra digtningens side. Her er spørgsmålet sat på spidsen i teksten på en musemåtte."

Har du tænkt over...?

Hvad er vigtigst: Lykke eller sandhed? Vil du foretrække sandheden, også hvis den gør dig ulykkelig? Og vil du altid fortælle din bedste ven eller veninde sandheden, selv om du ved, at den vil gøre ham eller hende ulykkelig?

Er løgnen altid af det onde?

Er kunst en øjenåbner eller en sminkør?

3.4 Rettens pris

Af Kees van Kooten Niekerk

Skal uret bekæmpes for enhver pris? Eller kan prisen være for høj? Det er et brændende spørgsmål overalt, hvor ret og retfærdighed trædes under fode. Det tør antydes, at dette spørgsmål har fået fornyet aktualitet i forbindelse med de folkelige oprør i den arabiske verden.

Samme spørgsmål trængte sig på under den tyske besættelse af Danmark under krigen. Som bekendt valgte den danske regering i krigens første tre år at samarbejde med tyskerne. Den fandt sig i uret fra tyskernes side for at beskytte det danske folk, og den blev bakket op af befolkningens flertal. Der var dog også nogle, der satte sig imod samarbejdspolitikken. Løgstrup var en af dem.

Løgstrup gav udtryk for sin modstand i en diskussion med sin ven Hal Koch, først i en privat brevveksling, senere også offentligt. Koch støttede nemlig den danske regering i dens samarbejde med tyskerne. Det gjorde han, dels fordi regeringen var demokratisk valgt, dels for at forhindre at tyskerne kom til at bestemme. Løgstrups vigtigste modargument var, at samarbejdet tvang den danske regering til at gå på kompromis med sandhed og ret. For sandhedens og rettens skyld måtte regeringen bryde med tyskerne.

Diskussionen blev ført med stor lidenskab, og vennerne skånede ikke hinanden. Den førte dog ikke til enighed. Såvel Løgstrup som Koch holdt fast ved deres standpunkter. Det satte deres venskab på prøve, dog uden at uenigheden kunne ødelægge venskabet. Vennerne forblev venner, også efter krigen. Det vil jeg imidlertid ikke opholde mig ved her. Jeg begrænser mig til at se nærmere på diskussionens forløb og argumenter.

PRIVATFOTOS

Politikreds Nr. Kbhvn. **Legitimationskort** for **danske Statsborgere.**

Navn Karl Holm

Stilling Repræsentant

Bopæl Bevtoftegade 8

Født d. 2 / 9 1905 i København

Indehaverens Underskrift Karl Holm

København's statistiske Kontor Folkeregistret d. 18/7 1944

Kortet skal altid medføres.

Politikreds Nr. Kbhvn. **Legitimationskort** for **danske Statsborgere.**

Navn Karl Holm

Stilling Lærer

Bopæl Østerbrogade 35

Født d. 9/ 2 1905 i København

Indehaverens Underskrift Karl Holm

København's statistiske Kontor Folkeregistret d. 10/7 1944.

Kortet skal altid medføres.

Falske identitetspapirer fra den periode, hvor Løgstrup var gået under jorden. Under Anden Verdenskrig var K.E. Løgstrup en del af modstandsbevægelsen, hvor han var tilknyttet modstandsgruppen "Ringen" og den senere minister Frode Jakobsen. Her fungerede han som kurer, skrev illegale artikler og stillede huset til rådighed for radiovirksomhed. Han talte ikke selv om sit modstandsarbejde, men en enkelt episode omtales i en af Løgstrups bøger ("Norm og spontaneitet", 1972), hvor en familie vækkes kl. 4 om morgen af to Gestapo-medlemmer, som søger manden i huset. Hustruen lyver og siger, at hun ikke ved, hvor han er. Løgstrup bruger denne virkelige hændelse som illustration af *talens åbenhed* – det ligger i talens natur at tale sandhed, og derfor er det svært at lyve; også selvom man er nødt til det.

Vennerne

Ved besættelsens begyndelse var Løgstrup sognepræst i Sandager-Holevad på Fyn. I 1943 erhvervede han den teologiske doktorgrad, og kort derefter tiltrådte han som professor i etik og religionsfilosofi ved det nyoprettede teologiske fakultet i Aarhus. Fra sommeren 1942 deltog han i illegalt arbejde, og i 1943 stillede han sit hus til rådighed for illegal radiosending. Fra august 1944 til krigens udgang måtte han gå under jorden. I den tid fungerede han som illegal kurer.

Løgstrup var blevet gode venner med Koch under deres teologistudium i 20'erne. I 1937 fik Koch et professorat i kirkehistorie ved Det Teologiske Fakultet i København. I efteråret 1940 blev han valgt som formand for Dansk Ungdomssamvirke. Dansk Ungdomssamvirke var et samarbejde mellem danske ungdomsorganisationer, mest af politisk karakter. Under Kochs ledelse fik samarbejdet det formål at ruste den danske ungdom til en demokratisk indstilling, så den ikke ville give efter for nazificering under besættelsen. Gennem de politiske ungdomsorganisationer havde Dansk Ungdomssamvirke tætte kontakter til regeringen. Her ligger nok en del af baggrunden for, at Koch kom til at bakke op om samarbejdspolitikken.

Den private diskussion

Diskussionens anledning var, at den danske regering i november 1941 havde ladet sig presse af tyskerne til at tiltræde den såkaldte Antikominternpagt, en pagt mellem Nazi-Tyskland og en række tysklandvenlige lande til bekæmpelse af den internationale kommunisme. Derved fremstod Danmark som en af Tysklands forbundsfæller.

Løgstrup var rasende og skrev et brev til Koch, hvori han

FOTO: KORT- OG BILLEDSAMLINGEN PÅ STATSBIBLIOTEKET

Hal Koch var en indflydelsesrig skikkelse under krigen, hvor han var formand for Dansk Ungdoms Samvirke (nu Dansk Ungdoms Fællesråd), som er en sammenslutning af danske ungdomsorganisationer. Han så det som sit ansvar at arbejde for en styrkelse af demokratiseringen i Danmark for at modvirke indflydelsen fra nazisterne. Her var Koch og Løgstrup helt enige. Men hvor Koch forsvarede den pragmatiske linje i den danske samarbejdspolitik, så ønskede Løgstrup "norske tilstande", hvor man åbent gjorde oprør og kæmpede mod den tyske magtovertagelse – koste hvad det ville.

opfordrede ham til at få de indflydelsesrige mænd, han stod i forbindelse med, til at sige fra. Vi må protestere, skriver Løgstrup, for at redde Danmarks ære, og han tilføjer, at han er sikker på at tale på vegne af det store flertal af det danske folk.

Koch reagerede med det samme. Han beklager ganske vist Danmarks tiltræden til Antikominternpagten, men udtrykker også forståelse for regeringens beslutning. Efter hans mening vil det være uansvarligt at bryde med tyskerne nu, fordi det

kan gå ud over de danske kommunister. Den danske regering havde nemlig på tyskernes opfordring interneret ca. 100 kommunister. Man må frygte, skriver Koch, at et brud med tyskerne vil føre til, at disse kommunister føres til koncentrationslejre. Desuden må man i så fald frygte for de danske jøders skæbne. Disse sandsynlige konsekvenser vil han ikke tage ansvar for.

Løgstrup svarede Koch med et langt brev, som på tryk fylder mere end 10 sider. Heri påpeger Løgstrup, at der findes noget absolut i livet, "for hvilket alle Hensyn maa ofres". Dette absolutte kommer til udtryk i, hvad han kalder 'livets love' eller 'livslovene'. Derved tænker Løgstrup på grundlæggende love for livet sammen med andre mennesker. Gud har indpodet disse livslove i mennesket ved skabelsen, og derfor har alle mennesker et instinktivt kendskab til dem, hvad enten de er kristne eller ej. Livslovene er absolutte i den forstand, at man altid skal lyde dem, selv om det kan have nok så negative konsekvenser.

I den konkrete politiske situation tænker Løgstrup på love, der påbyder sandhed og ret. Danmarks tiltræden til Antikominternpagten brød med sandhedens lov, fordi denne pagt kun tilsyneladende havde til formål at bekæmpe den internationale kommunisme. I virkeligheden skulle denne tiltræden signalere, at Danmark støttede Nazi-Tyskland. Danmarks internering af kommunisterne brød med rettens lov, fordi den fratog disse kommunister deres grundlovssikrede ret til frihed. Samarbejdspolitikken gik altså på kompromis med disse livslove. Derfor måtte den danske regering bryde med den, og det måtte Koch yde sit bidrag til – om det så skulle gå ud over både de danske kommunister og jøder. For, skriver Løgstrup, at livslovene stammer fra Gud, indebærer, at konsekvenserne af at adlyde dem er Guds ansvar, ikke vores.

LIVSLOVE

Løgstrups begreb om livslove har teologiske rødder i den lutherske lære om skabelsesordningerne. Denne lære går i al korthed ud på, at Gud ved skabelsen har ordnet menneskelivet på bestemte måder, som indeholder grundlæggende normer eller love om, hvordan livet bør leves. Sådanne ordninger knytter sig f.eks. til familielivet, arbejdslivet og det politiske liv. At de er givet med skabelsen betyder, at de kan erkendes af alle mennesker, uafhængigt af Guds åbenbaring i Kristus. Tanken om, at tilværelsen indeholder absolutte værdier (bl.a. i form af påbud og forbud), findes imidlertid også i filosofien og kaldes her absolutisme og/eller realisme. I det humanistiske menneskesyn taler man således om, at mennesket besidder en værdi i sig selv – en absolut værdi. Andre taler om, at menneskets frihed har en absolut værdi, eller at sandhed har absolut værdi.

Den offentlige diskussion

I maj 1943 publicerede Koch en artikel, hvori han forsvarede Dansk Ungdomssamvirkes støtte til samarbejdspolitikken. Hans hovedargument er, at regeringen og Dansk Ungdomssamvirke har forskellige embeder. Det er regeringens embede at tjene landet bedst muligt. Det er Dansk Ungdomssamvirkes embede at tale rettens og frihedens og sandhedens sag. For at tjene landet bedst muligt er regeringen nødt til at tage beslutninger, der forbryder sig mod ret, sandhed og frihed. Hver gang, det sker, har Dansk Ungdomssamvirke pligt til at protestere. Men det må ske i solidaritet med regeringen i

en anerkendelse af, at den har en anden opgave end Dansk Ungdomssamvirke.

Kochs artikel gjorde Løgstrup rigtig vred. Nu var tiden kommet til at sige Koch offentligt imod! Det gjorde han så i en pjece med titlen *Folkeliv og udenrigspolitik*. Pjecen begynder med nogle principielle overvejelser over livslovenes betydning for det folkelige fællesskab. Det, det kommer an på i vor sammenhæng, er Løgstrups brug af disse principielle overvejelser til et opgør med Kochs fortsatte opbakning om samarbejdspolitikken.

Løgstrup giver Koch ret i, at regeringen og de folkelige ledere har forskellige embeder. Han går endda så vidt som til at hævde, at i udenrigspolitik må ethvert land hytte sig selv i en "hensynsløs Egoisme". Men samtidig gælder det, at udenrigspolitik er til for folkelivets skyld. Derfor er der grænser for, hvor stor en kynisme en regering kan tillade sig. Grænsen går dér, hvor kynismen er til skade for folkelivet. Denne grænse er nu ifølge Løgstrup overskredet i samarbejdspolitikken. Regeringens tilsidesættelse af retten og dens falske erklæringer får nemlig folks tro på livslovene til at smuldre, og det fremkalder en mistillid til hinanden, der undergraver det fælles folkeliv. Her kan man ikke nøjes med protester. Har de ingen virkning, må de følges op af opposition og brud.

Slutbemærkning

Det er interessant at se, at Løgstrup og Koch i diskussionens anden fase til en vis grad nærmede sig hinanden. Når Koch i sin artikel hævder, at der skal protesteres i rettens og frihedens og sandhedens navn, synes han at følge Løgstrups opfordring fra 1941 om at protestere for sandhedens og rettens skyld.

Omvendt giver Løgstrup i sin pjece Koch ret i, at regeringen og de folkelige ledere har forskellige embeder. Desuden argumenterer han nu ikke mere med sandhedens og rettens absoluthed og Guds ansvar for konsekvenserne. Han henviser selv til bestemte konsekvenser, nemlig de folkelige følger af, at regeringen brød sandhedens og rettens lov.

Alligevel holdt vennerne fast ved deres respektive standpunkter. Koch bruger tanken om de forskellige embeder til fortsat at bakke op om samarbejdspolitikken. Og hvor Koch i brevvekslingen accepterede samarbejdspolitikken under henvisning til de negative konsekvenser, et *brud* med den ville have, begrunder Løgstrup bruddets nødvendighed med *selve samarbejdspolitikkens* negative konsekvenser. Disse konsekvenser understreger for ham at se netop *rettens* betydning. For rettens skyld var han villig til at betale den pris, et brud med samarbejdspolitikken ville indebære. For Koch derimod var prisen for høj.

Diskussionen førte altså ikke til enighed. Derved stiller den os spørgsmålet, hvem vi ville have holdt med dengang, Løgstrup eller Koch? Og ikke mindst spørgsmålet, hvem vi ville holde med i dag, hvis en lignede situation skulle opstå igen.

Har du tænkt over...?

Dan dig et overblik over Løgstrups og Kochs synspunkter. Hvad taler for og imod dem, synes du?

Tror du, der findes sådan noget som absolutte 'livslove', dvs. grundlæggende love for livet sammen med andre mennesker, som man altid skal lyde, uanset konsekvenserne?

Skal retten forsvares eller uret bekæmpes for enhver pris? Eller kan prisen være for høj? Tænk f.eks. på det folkelige oprør i Syrien i foråret og sommeren 2011

3.5 "At affinde sig med pluralismen er åndelig dovenskab". Løgstrup og det multireligiøse

Af Viggo Mortensen

> *En dag da jeg kørte i rutebil på Sjælland, sad der foran en kone og snakkede med chaufføren om vind og vejr. Da vi kom forbi en kirke, sagde hun, uden lidenskab, henkastet konstaterende: ja, nu er det forbi, det er der jo ingen der tror på mere. Den opfattelse er hun ikke ene om, hun er ingen undtagelse. Der er nok af folk, der har afskrevet kirken og dens forkyndelse.*
> (Løgstrup m.fl.: "De store ords teologi" (1972), s. 82)

Løgstrup havde det med at indflette sådanne dagligdags iagttagelser i sine filosofiske analyser. Her får han ved at gengive konens replik slået pointen fast: Sekulariseringen har sat sig igennem, og religionens tid er forbi. Det var de kendsgernin-

Sekularisering og sekularisme
Sekularisering betyder verdsliggørelse. Det dækker i denne sammenhæng over det forhold, at samfundet ikke er styret af religiøse normer. Sekulariseringen kan beskrives som et

befrielsesprojekt, der frigør kirken fra at tage sig af en masse ydre ting, så den kan koncentrere sig om det egentlige, evangeliets forkyndelse. Kan føre til sekularisme. Hvor sekularisering er en neutral betegnelse for den proces, at kirke og stat løsner sig fra hinanden, er sekularisme betegnelsen for den holdning, at det religiøse skal fylde mindst muligt.

ger, der satte Løgstrup i gang med at reflektere teologisk over kristendommens stilling i en kultur som den danske præget af oplysning og modernisering. Løgstrup så sekulariseringen som den største udfordring for kristendommen. Ikke at han var imod den, men han var oppe imod de følger, som sekularisering og modernitet havde, nemlig at man fortrængte det livsgrundlag, som mennesker i sidste instans måtte falde tilbage på. Han ville forankre den religiøse tydning og den kristne forkyndelse i livet selv. Derfor søgte han ned til det lag af fænomener, som bærer vores tilværelse, som Løgstrup ser det. Det er de *konstanter*, han kaldte de suveræne livsytringer. Han prøver at pege på nogle fænomener i menneskelivet, som er kultur-uafhængige, og som derfor er til stede overalt, hvor mennesker interagerer. Det er dem, som evangeliet forholder sig til i en fortolkning. Det er hans forsøg på at komme bag om sekularisering og modernitet. Et forsøg på at genoplive noget absolut, som sætter sig igennem i verdens foranderlige, kulturelle kontekster. Således vil han gøre rede for, hvorledes man kan tro på Gud og samtidig være et oplyst menneske. Han viste, at der var en revne i det moderne, som man ikke havde taget højde for. Ren oplysning ender i tomhed og nøgenhed.

Så overser man de elementer i tilværelsen, som bærer det hele, og som samtidig er tilknytningspunkter for etikken og den evangeliske vision.

Holder Løgstrup?

I 2011 er det 30 år siden, Løgstrup døde. Siden da har verden ændret sig markant, og et naturligt spørgsmål er derfor: Holder han stadig? Er de indsigter, som han lagde frem, af betydning i en anden og ny situation, som den der hersker i dag? Jeg kan godt komme i tvivl. Løgstrup var meget bundet til sin tid. Postmodernitet og relativisme er i dag blevet en livsstemning,

Det moderne/det postmoderne

Den moderne epoke, der sætter ind med oplysningen, er præget af de empiriske videnskabers fornuftsdyrkelse. Det postmoderne, der siden 1980'erne har gjort sig gældende inden for en række humanistiske discipliner, gør op med en *universel* tænkning, der bygger på rationalitet, objektivitet og totalitetstænkning. Postmodernismen blev lanceret under slagordet: "De store fortællingers død". Der er ikke blot én filosofi, der er sand; der er flere, og alle kan konstruere sin egen verdensanskuelse og holde den for sand.

som var Løgstrup fremmed. Han søgte de konstanter, som er uafhængige af kultur, og som religionen forholder sig til. Og som konstanter findes de jo stadig. Derfor vil min påstand i denne artikel være, at selvom forholdene på mange måder er ændret, så er der stadig indsigter at hente hos Løgstrup, som kan

være frugtbare i forhold til diskussionen, som den føres i dag.

Det er en kendsgerning, at på de 30 år, der er gået, er agendaen inden for teologi og filosofi på mange punkter ændret. Sekulariseringen er ikke længere den frigørelsesbevægelse fra religiøs tvang, som den var oprindelig, men som sekularisme har den sat sig igennem som ukristelighed og ført til traditionstab, irreligiøsitet og aggressiv ateisme. Samtidig har vi oplevet en de-sekularisering; religionen er kommet tilbage. Sekulariseringen har vi stadig med os, men også modbevægelsen: at religionen manifesterer sig igen som en faktor ikke blot i det personlige liv, men i den politiske og storpolitiske sfære. Da religionen kom tilbage, kom den ikke tilbage i den form, som vi kendte i det før-moderne. Nej, religionen kommer tilbage i nye former. Kort sagt: Den religiøse scene er blevet langt mere mangfoldig. Pluralismen råder.

Pluralisme

Udtryk for, at kulturen og staten er præget af mange forskelligartede grupper. Modsat monokulturen, hvor staten eller det kulturelle er præget af enhed. For at tage pejling af den nye situation gennemførte vi på Aarhus Universitets Center for Multireligiøse Studier i årene 2004-08 et forskningsprojekt Det Danske Pluralismeprojekt, der dokumenterede og analyserede den nye religiøse mangfoldighed og skildrede pluralismen som en udfordring først og fremmest til kristendommen (se www.teo.au.dk/csr/pluralismeprojektet/present).

Den religiøse pluralisme som udfordring

Den sidste forelæsning, Løgstrup holdt kort før sin pludselige død i 1981, var en forelæsning om "Skolens formål" (i "Solidaritet og kærlighed", 1987). Artiklen kan stadig læses som en gyldig replik ind i en skoledebat præget af Pisa-undersøgelser, opstilling af læringsmål og udvikling af kompetencer. I forelæsningen analyserer Løgstrup opsplitningen af kulturen i en naturvidenskabelig-teknisk kulturoverlevering og en humanistisk kulturoverlevering præget af religion, filosofi og kunst. Det er skolens opgave at informere om de forskellige kulturoverleveringer, men slås der ikke bro over disse forskellige kulturoverleveringer, så trues samfundet af sammenhængsløshed. På sammenhængsløshed kan der ikke holdes skole; derfor er skolens primære formål tilværelsesoplysning. Den pluralisme, som nødvendigvis følger af spaltningen i kulturen, må vi leve med. Men for at omgås hinanden på pluralismens vilkår "skal der demokrati til", siger Løgstrup. Så vigtigt det er at kunne leve civiliseret sammen i et pluralistisk samfund, så vigtigt er det, at man ikke affinder sig med pluralismen. Gør vi det, accepterer vi sammenhængsløsheden; nej, opgaven består i at trænge igennem pluralismen til sammenhænge, som vi forsøger at overbevise hinanden om. Accepterer vi sammenhængsløsheden, accepterer vi kommunikationsløsheden. "Affinde os med pluralismen er åndelig dovenskab" (s. 51)

Så jo, Løgstrup nåede at forholde sig til den nye dagsorden, som pluralismen sætter, dog uden at ane den enorme udvidelse af den religiøse pluralisme, som vi har fået siden. Løgstrup talte om nihilismen (af latin *nihil*: intet. Betegnelse for den opfattelse, at der ikke findes nogen religiøse eller moralske sandheder) som den kristne tros alternativ og så sekulariseringen som den

store udfordring. Disse faktorer består, men i dag er de trådt i skyggen af den udfordring, der kommer fra den herskende religiøse og kulturelle pluralisme. Fordi pluralismen med nødvendighed synes at føre til relativisme, fremstår pluralismen i dag som den afgørende teologiske udfordring. Når der er mere end én sandhed, så er det ikke til at sige, hvilken der er den rette. Pluralismen øger udbuddet, giver mennesket et valg og styrker således afsætningen. Når religionen ikke længere er den uomgængelige nødvendighed, der former alt, så bliver det religiøse landskab til et supermarked. Hvorfor skal mennesker vælge kristendommen i det religiøse supermarked? Det bliver det aktuelle teologiske spørgsmål. Som kristen teolog vil man ofte være utilpas ved at skulle forholde sig til kristendommen som til en anden hyldevare. Men det er derhen, udviklingen har bragt os.

Hvad skal man så svare? Kan man give gode grunde for at vælge kristendommen? Det er her, jeg ser Løgstrups bidrag. Han vil ved at fokusere på det grundlæggende i livet fremdrage de fænomener, der kan knyttes til ved, når man vil komme med gode grunde for at antage kristendommen.

Religion er kommet for at blive. Den vil også i sin mangfoldighed af former være med os i fremtiden. Det vil være afgørende for menneskehedens fremtid, at de forskellige religioner vil kunne tale sammen og fredeligt interagere. Pluralistiske samfund kan kun overleve, hvis de giver plads for en dialog mellem religioner og verdensanskuelser omhandlende mulighederne for samarbejde mellem samfundets medlemmer med henblik på at fremme det fælles gode.

Når pluralismen hersker, og det religiøse møde finder sted, er der tvingende grunde til at engagere sig i interreligiøs dialog.

En første pragmatisk grund har med den fredelige sameksistens at gøre. Men der er også en anden dybereliggende grund, der har at gøre med tilværelsens indretning. Idet alt sandt menneskeligt liv er samliv, og den etiske fordring er forankret i den afhængighed, der binder mig sammen med min næste, så er jeg underlagt en fordring om at tage vare på det af den andens liv, som er lagt i min hånd. Denne forståelse af tilværelsen gør det til en etisk fordring at skaffe den anden livsudfoldelse. I dag vil man ofte i den sammenhæng begynde at tale om fælles værdier eller menneskelige rettigheder. Det er en sprogbrug, som Løgstrup var skeptisk over for. Men han holdt fast ved dette grundlæggende, at der var en erkendelsesgevinst allerede derved, at man blev ved problemerne, specielt de uløselige (Løgstrup 1987: 55). Vi er fælles om det fundamentale vilkår for vores tilværelse, som afmagten nu engang er. Man skal dele vanskelighed med sin modstander.

Ifølge Løgstrup er alt liv samliv. Det må også lægges til grund, når talen er om interreligiøs dialog. Dialogen kan altså kun forløbe meningsfuldt, om den springer ud af et samliv og dermed en åbenhed for og et kendskab til den anden. Der må være noget fælles til stede, om en dialog skal lykkes. Det fælles kommer naturligvis af, at vi alle er mennesker, at vi lever på denne ene sårbare klode, og at vi i den situation er henvist på hinanden. Det religiøse møde finder sted alle steder og på mange planer. Ofte springer det ud af et samliv i samfundet og dets institutioner. Dette sam-liv giver basis for sam-tale om alt mellem himmel og jord, herunder også troen. Enhver kristen er i den situation sat til *at præsentere og repræsentere kristendommen*. Når man reflekterer over, hvordan det kan gøres, så kan Løgstrup stadig give inspiration.

Usamtidig og dog aktuel

Da jeg læste teologi i tresserne, var religionshistorien ikke voldsomt nærværende, og de fremmede religioner var netop: fremmede. Når vi nu står i en situation, hvori det allestedsnærværende religiøse møde udfordrer den kristne teologi til et livtag på liv og død med andre teologier og mennesker af anden tro, så kan afstanden til Løgstrup opleves som temmelig stor. Men på sin bagvendte måde havde han jo forudgrebet det hele med talen om, at civilisationen var i skred, at vi var i gang med en samfundsmæssig udvikling, der gik fra mono (monoetnisk, monokulturel, monoreligiøs) til multi (multietnisk, multikulturel, multireligiøs). Løgstrup peger i den situation på det, der ikke forandrer sig, det blivende. Fordi han havde mest sans for konstanterne, så opholdt han sig ved dem. At konteksten kunne ændre sig, og så radikalt som det er sket på de 30 år, der er gået, siden han døde, det havde han måske ikke fantasi til at forestille sig. Havde han levet og tænkt teologisk nu, så tror jeg han mere beslutsomt havde angrebet de teologiske spørgsmål, der rejser sig i og med det mangfoldige religiøse møde. At han – skønt usamtidig – kan få aktualitet også uden for sin disciplin og kultur og i en anden tid er imidlertid et vidnesbyrd om hans storhed.

I 1981 døde K.E. Løgstrup pludseligt af et hjerteslag, da han jagede en mus i sin kælder. Han ligger begravet på Hyllested Kirkegård sammen med sin trofaste hustru, medarbejder og oversætter Rosemarie Løgstrup f. Pauly, som han havde truffet ved Heideggers forelæsninger i trediverne. Begge navne blev indhugget, da stenen blev rejst i 1981. Rosemaries navn blev først malet op, da hun blev begravet i 2006. Hun døde november 2005 under en spadseretur i den nærliggende skov, men blev først fundet og begravet 8 måneder senere.

Har du tænkt over...?

Er du enig i talen om, at religionens tid er forbi?

Har du tænkt på, at i en by som Aarhus er der ca 75 forskellige trosamfund/religiøse grupper?

Hvad synes du om, at man kan beskrive det religiøse landskab som en markedsplads dirigeret af udbud og efterspørgsel?

APPENDIKS

Løgstrup Arkivet

Af Kees van Kooten Niekerk

Løgstrups tænkning påkalder sig en stigende interesse fra såvel lægfolk som filosoffer og teologer, og det både inden for og uden for Danmarks grænser. Hvis man vil fordybe sig i denne tænkning, er det en fordel at kunne bygge på alle dokumenter, hvori den kommer til udtryk – ikke blot de publicerede bøger og artikler, men også de mange efterladte papirer, som aldrig er blevet publiceret. For at give forskere adgang til disse dokumenter og for at udbrede kendskab til Løgstrups tænkning i det hele taget blev der i sin tid oprettet et Løgstrup Arkiv på Det Teologiske Fakultet ved Aarhus Universitet. Løgstrup Arkivet holder til i lokale 414, bygning 1434, Tåsingegade 3, 8000 Aarhus C. Arkivet har en hjemmeside med adressen: www.teo.au.dk/forskning/aktuelt/loegstrup

Historie

Efter Løgstrups død i 1981 fandt man i hans hjem et stort antal efterladte manuskripter. Dermed opstod tanken om at registrere disse manuskripter og gøre dem tilgængelige for forskningen. Til dette formål blev der dannet en tværfaglig styringsgruppe, som skulle forberede oprettelsen af et Løgstrup Arkiv. Styringsgruppen sørgede for, at manuskripterne blev

overført til mikrofilm, og at der blev fremstillet en database over dem. Arkivet blev officielt indviet den 1. september 1995.

I 2001 kunne Løgstrup Arkivet takket være en større bevilling fra Velux Fonden forsynes med nye møbler, computerudstyr og en ny mikrofilmscanner. Dermed blev der skabt plads til den forskningsrelevante del af K.E. og Rosemarie Løgstrups bogsamling, som Rosemarie havde doneret til arkivet.

Velux-bevillingen blev også brugt til at ansætte en daglig leder, udgive et *Newsletter*, og at organisere en international konference om Løgstrups etik. Denne konference blev holdt i 2002 på Sandbjerg Gods og samlede et antal fremtrædende udenlandske forskere. I forlængelse af den udkom der i 2007 to bøger, den ene med en engelsk oversættelse af etik-tekster fra tiden efter "Den etiske fordring" (som allerede var blevet oversat til engelsk), den anden med danske og udenlandske forskeres bidrag til konferencen. Endelig har bevillingen gjort det muligt at genudgive Løgstrups disputats fra 1942. Den nye udgave udkom i 2011 som led i Forlaget Klims genudgivelse af Løgstrups værker.

Materiale

Løgstrup Arkivet indeholder følgende materiale:

- Løgstrups publicerede skrifter: dvs. bøger (både på dansk og i oversættelser), artikler og andre publikationer (prædikener, anmeldelser, avisindlæg, osv.)
- Løgstrups efterladte manuskripter: de fleste på mikrofilm, nogle af de vigtigste (f.eks. prisopgave og disputatsforsøg) også i fotokopi
- Sekundærlitteratur om Løgstrups tænkning: monografier, antologier og artikler

- De forskningsrelevante dele af K.E. og Rosemarie Løgstrups bogsamling: faglitteratur (især teologi og filosofi), skønlitteratur og litteraturforskning
- Biografiske beretninger: passager fra bøger og artikler, der omhandler Løgstrups person, og avisudklip (bl.a. interviews med personer, der har kendt Løgstrup)
- DVD'er: bl.a. et interview med Løgstrup og en optagelse af hans sidste foredrag (om skolens formål)

Databaser

På arkivets hjemmeside findes der en elektronisk database over Løgstrups efterladte manuskripter, der ligger på mikrofilm. Her kan man søge på nøgleord og ordkombinationer. Man kan også søge inden for bestemte rubrikker, hvoraf de vigtigste er *genre, keywords, keypersons, sagsindeks, personindeks* og *kategori* (f.eks. etik). Søgningen giver adgang til basale oplysninger om de manuskripter, der svarer til søgningen.

Der findes desuden en elektronisk database over de forskningsrelevante dele af Rosemarie og K.E. Løgstrups bogsamling. Her kan man søge på *fag- og emneområder, centrale forfatterskaber, forfatternavne* og *titler*, samt kombinationer af sådanne. Søgningen giver oplysninger om de søgte værker, heriblandt oplysninger om tilføjede bemærkninger og indlagte sedler. Sedlerne findes i kopi på arkivet.

Aktiviteter

Løgstrup Arkivet udgiver et elektronisk *Newsletter* to gange om året. Hvert nummer indeholder typisk en mindre artikel, hvori en Løgstrup-forsker præsenterer noget af sit arbejde, nyheder om forskning i og formidling af Løgstrups tænkning, samt en

eller flere anmeldelser af nyudkomne bøger. Nyhedsbrevet er tilgængeligt via arkivets hjemmeside, og hvis man tilmelder sig, modtager man det automatisk på sin e-mail-adresse.

Arkivet arbejder på at få oversat centrale Løgstrup-tekster til engelsk. Det er desuden med til at organisere konferencer for forskere samt endagsseminarer, hvor aspekter af Løgstrups tænkning præsenteres for et større publikum. Nærmere oplysninger findes på hjemmesiden. Endelig er arkivet gået i gang med at få digitaliseret Løgstrups efterladte papirer.

Bogens brug/ideer til læsning

Af Bjørn Rabjerg

Denne bog er skrevet med henblik på den store gruppe af mennesker, som enten gennem studier eller uddannelse, pga. interesse eller af andre grunde ønsker at beskæftige sig med bogens temaer eller med Løgstrup som skikkelse i den nyere filosofi og teologi. Succeskriteriet for udgivelsen er, at den bliver brugt! Derfor har vi arbejdet på at gøre bogen så brugbar som muligt. Dette ses bl.a. ved, at vi inkluderer faktabokse og diskussionsoplæg i form af spørgsmålsbokse med henblik på at gribe Løgstrup an fra forskellige vinkler og for at give mulighed for at arbejde med bogen på forskellige måder. Det er nemlig ikke nødvendigt, at man læser den fra start til slut. Således kan man fokusere på de aspekter, man særligt interesserer sig for.

I det følgende skitseres tre eksempler på, hvordan man kan gribe bogen an – f.eks. i en undervisnings- eller studiegruppesammenhæng.

Eksempel 1: Løgstrup som en dansk tænker.
Dette eksempel tager udgangspunktet i et koncentreret forløb om Løgstrups tænkning og dækker hele bogen. Forløbet kan være en del af danskundervisningen, hvor man beskæftiger

sig med modernismen og tænkning i det 20. århundrede, eller det kan være tværfagligt med filosofi og religion.

Klassen/holdet deles i fire grupper med hvert sit arbejdsområde. Gruppe 1 koncentrerer sig om at læse bogens indledning og at sætte det, man tidligere har læst, i relation til Løgstrups periode. Her kan indgå stof fra historiefaget (krige, økonomisk udvikling, politiske strømninger), danskfaget (modernismen, eksistentialismen, specifikke forfattere eller forfatterskaber), religion (religiøse bevægelser) eller filosofi (specifikke filosoffer, filosofiske strømninger) osv. De resterende tre grupper får tildelt hver sin af bogens tre hoveddele: etik, metafysik og aktualitetsdelen. Etikgruppen læser etikteksterne, metafysikgruppen læser metafysikteksterne osv. Hver af disse grupper får som opgave at fremdrage de elementer, som de finder vigtigst, og forløbet afsluttes med en mundtlig præsentation for resten af klassen/holdet og evt. en skriftlig rapport (f.eks. i form af en kronik eller et essay).

Eksempel 2: Etik.
Dette eksempel er mere begrænset. I en studiekreds eller et danskfagligt forløb om etik, eller som led i filosofiundervisningen, kunne man benytte indledningen til etikdelen sammen med udvalgte tekster om Løgstrups etik. Her kunne man fokusere på den etiske fordring og evt. dens bioetiske perspektiver, eller man kunne diskutere kulturrelativisme i forbindelse med diskussionen om, hvorvidt det er muligt at tale om en fællesmenneskelig etik, eller om etikken må være forskellig fra kultur til kultur (eller fra religion til religion).
Her kunne der inddrages andre etiske retninger som pligtetik og utilitarisme for at nuancere synspunkterne.

Eksempel 3: Kristendom/religion i dag.
Løgstrups religionsfilosofi er et forsøg på at nå frem til det religiøse igennem vores almenmenneskelige forståelse. Det vil altså sige, at troen hos ham ikke er afkoblet fra intellektet. Derfor er hans religionsfilosofi interessant i et moderne og mere rationalistisk perspektiv (modsat mere fideistiske religionsfilosofier). I et forløb i religionsfaget eller et tematisk forløb i dansk (evt. i tværfaglig sammenhæng), eller i en religionsfilosofisk/teologisk studiekreds, kunne Løgstrups religionsfilosofi (bogens 2. del om metafysik) bruges til at diskutere det religiøses rolle i en mere nutidig kontekst. Er der plads til det religiøse i det moderne menneskes verdensbillede? Her kunne der suppleres med at læse indledningen samt eksempelvis artiklerne om kirken og Grosbøll-sagen i 3. del.

Bogen kan endvidere bruges som baggrund for en større, tværfaglig opgave eller enkelte artikler kan stå alene og bruges som del af et temaforløb om f.eks. etik, religion, kristendom, eksistentialisme, Anden Verdenskrig, litteratur og erkendelse (eller kunstens betydning), multikulturalisme (globalisering, pluralisme) eller andre sammenhænge.

Vigtige bøger af Løgstrup

1956: *"Den etiske fordring"*, Forlaget KLIM

1961: *"Kunst og etik"*, Gyldendal

1968: *"Opgør med Kierkegaard"*, Gyldendal

1972: "Norm og spontanitet. Etik og politik mellem teknokrati og dilettantokrati", Gyldendal

1976: "Vidde og prægnans. Sprogfilosofiske betragtninger – Metafysik I", Gyldendal

1978: "Skabelse og tilintetgørelse. Religionsfilosofiske betragtninger – Metafysik IV", Gyldendal

1983: "Kunst og erkendelse. Kunstfilosofiske betragtninger – Metafysik II", Gyldendal

1984: "Ophav og omgivelse. Betragtninger over historie og natur – Metafysik III", Gyldendal (udgivet efter Løgstrups død)

1987: "Solidaritet og kærlighed". Essays, (udgivet efter Løgstrups død)

Gode bøger om Løgstrup

Andersen, Svend (2005): *"Løgstrup"*, Anis

Bugge, David m.fl. (2005): *"Løgstrups mange ansigter"*, Anis

Jensen, Ole (2007): *"Historien om K.E. Løgstrup"*, Anis

Andre værker som omtales i bogen

Bjørnvig, Thorkild (1982): *"Abeguder – Miljødigte 1975-1980"*, Borgen-Gyldendal

Haller, Bent (1976): *"Katamaranen"*, Borgen

Jensen, Ole; Widmann, Peter; Løgstrup, K.E., (1972): *"De store ords teologi"*, Gyldendal

Kundera, Milan (1997): *"Identiteten"*, Gyldendal

Løgstrup, K.E. og Koch, Hal (2010): *"Venskab og strid"*, Forlaget KLIM (Brevveksling)

Løgstrup-biblioteket udgives af Forlaget Klim og kommer til at omfatte både Løgstrups egne udgivne værker samt kommentarbind og andre bøger om Løgstrup.

Forfattere

Svend Andersen
professor, dr.theol.
Forsker i etik, metafysik politik og religionsfilosofi, med særlig interesse for Luther, Løgstrup og bioetik.

David Bugge
lektor, ph.d.
Forsker bl.a. i Løgstrups tænkning og i forholdet mellem litteratur og kristendom.

Bo Bergholt Grymer
ph.d.-stipendiat
Forsker i moderne luthersk teologi med særlig interesse for Løgstrups forståelse af luthersk teologi.

Anna Bank Jeppesen
stud.theol
Interesserer sig især for etik, religionsfilosofi og litteratur.

Jes Harfeld
post.doc., ph.d.
Forsker i bioetik med særligt fokus på dyrevelfærd og dyrs moralske status.

Viggo Mortensen
professor, dr.theol.
Forsker i missionsteologi med særligt fokus på religionsdialog og religionsmøde

Maria Louise Odgaard Møller
ph.d.-stipendiat
Forsker i Løgstrups tænkning med særligt fokus på hans opfattelse af Jesus.

Kees van Kooten Niekerk
forskningslektor, ph.d.
Daglig leder af Løgstrup Arkivet. Forsker i etik med særligt fokus på bioetik og Løgstrups etik.

Carla Nielsen
ph.d.-stipendiat
Forsker i metafysik med særligt fokus på Heidegger, Habermas og Løgstrup.

Kjeld Slot Nielsen
ph.d.-stipendiat
Forsker i nyere trinitarisk teologi med særligt henblik på Løgstrups teologi.

Lone Slot Nielsen
ph.d.-stipendiat
Forsker i religionsfilosofi med særlig interesse i forholdet mellem religion og kultur.

Ulrik Becker Nissen
lektor, ph.d.
Forsker i etik med særligt fokus på bioetik og kristen etik.

Redaktører

René Dybdal Pedersen
ph.d.
Forsker i nye religioner med særlig interesse for årsager til vækst

Bjørn Rabjerg
ph.d.-stipendiat
Forsker i Løgstrups tænkning med fokus på Løgstrups metafysik og religionsfilosofi.

LØGSTRUPS FILOSOFI OM TILVÆRELSEN

Den danske filosof og teolog K.E. Løgstrup (1905–1981) havde stor indflydelse på dansk tænkning i det 20. århundrede og må sammen med Niels Bohr ses som den største danske tænker siden Søren Kierkegaard.

I denne bog gør forskere fra Teologi på Aarhus Universitet Løgstrups tænkning tilgængelig i en række korte artikler, der viser forskellige sider af hans forfatterskab.

ISBN 978-87-993982-2-5

AARHUS UNIVERSITET